تعميې او تاريخي مادې

په پښتو ادب کي

څېړنه:

د محمدمعصوم هوتک

Ketabton.com

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

✷ **تعمیي او تاریخي مادې په پښتو ادب کې**

✷ څېړنه: **د محمد معصوم هوتک**

✷ خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**

✷ کندهار – افغانستان

✷ ټیلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱

✷ ایمیل: mrohyal@yahoo.com

✷ کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**

✷ لومړی چاپ: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع

✷ کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره

✷ چاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

✷ د مخونو شمیر: ۲۰۸

✷ د خپرونو لړ: ٦٨

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپروونکي خبري

معما د ادبي فنونو په کتار کي هغه صنف دئ، چي ويونکی ئې د لوستونکي د سرګرمه کولو له پاره استعمالوي. په معماوو کي د صريحو او واضحو کلماتو پر ځای د پېچلو او داسي مغلقو کلماتو له استعماله کار اخيستل کېږي، چي د پوهېدلو له پاره ئې لوستونکی فکر او دقت ته اړتيا لري.

پښتو ادب چي د شرقي ادبي صنايعو څخه مالامال دئ، يو هغه ئې هم د معما پېچلی او سخت صنعت دئ، چي د دې ادب د سرلارو پخوانيو او اوسنيو له خوا په خورا مهارت کار ځني اخيستل کېږي. د پښتو ادب په پخوانيو دېواني آثارو کي خوشحال خان خټک يو ماهر او په دغه فن پوه استاد دئ، خوشحال د خپل انتقادي روش له مخي د پخوانيو معماويونکو پر معماوو ځکه انتقاد کړی دئ، چي د ده په وينا هغوی د دغه باريک او خورا پېچده علم په راز او رمز پوه نه ول. د ده په دېوان کي د معما خورا ډېري نمونې سته، چي تاسي به ئې په حاضره مجموعه کي مطالعه کړی.

تر خوشحال را وروسته د ده په کورنۍ کي دې صنعت ته خورا ډېر کار سوی دئ، د خټکو تر لويي فرهنګي کورنۍ چي راووزو د پښتو ادب نورو پوهانو او شاعرانو هم په دې برخه کي خپل بخت ازمويلی دئ، او تر خپله وسه ئې د خپل ذهن او استعداد په اندازه د معما جوړولو نيلی ځغلولی دئ.

حاضره مجموعه په پښتو ادب کي د معما ويولو پر فن ليکل سوې ده. دغه اثر دوې خاصي ځانګړتياوي لري، يوه ئې دا ده چي تر دې دمه په دې عرصه کي د معما يو ځای کولو کوښښ نه دئ سوی، د دې اثر ښاغلي څېړونکي استاد محمدمعصوم هوتک کوښښ کړی دئ، چي د پښتو ادب ټول هغه شاعران

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوپېژني چې د معما په اړخ کې ئې پښتو ادب ته لږ و ډېر څه ورکړي دي. خو تر دې بله ښه ځانګړتیا ئې دغه ده، چې د کتاب لومړی څپرکی د معما پوهني او معما څېړني تیوریکي بحث ته ځانګړی سوی دئ. نو ویلای سو، چې په پښتو ژبه کې په دغه کمیت او کیفیت د معما په باب کار نه وو سوی، او دا لومړی اثر دئ، چې دغي موضوع ته ځانګړی سوی دئ.

موږ د دې اثر ښاغلي څېړونکي او د پښتو ژبي محتاط محقق استاد محمد معصوم هوتک ته د دغه اثر د لیکلو له امله مبارکي وایو او د لوی خدای څخه غواړو چې د پښتو ژبي او ادب په عرصه کې دي د استاد قلم همداسي روان او جاري وي، پښتو دي خدای د دغسي خدمتګارو او مستحقو استادانو له قلمه نه بې برخي کوي.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
۱۸/ زمری/ ۱۳۹۱ش

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب د پیل تاریخي قطعه

مـا چـي نیـت د دې کتـاب د کـښلو وکـړ
"قلـم" وویـل "خـدمت" تـه یـم تیـار
"اراده"سوه وارخطا"هل" ځني وخوت
ول: توکـل کـړه، پـه ژوندنـسته اعتبـار

حل:

د تکملي عمل: (قلم = ۱۷۰) + (خدمت = ۱۰۴۴) = ۱۲۱۴

د تخرجي عمل: (اراده = ۲۱۱) - (هل = ۳۵) = ۱۷۶

د دوهمي تکملي عمل: ۱۲۱۴ + ۱۷۶ = ۱۳۹۰

* * *

د دې کتاب په لیکلو مې د ۱۳۹۰هـ ش کال د لیندۍ (قوس) پر شپاړسمه = د ۲۰۱۱ع کال د ډسمبر پر اوومه د چارشنبې په ورځ په اوشاوا، انټاریو، کاناډا کې پیل وکړ او د همدې کال د ډسمبر میاشتې پر اووه ویشتمه (د مرغومي (جدي) پر شپږمه د سه شنبې په ورځ د سهار پر اته نیمو بجو مې پای ته ورساوه. د بشپړېدو قطعه مې په پای کې راوړې ده.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

۱. باسمه‌تعالی ۱۰

لومړی څپرکی

۲. د پیل خبري ۱۲
۳. تعمیه معما ۱۷
۴. د معماوو او تاریخي مادو شکلونه ۱۹
۵. تبدیلي معما ۱۹
۶. عددي معما ۱۹
۷. حروفي معما ۱۹
۸. وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات ۱۹
۹. ساده عددونه ۲۰
۱۰. ساده توري ۲۰
۱۱. ادبي تلازمات ۲۱
۱۲. ښایسته ترکیبونه ۲۱
۱۳. د کلماتو اعجاز ۲۱
۱۴. مطائبات ۲۴
۱۵. معما په لوېدیځو ادبیاتو کي ۲۶
۱۶. د معماوو متکامل شکلونه ۲۷
۱۷. د ابجد (جمل) حساب ۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸. کبیر ابجد (حساب الکبیر)........................ ۳۱
۱۹. صغیر ابجد (حساب الصغیر) ۳۳
۲۰. وضعي ابجد........................ ۳۳
۲۱. د معماوو ځیني اړوند اصطلاحات ۳۵
۲۲. د تکملې عمل ۳۵
۲۳. د عددي تبدیل عمل ۳۵
۲۴. د تصحیف عمل........................ ۳۵
۲۵. د تخرجې عمل........................ ۳۵
۲۶. د تبدیل عمل ۳۶
۲۷. قرینه........................ ۳۶
۲۸. ساده معما ۳۶
۲۹. مشوشه معما ۳۶
۳۰. بیینات او زُبُر ۳۶

دوهم څپرکی

۳۱. تعمیې د پخوانۍ دورې په ادب کې........................ ۴۳
۳۲. روښاني ادب ۴۳
۳۳. د ارزاني خېشکي په کلام کې........................ ۴۳
۳۴. د دولت لواڼي په کلام کې ۴۶
۳۵. د میرزا خان انصاري په کلام کې........................ ۴۸
۳۶. د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کې........................ ۴۹
۳۷. د خوشحال خان خټک په کلام کې........................ ۵۱
۳۸. د عبدالقادر خان خټک په کلام کې ۷۷
۳۹. د آزاد خان خټک په کلام کې........................ ۸۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۰. د ګوهر خان خټک په کلام کي ۸۱
۴۱. د کاظم خان شیدا په کلام کي ۸۲

دریم څپرکی

۴۲. تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کي ۱۰۷
۴۳. د اخوند ګدا په کلام کي ۱۰۷
۴۴. د نواب محبت خان په کلام کي ۱۰۸
۴۵. د نواب الله یار خان په کلام کي ۱۱۰
۴۶. د پیر معظم شاه په کلام کي ۱۱۱
۴۷. د دادین شاعر په کلام کي ۱۱۲
۴۸. د ثمکنو د میا عمر صاحب په کلام کي ۱۱۳
۴۹. د علي خان په کلام کي ۱۱۳
۵۰. د یونس په کلام کي ۱۱۹
۵۱. د پیر محمد کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۲. د شمس الدین کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۳. د صدیق په کلام کي ۱۴۲
۵۴. د سعید په کلام کي ۱۴۳
۵۵. د ابو القاسم په کلام کي ۱۴۶
۵۶. د میا فقیر الله صاحب په کلام کي ۱۴۷
۵۷. د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي ۱۴۸
۵۸. د اخوند کبیر په کلام کي ۱۵۷
۵۹. د طالب رشید په کلام کي ۱۵۷
۶۰. د صدر خان خټک په کلام کي ۱۵۸
۶۱. د سکندر خان خټک په کلام کي ۱۶۴

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶۲. د قنبرعلي خان په کلام کي ۱۶۵
۶۳. د فهیم په کلام کي ۱۶۷
۶۴. د افضل خان ختهک په کلام کي ۱۶۹
۶۵. د میرزا حنان بارکزي په کلام کي ۱۷۰
۶۶. د علامه حبیب الله کندهار (حبو اخندزاده) په کلام کي.. ۱۷۷

ثلرم ثپرکی

۶۷. تعمیې د اوسنۍ دورې په ادب کي ۱۷۹
۶۸. د مولوي صالح محمد هوتک په کلام کي ۱۷۹
۶۹. د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بریالي په کلام کي ۱۸۱
۷۰. د علامه رشاد په کلام کي ۱۹۰
۷۱. د خالق رشید په کلام کي ۱۹۵
۷۲. زما (هوتک) په کلام کي ۱۹۵
۷۳. د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار ۲۰۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

باسمہ تعالیٰ

دانشـمند د معــما په عـلم پوه دی
د ابجد په حساب څه خبر نالوستی
(خوشحال خان خټک)

په پښتو ادب کي د تاریخي نېټو او تعمیو څرګندونه دومره زیاته نه ده. زموږ فاضل استاد علامه رشادرحمة الله علیه هغه شاعران چي په مؤلفاتو کي ئې د ابجد په حساب تعمیې او تاریخي نېټې راغلي دي "یونس، خوشحال خان، کاظم خان شیدا، میرزاحنان بارکزی، علیخان اشنغری، بېدل، ملا میر یحیی، اخوند کبیر، بوعلیشاه، عبدالقادرخان خټک، دولت لواڼی، طالب رشید، صدرخان خټک، فهیم، افضل خان خټک او فدا محمد شیرزاد" او"حاجي جمعه بارکزی" راښوولي دي[1].

د دغو شاعرانو په کلام کي د راغلو تعمیو او تاریخي مادو ثبت په بېلا بېلو خطي او چاپي نسخو کي دومره متنوع او رنګارنګ دئ، چي زه ئې د دې کتاب کښلو ته وهڅولم. د دغه رنګارنګ ثبت د ملامتۍ اوله ګوته خو

[1] وګ: د حاجي جمعه بارکزي د دېوان سریزه: ۷ مخ. ما پر دغو یادو سوو شاعرانو برسېره د نورو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کتابونه هم پر کتلي او د خپل مطلب مواد مي څني راټول کړي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له معمول سره سم کاتبانو ته نیول کېږي. خو په څنګ کې ئې د چاپي دېوانو د ترتیبوونکو مسئولیت هم د هېرولو نه دئ. زما په ګډون زیاترو مصححینو د شاعرانو د کلام په ثبت کي لازم دقت نه دئ کړی.

ما په دې حاضر کتاب کي د پښتو ادب له هغو آثارو څخه چي ما ته ئې د کتلو موقع برابره سوې ده، تاریخي مادې او تعمیې رااخیستي دي او په ثبت کي مي تر خپله وسه پوري لازم دقت کړی دئ.

دا کتاب به د هغو محققینو او د پوهنتونو د محصلینو کار اسانه کړي چي د څېړني په جریان کي د دغو تاریخي نېټو او تعمیو د لوستلو او پر هغو باندي د استناد کولو اړتیا محسوس کړي. دوی به مجبور نه وي چي د شاعرانو او لیکوالو دېوانونه او آثار پاڼه په پاڼه وپلټي.

څرنګه چي دا کتاب د تعمیو بحثونه لري، نومي د کتاب د شروع کولو او بشپړولو تاریخونه هم په معماوو کي ولیکل. هیله ده زما دا خواري او مښود د یو چا په درد وخوري. د تېروتنو په صورت کي د دوستانو د نظرونو لار څارم.

محمدمعصوم هوتک

۲۷ ډسمبر ۲۰۱۱ع

اوشاوا – انټاریو – کاناډا

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د پیل خبري:

پښتنو ته د پوهي او علم کاروانونه د شمال، شمال ختیځ او لوېدیځ پر لار راغلي دي. وروسته دوی په خپله له دغو علمي کاروانو سره یو ځای او کله کله لا د کاروانو په مخ کي جنوب ته سفرونه کړي او د پوهني روڼاوي ئې هورې خپرې کړي دي. له جنوب څخه په راستنېدلو کي هم تش لاس نه دي راغلي او ښه پوره توښه ئې ورسره راوړې ده. د دغي راکړي ورکړي په نتیجه کي هنري و فرهنګي، مذهبي و دیني توښې له یوه ځایه بل ته انتقال سوي دي او د دغي فرهنګي تبادلې له اسیته د دې سیمي په نورو ژبو کي ښه مغزنه خو په پښتو کي یو څه غنیمت زېرمه په میراث پاته سوې ده. د فرهنګي زېرمو لومړنیو ایجادوونکو د پوهي په حاصلولو کي هغه علمي نصاب پاللی وو، چي محتوی یا په ننني ژبه، منځپانګه ئې له دودیزو علومو او په تېره بیا دیني او مذهبي پوهنو څخه جوړه سوې وه. ادبي ایجادیات مو هم د دغو پوهنو لرونکو پوهانو پر لاس منځ ته راغلي دي او طبیعي ده چي د دغو ایجادیاتو په منځ ته راتګ کي د عربي او پارسي ژبو اغېزه بېخي ډېره څرګنده ده. دغه ایجادیات زموږ د اوسنۍ ادبي ودانۍ تاداوونه دي. موږ که هر راز علمي و ادبي ودانۍ جوړوو، یا مو جوړه کړې ده، تاداو او بنسټ ئې هماغه دئ، چي بیان مو کړ. د دغه تاداو هراړخېزه څېړنه پراخه ده او زه ئې یوازي د ادبي او شعري برخي پر یوه فني اړخ یو څه رڼغېږم.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو شاعرانو چې موږ ته کومه کتبي زېرمه راپرې ایښې ده، د هغې په تانسته کې هغه مواد کار سوي دي چې شاعرانو له عربي او ګاونډیو ژبو څخه رااخیستي دي. د دغې زېرمې شننه او څېړنه د دغو موادو له پېژندني، پوهېدني او زده کېدني پرته ممکنه نه ده. د دغې اړتیا له اسیته زموږ په دودیزو نصابو کې د دغو پوهنو تدریس ته زیاته پاملرنه سوې وه او د ادبیاتو څانګه مو هم د دغه نصاب له چوکاټ سره عیاره سوې وه. زموږ د ادبیاتو طالب العلمانو عروض و قافیه لوستله او بدیع و بیان ئې زده کاوه. زموږ په پښتو شعر کې د پخوانیو ادبي ژانرونو کارول د شاعر په ادبي کمالاتو کې ګڼل کېدله. د ادبي فنونو د اوج زمانه په فارسي او پښتو ادب کې د هندي سبک د پیاوړتیا همزولې ده. دغه سبک په هندوستان کې د مغولي شاهانو په دوره کې او په پارس کې د صفوي واکمنانو په زمانه کې ډېر پیروان وموندل.

کله چې پښتنو ته د معاصرو پوهنو اروپایي آثار د لوی هندوستان له لاري د استعماري قوتونو پر لاس د دوی د استثماري اهدافو په خاطر راورسېدل، زموږ پر تدریسي نصاب خو ئې اغېزه وکړه، مګر د دغه نصاب اصولو ته ئې ډېر بدلون ورنه کړ. په افغانستان کې د معاصري ښووني لومړي ګامونه په سراجي عصر کې د حبیبیه مدرسې په جوړولو سره پیل سول، نو د دغې مدرسې په تعلیمي نصاب کې پر نوو پوهنو سربېره زاړه مضامین هم شامل ول. مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹ش مړ) چې د دغې مدرسې طالب العلم او لومړی پښتو ښوونکی وو، د مدرسې په نصاب کې شامل مضامین داسي رابښيي:

ګوره فضل د سبحان — پر موږ سوی بې پایان
ښه امیر ئې دئ راکړی — پر رعیتو مهربان

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرسه ئې بِنا کړې　　پکښې لولي هَلوکان
د دې نوم حبيبيه دئ　　پاک الله دې سي پاسبان
مضامين ئې دا دي وروره　　چې زې تا ته کړم عيان
اول سر ئې دينيات دئ　　چې دين ټول سي په روښان
تجويد علم ئې دويم دئ　　چې صحيح لولي قرآن
عربي او فارسي دواړه　　عجم سوه عرَبِيان
پنځم خپله پښتو راغله　　ښه ئې وايي کابليان
تاريخ علم هم پکښې دئ　　خصوصاً بيا د افغان
نقشه جات واړه په لولي　　د انګريز هم د جاپان
د حساب علم اتم سو　　پر طريق د انګلستان
نهم خپل رقوم سياق دئ　　چې همه سي ميرزايان
لسم کار ئې مشاقي ده　　ټوله دي خوشنويسان
انګريزي و اُردو واړه　　سو جواب د هندوستان
قواعد او ورزش ګوره　　هر هلک ئې پهلوان

په دې نصاب کې د نورو عصري پوهنو پرځنګ (تجويد، سياق، مشاقي، ...) هم شامل ول.

په برتانوي هندوستان کې د استعماري خوځښتونو تر اغېزې لاندي په دغه پراخه سيمه کې خورا غښتلې استعماري او اروپايي ضد روحيه واکمنه سوه. د دغې سيمي منورينو له استعمار سره د ضديت له اسيته ټولو اروپايي ارزښتونو ته په کرکه کتل او هغه ئې له خپلو ملي او اسلامي ارزښتو سره په تضاد کې ګڼل. دا روحيه هغه وخت لا پياوړې سوه چې د اسلامي خلافت مرکز ترکيه د دغو استعماري ځواکونو تر يرغل لاندي کمزورې سوه او د اسلامي خلافت مرکز ئې کمزوری او ورپسې له منځه يووړ. دې کار په سيمه کې اسلامي ارزښتونو ته خطر توليد کړ او په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

عکس العمل کي ئې د دوديزو افکارو څښتنانو ډله پياوړې کړه. د هند د لويي وچې پر خپلواکي غوښتونکي خوځښت باندي هم د دغه مذهبي ذهنيت اغېزه زياته برجسته سوه. ديني علماوو، مذهبي پېشوايانو، روحاني حلقو ټولو د اروپايي استعماري قوتونو په مقابل کي بيرغي پاڅونونه وکړل او توري ته ئې لاس واچاوه. د مذهبي او اسلامي ذهنيت دغي برلاسۍ يو بل کوچنوټی قشر د ځان له پاره خطر وګاڼه. دا قشر د هغو منورينو ډله وه چي د خپل هيواد اعتلاء ئې په نوو افکارو، د مدنيت په نوو انکشافاتو او د عصريت په نوو مزاياوو کي ليدله. البته د دغه قشر منځ ته راتګ د هغي مذهبي تنګ نظرۍ لازمي نتيجه وه چي ځينو افراطي متعصبينو د ټولو نويو او مدني پديدو په مقابل کي ښووله.

په شعري دنيا کي د هندي سبک تر کمزوره کېدلو وروسته په شعر کي د ادبي صنايعو او د هغو په لړ کي د معما جوړولو او تاريخي مادو ويلو دود ته هم پاملرنه لږ سوه. دا نه پاملرنه دې اندازې ته راکښته سوه چي د ايران د معاصر ادب يوه مخکښ استاد جلال الدين همايي وليکل چي: "ساختن معما و حل کردن آن جز تلف کردن وقت و بيهوده کاری نتيجه ای ندارد و تنها به درد کسی می خورد که بيکار در گوشه ای مثل زندان افتاده باشد"(۱).

د سياسي، اجتماعي او فرهنګي کشمکش دغه لړۍ زموږ تر زمانې پوري راوغزېدله او زموږ د ټولني منورينو ته ئې د مذهبي افراطيونو د افراطي اعمالو د غندني پر ځای، له ټول پخواني ژوندوژواک، پخواني علم و فرهنګ، پخواني دود و دستور، پخواني شعر و ادب سره د مخالفت روحيه ورکړه. دا روحيه چي کله د (نوي و زاړه) تر منځ د مجادلې په ناسم تعبير ورنګول سوه، نتيجه ئې دا راووتله چي زموږ تعليم يافته وو هري پخوانۍ

---

(۱) همايی جلال الدين؛ فنون بلاغت، تهران ج ا، ص ۳۴۰، د انټرنيټ پاڼو په حواله.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حادثې ته په انقلابي توګه شا وګرزوله. زموږ منورينو عربي ژبې ته په قصدي توګه په کړه سترګه وکتله. د پښتو ادبي علومو زده کړه ئې د وخت ضياع او د ارتجاع نخښه وبلله. دې ناوړه ذهنيت په افغانستان کې د ثور تر پاچاګښتي وروسته خورا بې جلوه زور واخيست او په نوو ادبي او ژبنيو علومو ځينو سمبالو ماهرانو په وياړ سره وويل چي نور د ارتجاعي ساينس فورمولونه دلته ځای نه لري، موږ مترقي ساينس رواجوو. د دغه انحطاط په انډوخر کي پښتون لالا تر بل هر چا مخ ته ولاړ او ځينو خو لا په وياړ سره اعلان وکړ چي: "غزل ته ئې طلاق ورکړ او پر ځای ئې نوی شعر باب کړ". د پوهنتونونو له نصاب څخه د عروضو، قافيې، بديع او بيان تدريس وايستل سو. دا کار ئې د خپل مترقيت په اثبات کي د فخر وړ وباله.

د دې انحطاط ناوړي نتيجې ډېر ژر موږ په دا خپلو ګناهکارو وليدلې. اوس په ټول هيواد د ګوتو په شمېر داسي کسان سته چي د پښتو ادب او پښتو متونو په تدريس کي دي کار ځني واخيستل سي او هغه هم د بوډاتوب څپېړو پر مخ وهلي دي.

زه چي کله کله له ځان سره د دغي دورې پر نتايجو باندي فکر وکړم، وارخطا سم چي زموږ د تاريخ، ژبې او ادب راتلونکي متخصصين به په دغه منحط فکر او پروګرام سره څنګه وتوانېږي چي له پښتو اول لاس مدارکو څخه استفاده وکړي.

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته به په دې څپر کي کي پر تعميه، ابجد او د معماوو پر ځينو اړوندو اصطلاحاتو وړغيږو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعمیه معما

تعمیه په لغت کي "ړندولو او پوښلو" ته وايي (غیاث). په ادب کي معما ويلو ته ويل کېږي. د ادب په اصطلاح کي مُعَما هغه کلام ته ويل کېږي چي په هغه کي يو نوم، نېټه يا يو مطلب د رمز او ايما په شکل راوړل سوی وي او په څر ګند ډول نه وي بيان سوی خو په دغه پټ او مرموز بيان کي شعريت او له سليم ذوق سره برابرول او د ناوړو اوږدو الفاظو څخه ځان ژغورل ئې لوی شرط دئ. په معما کي يو مطلب پټ بيانېږي او له دغه پټ حالت څخه راايستل ئې د قلب، تشبيه، تصحيف، د ابجد حساب (جُمَل) او نورو عمليو له لاري سر ته رسېدلای سي.

د معماوو په جوړولو کي د کلماتو ليکني شکل ته اعتبار ورکول کېږي او د تورو وينګ په پام کي نه نيول کېږي. دغه سبب دئ چي په معماوو کي د راغلو کلماتو حرکتونه (زور، زېر، پېښ، مد، تشديد، تخفيف او نور سکنات) د اعتبار وړ نه دي. د معماوو تورو (حروفو) اساس يا (ماده) او د دغو تورو مخ و شا ته کولو او اوړلو ته د هغو شکل او صورت ويل کېږي.

د معماوو جوړولو عمليې درې ډوله دي:

هغه عمليې چي د معما د (مادې) د حاصلولو (تر لاسه کولو) له پاره کارېږي، تحصيلي عمليه نومېږي، هغه چي د معما د شکل و صورت د بشپړولو له پاره کارېږي، تکميلي عمليه او هغه چي نه د معما په (ماده) او نه ئې په (شکل و صورت) کي کارېږي بلکي کار ئې يوازي د معما د حلولو

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسانه کول وي، تسهیلي عملیه نومېږي. په تسهیلي عملیه کي انتقاد، تحلیل، ترکیب او تبدیل راتلای سي.

د ابجد په تورو سره د تاریخي نېټو له بیانولو څخه یو هدف دا وو، چي په نېټه کي د تېروتني امکانات رالږ کړي. یوازي په عدد که کومه نېټه ولیکل سي، د غلطیو امکان ئې زیات وي خو که پر څنگ ئې نوموړې نېټه په تورو سره هم ولیکل سي، د اعتبار درجه ئې لوړېږي. دغه سبب دئ چي زموږ په پخوانیو اسنادو کي په تورو سره د سنو او نېټو لیکل باب ول. په حسابي او حقوقي سندو کي به، چي په پارسي ژبه به لیکل کېدل او اوس هم لیکل کېږي، کله د کوم عدد یا رقم د لیکلو اړتیا پېښه سوه، نو به ئې د هغه عدد (مناصفه) ورسره لیکله. د مثال په توگه: "... مبلغ پنجاه هزار و هشت صد و دوازده روپیه که مناصفه آن بیست وپنج هزار و چهارصد وشش روپیه میشود، از درک ...". په دې ډول به په ارقامو کي د غلطیو امکان لږېدلی.

په سنو او کلونو کي به له شمسي سنو سره د هغو معادِل قمري سنې راوړل کېدلې. "در سال یکهزار و سه صد و نودویک هجری شمسی که مطابق آن یکهزار و چهار صد وسی و سه هجری قمری میشود،...".

په ابجد تورو کي د کلونو او نېټو له ویلو څخه مراد همدغه د غلطیو مخنیوی وو.

له معماوو څخه پر یوه ادبي مشغولا سربېره د وخت د واکمنانو له خوا د مکتوبونو او فرمانونو په لیکنه کي د (شِفر) په توگه هم کار اخیستل کېدی. دغه راز مکتوبونو اوفرمانونو ته (معمانامه) ویل کېدله.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د معماوو او تاریخي مادو شکلونه

معماوي درې ډوله دي:

تبدیلي معما:

په دغه معما کي یوه کلمه راوړل کېږي خو مراد په کومه بله ژبه کي د هغې معادِله کلمه (معنا) وي. د مثال په توګه (لمر) کلمه په معما کي راوړل سوې وي، مګر مطلب ئې (شمس) کلمه وي.

عددي معما:

د ابجد له تورو او نورو عددونو سره تړلې وي.

حروفي معما:

د تورو له یو ځای کولو، قطع کولو، ایسته کولو او اټکل و ګومان کولو سره تړلې وي.

په پښتو ادب کي چي کومي معماوي او تاریخي مادې زما په سترګه سوي دي، د هغو جوړښت په دې ډول دئ:

وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات:

د دغه راز کلماتو څخه تاریخي مادې جوړول په خوشحال خاني ادبیاتو کي ډېري موندلای سو.

خوشحال خان خټک او د ده د کورنۍ غړو دغه راز تاریخي مادې په نظمونو کي راوړي دي. (غفا = ۱۰۸۱هـ ق)، (حصغ = ۱۰۹۸هـ ق)، (غفو = ۱۰۸۶هـ ق) او نور چي تاسي به ئې وروسته نور مثالونه هم ولولی.

په پارسي ادب کي هم د دغه راز تاریخي مادو مثالونه سته چي یو مثال ئې د بلخي ابن سینا د زیږېدلو، د علومو د کسب او مړینې قطعه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حجـــة الحـــق ابـــو علی ســـینا
در "شـجع" آمـد از عـدم بـه وجـود
در "شـصا" کـسب کـرد علـوم (را)
در "تکـز" کـرد ایـن جهـان بـدرود

د "شجع" ابجدي ارزښت (۳۷۳هـ ق)، د "شصا" دا (۳۹۱هـ ق) او د "تکز" ابجدي ارزښت بیا (۴۲۷هـ ق) دئ.

ساده عددونه:

د دغه راز تاریخي مادو مثالونه په پښتو ادب کي زیات دي. دولت لواڼی د میرزا خان انصاري د مړیني پېښه په بیت کي داسي راوړي ده:

د دکن په جنګ شهید شو خوشنود او سه
په تاریخ د زرځلو پښت د ده ګـــذر وو

نور مثالونه به ئې پر خپل ځای ولولی.

ساده توري:

ځیني تاریخي مادې د الفبې له ساده تورو څخه جوړي سوي وي او که د هغو تورو ابجدي ارزښتونه سره جمع سي، مطلوبه سنه ځني راوزي. په مثال کې د دولت لواڼي دغه تاریخي قطعه راوړو، چي د رشیدخان روښاني د مړیني کال پکښې ښوول سوی دئ:

زړه مـي نـه کـه پـه بېلتـون د اشـنا صـبر
پـــه فـــراق بـــه ژاړم لکـــه ابـــر
رشـید خان د ټـول صـاحب تـر جهـان تیـر شـو
ښایـــسته صـــورت ئـــې ونیـــو وطـــن قبـــر

او د مړیني نېټه ئې دا ډول بیان کړې ده:

که تاریخ حساب ئې غواړې له ابجده
په دا حـرف غین و نون، ح و کړه صبر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ن = ۵۰) + (ح = ۸) = ۱۰۵۸هـ ق.

ادبي تلازمات:

په ځینو معماوو کي له پېښي سره په ارتباط کي داسي کلمات غوره کېږي چي له اصلي حادثې سره تلازم ولري. د مثال په توګه پر کندهار باندي د افشار نادر بخوله (فاجعه) د پارس واکمنانو ته د خوشالۍ پېښه وه او هغوی ئې تاریخي ماده (الخیر فی ما وقع = ۱۱۴۸ هـ ق) وموندله. پر پښتنو باندي دغه کال د درنو مصیبتو او فاجعو پیل وو، ځکه ئې (لا خیر فی ماوقع = ۱۱۴۸هق) وباله. په دواړو مادو کي له پېښي سره د راغلو کلماتو تر منځ تلازم سته.

ښایسته ترکیبونه:

په ځینو معماوو کي له اړوندي پېښي سره مناسب ښکلي ترکیبونه راوړل کېږي. لکه د اروابناد ریشاء د مړیني په نېټه کي چي ما (هوتک) ویلې ده:

د مــرګ و کــال تــه مــې کچکــول د هنــر وګــرزاوه
پـــه صـــد قاتو یـــې پَلَــه درَنــه د ښــو وختــه
"قلم" خپـل سر وروباخښه "محبت" تـاج کړ هدیـه
د مــرګ نېټــه یــې "غــم"، "ژړا" پــه ابجــد و ختــه

حل:

(ق = ۱۰۰) + (م = ۴۰) + (غم = ۱۰۴۰) + (ژړا = ۲۰۸) = ۱۳۸۸ش

د کلماتو اعجاز:

د معماوو ماهران د کلماتو په انتخاب کي له فوق العاده مهارت ته کار اخلي. داسي کلمات، آیتونه، مقولې او له اعجازه ډک ترکیبونه راوړي چي له یوې خوا له ټاکلي موضوع سره ادبي التزام لري او له بلي خوا ئې د ټاکلي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېښې نېټه يا د ټاکلي شخص نوم هم له يو لړ محاسبو او تبديل و تصحيف و تکميل و تخريج وروسته لوستونکي ته په لاس ورکړي. د (الخير في ما وقع) او (لاخير في ما وقع) مثالونه تاسي لوړ ولوستل.

علامه حبيب الله قندهاري مشهور په حبو اخندزاده د امام غزالي رحمة الله عليه منهاج العابدين په پښتو نظم ژباړلی دئ. د دغي ژباړي نوم ده په خپله (معراج السالکين) يا (اخلاق التائبين) ټاکلی وو. د دغه دوهم نامه له ابجدي ارزښت څخه د کتاب د ژباړي کال (۱۲۳۶هـ ق) راوزي[1]. دی د کتاب په پای کي وايي:

کتاب شکر دئ تمام شه | نا آرام خاطر آرام شه
نوم ئې ښايي چي تعين | شي معراج السالکين
يا "اخلاق التائبين" شي | چي تاريخ ځني مبين شي
مکتوبي حرفونه ياره | له دوهمه اسمه شماره
په حساب د ابجد | کړه معلوم د دوی عدد
تېر کلونه له هجرته | په دا شمار وو نېک سيرته

(۲۷۷ مخ، د ۱۳۴۰هق چاپ، لاهور)

لکه تاسي چي به ئې وروسته ولولی مولوي صالح محمدهوتک د خپل خدای بخښلي نيکه د مړيني ماده (جد مغفور) کي موندلې ده چي د تاريخي مادې کلمات په مهارت سره انتخاب سوي دي.

ميرزا حنان بارکزي يوه قطعه ويلې ده چي په هغې کي ئې داسي کلمات اوډلي دي چي هم ئې معناوي او مفاهيم سره نزدې دي او هم ئې ابجدي قيمتونه. قطعه داسي ده:

په عدد د ابجد به درته وايم
يو څو چيزه برابر دي په حساب

---

[1] په دغه نامه کي تر (ب) د مخه همزه په حساب کي نه راځي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که "کشمش" دي که "نخود "[1] په حساب یو دي
هم "بنګي" او "ملحد" یو دئ په دا باب
د "دراز" و د "بې عقل" عدد یو دئ
هم "کاکل" و "ګژدم" یو، مه کړه عتاب
د "عدو " او د "سګ" یو رنګه عدد دئ
"خواجه سرا " او "خرسیاه" سره تناب
هم "صهبا " او "پیاله می" په یوه رنګ دي
"قلعه"، "برج" هم برابر په دا اسباب
په حساب کې دغه "لوک" او "مایه" یو دئ
هم دغه رنګ برابر "سهو"، "حساب"
(دېوان: ۲۰۱مخ، د ۱۳۸۸ل چاپ)

د افغانستان د میدان وردګو ولایت یو کلی (رشیدان) نومېږي. د دې کلي اوسېدونکي هغه هوتک دي چې د نادر افشار په تاړاک کې ئې نیکونه او پلرونه فارس (اوسني ایران) ته شړل سوي او د دوی اولاده د امیر عبدالرحمان خان په پاچهي کې بیرته وطن ته راستانه سوي ول. د هغه وخت دولتي واکمنو هغو کسانو ته ښه نظر نه درلود چې د امیر عبدالرحمان خان د حریف غازي محمدایوب خان په پلوي ئې توري وهلي وې. په دغو کسانو کې خپل پلرني هیواد ته دغه راستانه سوي مهاجر هم شامل ول. دغي ډلي له هوتک توب څخه انکار وکړ او خپل ځانونه ئې په قوم

---

[1] کشمش او نخود تل یو ځای د وچي مېوې په توګه خوړل کیږي.
په دغه قطعه کې د راغلو کلماتو ابجدي ارزښتونه دا سي دي:
کشمش = نخود = ۶۶۰، بنګي = ملحد = ۸۲، دراز = بې عقل = ۲۱۲، کاکل = ګژدم = ۷۱، عدو = سګ = ۸۰، خواجه سرا = خرسیاه = ۸۷۶، صهبا = پیاله می = ۹۸، قلعه = برج = ۲۰۵، لوک = مایه = ۵۶، سهو = حساب = ۷۱.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رشيدان) وبلل[1]. تر دغه نوم اړوني وروسته دوی ته پر همدا اوسنۍ مېنه باندي د مېشته کېدلو اجازه وسوه. يوه باريک بين او نکته سنج تن د دغو دوو نومونو تر منځ رابطه داسي موندلې ده:

قوم راشيدان = ۷۱۲

مفقود هوتکان = ۷۱۲

يا:

مفقود هوتکيها= ۶۷۷

قوم راشيديها = ۶۷۷

مطائبات:

په ځينو معماوو کي مطائبات د طنز و مزاح په شکل کي کلمات راوړل کېږي. د دغه ډول معماوو مثالونه په پښتو ادب کي زما په سترګه سوي نه دي خو د هرات مشهور شاعر حاجي اسماعيل ګوزک دغه راز تعميې په پارسي ژبه ويلي دي، چي يوه ئې دا ده:

شد شهد ماده تاريخ او — هست ای گوزوک شهيد کيرخر
گر ترا تاريخ شمسی آرزوست — بيت ثانی شد معمای دگر
تای تف رابررخ زاهد فگن — پس بمالش سر سراپای ذکر

(شاعر آزاد: ۱۸۳مخ، چاپ ۱۳۴۸ ق)

دا تاريخي ماده د هرات د هغه وخت د والي پر وژلو ويله سوې ده. شاعر له دغه والي سره خورا زيات مخالفت درلود. د معما حل داسي دئ: د (تف)، (ت = ۴۰۰) که د زاهد پر مخ (ز = ۷) ولوېږي، (۴۰۷) لاس ته راځي. دغه حاصل چي د (ذکر) پر سر و پښو(ذ = ۷۰۰) + (ر = ۲۰۰) = ۹۰۰ د (بمالش) په قرينه ور زيات سي (۱۳۰۷ش) کال ځني جوړېږي.

---

[1] د پښتو په ځينو لهجو کي (رشيدان) د (راشيدان) په بڼه هم تلفظ کېږي او د کلمې د لومړي توري زوَر (فتحه) په الف سره اوړي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵

ما یو وخت له یوه ظریف پښتانه سره په پښتو ادب کي د دغه راز معماوو پر سته والي خبري کولې. ده راته وویل چي خوشحال خان دغه راز معما ویلې ده او په مثال کي ئې دا بیت ووایه:

یو مي یار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کـــــومه اندېښـــنه له غین و میمَ

له دې معما څخه خو د خوشحال خان مراد (غم) دئ مگر زما مخاطب پښتانه (غین) آلت مخصوص او (میم) مقعد وگاڼه. ما په جواب کي ورته وویل چي دغه مطائبه به نو ستا په حساب کي ثبت کړو، نه د خوشحال.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

معما په لوېدیځو ادبیاتو کې

په انګرېزي کې معما ته (Riddle) وايي او په دائرة المعارفونو کې ئې د دغه نامه تشریح داسې کړې ده چې:

(Riddle) هغه عبارت، پوښتنه یا جمله ده چې دوه رازه معناوي ولري یا ئې معنا څرګنده نه وي او پټه وي. په لرغوني انګرېزي شعر کې معماوي په پراخ ډول ترسترګو کېږي. ویل کېږي چې د انګرېزي شعر معماوي تر زیاتې اندازې پوري دانګلولاتین ادب (Anglo – Latin) یوه عنعنه ده چې د هغې دودوونکی الدیلم (Aldhelm) ګڼل سوی دئ. الدیلم[1] بیا پخپله د څلرمې، پنځمې میلادي پېړۍ له لاتین شاعر سیمفوزیوس (Symphosius) څخه الهام اخیستونکی ښکاري. انګرېزي معماوي که څه هم اوږده ادبي سابقه لري خو دا اوسنۍ کیسۍ ډوله ټوټې چې د معما

---

[1] الدیلم (۶۳۹ – ۷۰۹ع) چې په زړه انګرېزي کې د ایلدیلم (Ealdhelm) په شکل لیکل کېدی، د لاتیني ژبې شاعر او د انګلوساکسون ادب عالم او د انګلستان په شیربورن کې د کلیسا مشر وو. د ده د ژوند زمانه د اسلام د مقدس دین د بعثت د سر له کلونو سره برابره ده. نوموړي د روم په قوانینو، استرونومۍ، استرولوجۍ او د بېلابېلو کالیندارو (جنتریو) د حساب په آرتې کې ئې زده کړې کړې وې. دی په یوناني او عبري ژبو پوهېدی او پخپلو لیکنو کې ئې خورا ډېر لاتین سوي یوناني لغتونه کار کړي دي. ده د (Northumbria) پاچا ته یو لیک په لاتیني نثر کښلی وو او په هغه کې ئې ۱۰۱ معماوي ځای کړې وې. په دې کې یوه معما په ۸۳ کرښو کې ځای سوې وه. د (Northumbria) سیمه اوس په شمالي انګلستان او جنوب ختیځ سکاټلینډ کې شامله سیمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Riddles) په نامه يادېږي له هغو پخوانيو سره دونده زيات نه وايي. د انګريزي معماوو لرغوني نمونې په هغه خطي مجموعه کې خوندي دي چې د پېريانانو د کيسو او ځينو شعرو او پندونو سره يو ځای په يوه مجلد کې ګنډل سوي دي او د انګلستان د (Exeter) ښار په لويه کليسا کې له يوولسمي عيسوي پېړۍ څخه ساتله کېږي. دغه مجموعه په زړو انګرېزي خطي نسخو کې يوه ډېره مهمه نسخه ده. د دغې مجموعې معماوې د کوچنيانو د سندرو په شکل او د هرزه او چټي کنايو په ښه جوړې سوي دي.

په لرغوني يونان کې د وينا يو ادبي شکل رواج درلود چې په هغې کې به ئې يو خيال يا مفکوره يا يوه کيسه او واقعي پېښه په يو راز غيرواقعي کيفيت کې بيانوله. دغه راز ويناته ئې (Metaphors) وايه. د مثال په توګه: "د دې سترګې د جواهرو په شان ځلېدلې". دغه راز ترکيبونه زموږ په ادب کې د تشبيه او استعارې تر نامه لاندي راځي. ميتافور هم يو راز استعاروي ترکيبونه ول. ارسطو (۳۸۴ - ۳۲۲ ق م) دغه ميتافور يا استعاره او معما (Riddles) يو له بل سره تړلي بلل. ده به ويل: "ښې معماوي موږ ته په مجموع کې غوره ميتافورونه په لاس راکوي ... ښه معما کولای سي چي د يوه ښه ميتافور له پاره لازم مواد برابر کړي".

د پوهانو په نظر معماوي (Riddles) يو نړۍ وال آرټ دئ چي بېلابېل کلچرونه په ځان کې رانغاړي. د هغو مثالونه موږ په فنلينډي، هنګري، د امريکا په هندي، چينايي، روسي، الماني او فليپيني کلچرونو کې موندلای سو.

د معماوو متکامل شکلونه:

د (Riddles) يا معماوو پر مختللی شکل (Puzzles) نومېږي. د معماوو د دغو دوو شکلونو تر منځ له مشابهتو سره سره ځيني توپيرونه هم سته.

د پزل په حلولو کې له مشخصو فارمولونو، چارټونو، قاموسونو څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

استفاده کېدلای سي. د مثال په توګه منطِقي پزل (Logic puzzles) له لغاتو سره سروکار لري او د هغو د حل له پاره له یوه مخصوص تنظیم سوي جدول څخه کار اخیستل کېږي خو (Riddles) ریډل بیا د د تفکراو تصور او قیاس کولو مهارت ته اړتیا لري. د ریډل په انواعو کي انیګماز (Enigmas) په نامه یوه لوبه سته چي په استعاروي ژبه جوړه سوې وي او د حل له پاره ئې دقیق فکر کول لازم دي. ریډل هم ځانته مشخص اصول لري خو دا اصول د پزل په شان ساینټیفیک اصول نه دي. ریډل پر فکر و تصور باندي ولاړه معما ده خو پزل پر واقعیتونو باندي تکیه لري.

د (Puzzles) تر نامه لاندي اوس په نړۍ کي د کوچنیانو او لویانو له پاره په زرو ټوکه کتابونه هر کال چاپېږي. د (Puzzles) په شکل لوبي او ګېمونه د کوچنیانو له فکري ودي سره مرسته کولای سي. په دغو لوبو یا ذهني مصروفیتو کي حروفي جدولونه (Crosswords) هم راتلای سي. دغه جدولونه نن ورځ د نړۍ په ډېرو معتبرو ورځپاڼو او مجلو کي هره اونۍ موندل کېدلای سي. د حروفي جدولو حلول هم یوه فکري او ذهني مشغله ده او هم د هغو کسانو له پاره د وخت ژر تېرېدلو وسېله ده چي د کار او وظیفې په چاپیریال کي ئې د اوږده انتظار ساعتونه شامل وي. د ټکسي چلوونکي، د امنیتي پوستو کارکوونکي، زاړه متقاعدین او تنکي ماشومان هر یو له خپلي فکري وړتیا او لوړتیا سره سم جدولونه له ځان سره ګرځوي او په لازمو فرصتونو کي ځانونه په مشغولوي.

په امریکا کي د حروفي جدولونو مشهور ایجادوونکی او خپروونکی جان سیمسن (John.M.Samson) نومېږي. د ده له خوا جوړ سوي حروفي جدولونه (Crossword puzzles) په نیویارک ټایمز اخبار او نورو مشهورو ورځپاڼو کي خپرېږي. د شمالي امریکا په کتاب پلورنځیو کي د ده پنځه ویشت عنوانه کتابونه موندل کېږي چي ټول ئې د (Crossword puzzles)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

جدولونه دي.

په افغانستان کي هم تر اوسنيو درو څلورو لسيزو جګړو دمخه په مجلو، جريدو او اخبارو کي په پښتو او دري ژبو حروفي جدولونه چاپېدل.

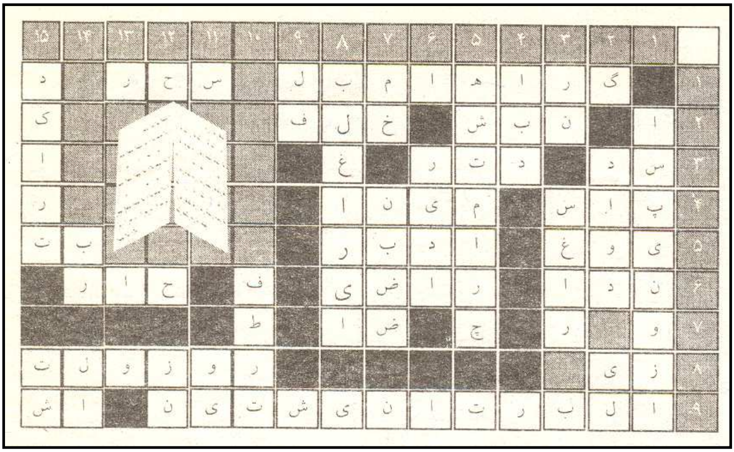

٭٭٭

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابجد (جُمَل) حساب

له (جُمل) څخه مراد د ابجد تورو په واسطه حساب کول دي. ابجد توري په حقیقت کي د عربي الفبې ټول حرفونه دي چي په اتو کلمو کي په دې ډول اوډل سوي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د ابجد تورو د پیدایښت په باب ډول ډول نظریې سته. تامس پاټریک هیوز (Thomas Patrick Hughes) په ډکشنري آف اسلام (۳ مخ) کي د ابجد تر نامه لاندي کښلي دي:

ترجمه: ابجد د یوه حسابي انتظام نوم دئ چي په هغه کي هر توری له یوه څخه تر زرو پوري مختلف قیمتونه لري. دا توري پر هغه ترتیب باندي اوډل سوي دي چي یهودانو تر څلورسوم میلادي کال پوري کار ځني اخیست. پر دغو تورو باندي شپږ نور توري د عربو له خوا زیات سوي دي. د القاموس په نامه د عربي فرهنگ مؤلف وایي چي د ابجد اول شپږ کلمې د ماد (Madyan – Midian) پاچهانو نومونه دي او وروستۍ دوې کلمې ئې عربو پر زیاتي کړي دي[۱]. ځیني بیا وایي چي د ابجد کلمات د عربي تورو د مخترع مورامیرابن مورا(Muramir ibn Murra) د اتو زامنو نومونه دي[۲].

---

[۱] ماد د یوه قوم نوم دئ چي تر میلاد اووه سوه پخوا ئې د ماد دولت تاسیس کړ. دغه دولت د هخامنشیانو په لاس نسکور سو (دهخدا).

[۲] المورا د یوې قبیلې نوم دئ چي د بنویم له اولادې څخه دي او مورا میر د الانبار سیمي اوسېدونکی وو. الانبار د عراق یو لوی ولایت دئ چي د دغه هیواد په لوېدیځ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "موادالتواریخ" مؤلف حسین نخجواني لیکلي دي چې د دغو تورو د ټاکونکي او د هغو د ټاکنې زمانه په صحیح ډول معلومه نه ده. داسې ویل کېږي چې له جُمَل حساب څخه د کار اخیستلو زمانه د اسلام اوایلو ته رسېدلې ده. خو د موجودو اسنادو او شواهدو له مخې د الفبې تورو ته پاملرنه، د ابجد، هوز، ... په ترتیب د هغو اوډنه او په حساب کې ورڅخه کار اخیستنه تر اسلامي عصر راوروسته زمانه په ځان کې راکښېباسي.

د تاریخي مادو په جوړولو کې د الفبې له تورو څخه د ابجد په حساب ګټه اخیستل خاص مهارت او هنرمندي غواړي. د هر ناظم له وسه پوره نه ده. د ادب د اولنیو پوهانو په نظر خو دا فن د موسیقۍ، نقاشۍ په شان یو ظریف فن وو او په مستظرفه صنایعو کې شمېرل کېدی. د تاریخي مادو په جوړولو کې له زیاترو ادبي صنعتو څخه لکه تجنیس، ایهام، توریه او نورو څخه کاراخیستل کېږي.

د ابجدي تورو معادل عددونه پر څو ډولو دي چې مشهور ئې دا دي:

کبیر ابجد (حساب الکَبیر):

کبیر ابجد ته (جُمَل) هم وایي. د جمل توري داسې دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د دغو تورو عددي قیمتونه (معادل) په دې ډول دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ =۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۲۰، ل = ۳۰، م = ۴۰، ن = ۵۰، س = ۶۰، ع = ۷۰، ف = ۸۰، ص = ۹۰، ق = ۱۰۰، ر = ۲۰۰، ش = ۳۰۰، ت = ۴۰۰، ث = ۵۰۰، خ = ۶۰۰، ذ = ۷۰۰، ض = ۸۰۰، ظ = ۹۰۰، غ = ۱۰۰۰.

کې پروت دئ او له اردن، سوریې او سعودي عربستان سره ګډه پوله لري. د دغه ولایت پایتخت الرمادي(Ramadi) ښار دئ. نور مهم ښارونه ئې فلوجه او حدیثه دي. – د ویکیپیډیا په حواله. م . هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورو ته د قیمت ورکولو اسانه لار دا ده چې لومړی باید د (ابجد، هوز، ...) کلماتو پرله پسې (مسلسل) وینګ په پام کې ونیول سي او پر هغه ترتیب باندي وویل سي لکه چې ما لوړ درته کښلي دي. بیا نو لومړیو لسو تورو ته باید په ترتیب سره له یوه څخه تر نهو پوري قیمت ورکړه سي. ورپسې لسو تورو ته باید په ترتیب سره (۱۰، ۲۰، ۳۰، ۴۰، ...) قیمتونه ورکول سي او وروستیو لسو تورو ته په ترتیب سره (۱۰۰، ۲۰۰، ۳۰۰، ...) قیمتونه ورکړه سي. دا ترتیب د ابو نصر فراهي (۷۴۰هـ ق مړ)[1] په یوه رباعي کي داسي راغلی دئ:

یگان یگان شمر ابجد حروف تا حطی
چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمام مستخلص

د کبیر ابجد اول لس عددونه (اُحاد) دوهم لس عددونه (عشرات) او دریم لس عددونه (مآت) نومېږي.

د پښتو الفبې خاص توري د هغو د عربي قریب المخرج تورو قیمت لري. په دې ډول:

پ = ب = ۲

ټ = ت = ۴۰۰

---

[1] ابو نصرالدین مسعود بن ابوبکر فراهي مشهور په ابونصرفراهي (۷۴۹هـ ق = ۱۳۴۸ع مړ) د افغانستان په فراه کي زېږېدلی او د پارسي ژبي شاعر او قاموس لیکونکی وو. مشهور اثر ئې نصاب الصبیان نومېږي چې عربي لغات ئې په پارسي نظم پکښې معنا کړي دي. د نصاب الصبیان یوه زړه خطي نسخه زما په کتابتون کي سته. وایي چي ابو نصر فراهي مورزاده ړوند وو او د اکتاب به ئې د امالي په ډول (بل چا ته د ویلو له لاري) لیکلی وي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چ = ج = ۳

څ = س = ۶۰

ځ = ز = ۷

ډ = د = ۴

ړ = ر = ۲۰۰

ژ = ز = ۷

ږ = ژ = ز = ۷

ښ = ش = ۳۰۰

همزه (ء) د الف قیت لري یعني (۱) دئ. کله کله ئې په محاسبه کي نه شمېري. مد لرونکی الف له (۱) سره مساوي دئ. مشدده (ی) کله پر دوو او کله پر یوه (ی) شمېرل کېږي.

د کلماتو حرکتونه (زوَر، زېر، پېښ) په حساب کي نه راځي خو که د معما جوړوونکی وغواړي چي دغو حرکاتو ته قیمتونه ورکړي نو بیا (زوَر) د (الف) یا (ه) په شکل، (زېر) د (ې) په بڼه او پېښ د (و) په ډول کاږي.

صغیر ابجد (حساب الصغیر):

د صغیر ابجد (حساب الصغیر) توري او اړوند قیمتونه ئې داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۸، ل = ۶، م = ۴، ن = ۲، س = ساقط (صفر)، ع = ۱۰، ف = ۸، ص = ۶، ق = ۴، ر = ۸، ش = ساقط (صفر)، ت = ۴، ث = ۸، خ = ساقط (صفر)، ذ = ۴، ض = ۸، ظ = ساقط (صفر)، غ = ۴.

وضعي ابجد:

د وضعي ابجد عددي قیمتونه داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۱۱، ل = ۱۲، م = ۱۳، ن = ۱۴، س = ۱۵، ع = ۱۶، ف = ۱۷، ص =

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸، ق = ۱۹، ر = ۲۰، ش = ۲۱، ت = ۲۲، ث = ۲۳، خ = ۲۴، ذ = ۲۵، ض = ۲۶، ظ = ۲۷، غ = ۲۸.

په پښتو ادب کې د راغلو معماوو په حل کې له دغو وضعي قيمتو څخه کار اخيستل زما په سترګه سوي نه دي.

په پښتو او فارسي معماوو کې معمولاً له کبيرابجد (حساب الکبير) څخه کار اخيستل کېږي. که د شاعر يا ليکوال مراد نور حسابونه وي، بيا په څرګنده توګه اشاره ورته کوي.

د ابجد له تورو څخه د لنډو ليکنو، د کتابو د سريزو او نورو مختصرو تعليقاتو د مخونو د عددو پر ځای د متن له صفحو څخه د بېلولو په خاطر هم کار اخيستل کېږي. مثلاً اول مخ (الف)، دوهم مخ (ب)، دريم مخ (ج)،... بلل کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د معماوو ځيني اړوند اصطلاحات

د تکملې عمل:

تکمِله بشپړولو ته وايي. په معما کي د تورو د ابجدي قيمتونو جمع کولو ته وېل کېږي.

د عددي تبديل عمل:

د عددي تبديل په عمليه کي د لاس ته راغلي عدد له پاره په معما کي د کار سوي قرينې له مخي يوه کلمه، يو عبارت، يو ترکيب، يا يوه جمله بايد وموندل سي. د مثال په توګه علامه رشاد رحمة الله عليه د حاجي جمعه بارکزي په يوه معما کي د (۳۰۴) عدد له پاره (د پير ديدن ک) جمله موندلې ده چي په ابجدحساب کي ئې د ټولوتورو مجموعي ارزښت له (۳۰۴) سره برابر دئ.

د تصحيف عمل:

د تصحيف په عمليه کي له کوم توري څخه ټکي ايستل کېږي، يا له يوه لغت څخه کوم توری ليري کېږي. مثلاً د شين له توري څخه درې ټکي ليري کېږي او (س) ځني جوړېږي. د تصحيف په عمليه کي هم بايد د معما په بيت کي راغلې قرينه په پام ونيول سي.

د تخرجې عمل:

د تخرجې پر وخت له يوه عدد څخه بل عدد د ټاکلي قرينې پر اساس منفي کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تبدیل عمل:

د عددي تبدیل عمل او د تبدیل عملیه یو مفهوم لري.

قرینه:

قرینه په لغت کي د دوو شیانو یا دوو مفاهیمو تر منځ معنوي مناسبت ته ویله کېږي (غیاث). په معما کي هغه کلمه، یا عبارت ته قرینه ویله کېږي چي لوستونکي ته د تکمِلې، تخرِجې، تصحیف یا تبدیل د عمل لارښوونه کوي

ساده معما:

ساده معما هغي معما ته ویله کېږي چي د حل له پاره ئې څوک مجبور نه وي له پورتنیو عملیو څخه کار واخلي. مثلا دا لاندي تاریخي ماده:

د دکن په جنګ شهید شو خوشنود او سه
په تاریخ د زر څلــو ېښت د ده ګـــذر وو
۱۰۴۰هـ ق

مشوشه معما:

مشوشه معما د (رِندې معما) په نامه هم یادېږي. په دغه معما کي قرینه نه وي راوړل سوې او لوستونکی له حدس و ګومان څخه کار اخیستلو ته مجبور سي.

بیینات اوزُبُر:

بینات د (بینة) جمع ده. معنا ئې روښانوونکي، روښانه اړخونه، رښتیني شاهدان، ... ده (دهخدا). په قرآن عظیم کي څو ځایه دغه کلمات راغلي دي او له بیینات څخه مراد د انبیاوو له خوا (معجزې) او له (زبر) څخه مطلب پر هغوی باندي نازلي سوي صحیفې او کتابونه دي.

په جفر کي د دغو دوو کلماتو استعمال بل راز دئ. د جفر په اصطلاح

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د يوې کلمې د تورو تلفظ ته اعتبار ورکول کېږي. د مثال په توګه د (ج، ق، ل، ن) تورو تلفظ "جيم"، "قاف"، "لام"، "نون" دئ. په دغو تلفظونو کي د سر توري (زُبُر) او پاته نور توري "بينات" بلل کېږي. يا په يوه بل مثال کي:

د (محمد) کلمې توري (م، ح، م، د) د هغو د تلفظ په اعتبار (ميم، حاء، ميم، دال) بلل کېږي. د تلفظ د کښل سوي شکل د سر تورو ته (زُبُر) وايي او نورو پاته سوو تورو ته (بينات) وايي. د پورتني مثال په تلفظي څرګندونه کي (م، ح، م، د) ته (زُبُر) او (يم، اء، يم، ال) ته (بينات) وايي.

د الفبې په تورو کي (س) يوازنی توری دئ چي د (زبر) او (بيينات) ابجدي ارزښت ئې يو شان دئ.

س = سين

س = زُبُر = ۶۰

ين = بيينات = ۱۰ + ۵۰ = ۶۰

له دغي طريقې څخه د تاريخي نومونو په استخراج کي کار اخيستل کېږي. د شيعه مذهب عالم بهاءالدين محمدبن حسين عاملي مشهورپه شيخ بهائي (۹۲۵ - ۱۰۰۰هـ ق) په جعفري فقه کي خپل پارسي اثر (جامع عباسی) د صفوي پاچا لومړي شاه عباس (۹۹۶ ۱۰۳۸هـ ق) په نامه تاليف کړی دئ. په دغه کتاب کي ئې يوه قطعه راوړې ده چي په هغې کي د شاه عباس نوم د "بينات زُبُر" په قاعده له "خلدالله ملکه" څخه استخراج کېدلای سي. په دې ډول:

د (خلدالله ملکه) عبارت توري داسي تلفظ کېږي: (خا، لام، دال، الف، لام، لام مشدد، ها، ميم، لام ، کاف، ها). د دغو کلمو زُبر چي ايسته سي، بينات ئې (ا، ام، ال، لف، ام، ام، ا، يم، ام، اف، ا) پاتېږي. د دغو تورو د ابجدي ارزښتو مجموعه داسي ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱ + ۴۱ + ۳۱ + ۱۱۰ + ۴۱ + ۴۱ + ۱ + ۵۰ + ۴۱ + ۸۱ + ۱) = ۴۳۹

د (شاه عباس) نامه ابجدي ارزښت هم (۴۳۹) کېږي.

د زُبُر په عمليه کي کله کله يوه کلمه يا جمله راوړل کېږي مګر د ليکوال مطلب د رمز په توګه کومه بله داسي کلمه وي چي ابجدي ارزښت ئې له دغي راوړل سوي کلمې سره يو شانته وي. البته په زُبُر کي د رمز او مرموز تر منځ رابطه او قرينه له ضروورياتو څخه ده. له قرينې پرته د پټې (مرموزي) کلمې يا جملې موندل ډېر سخت کار او حتی ناممکن کار دئ.

علامه رشاد رحمة الله عليه پخپل اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ)، ۱۳۵ – ۱۳۶مخونو کي د زبر په مثال کي د نواب محبت خان بړېڅي (۱۱۶۴– ۱۲۲۳هق) يو عربي شعر راوړی دئ:

اذا لـــم يبـــق فـــی الاســـلام آثـــار
جـــری مـــن مقلتـــی دمـــع کانهـــار
فقالـــت الهـــاتف: مـــن يظهرالـــدين
فجـاء الـصوت: " سـلطان الجهانـدار"

علامه مرحوم کښلي دي چي د (سلطان الجهاندار) ابجدي ارزښت (۴۴۵) کېږي چي دا قيمت د (شاه زمان ما) له ابجدي ارزښت برابر دئ. او ورپسې ئې زياته کړې ده: "په دغه وخت کي نواب محبت خان دغه زبر وايه، په افغانستان کي د پاچهۍ پر تخت شاه زمان سدوزی (۱۲۰۷ – ۱۲۱۵هـ ق) ناست و او په هندوستان کي د مهاجمو پرنګيانو د نفوذ او استيلا د مخنيوي اميد فقط له ده کېده".

علامه رشاد مرحوم د دغه زبر په باب اوږده تشريح ورکړې ده او د هغې په پای کي وايي:

"د اعليحضرت شاه زمان سدوزي په باب بيان د زبر د قرينې په دود اوږدسو، چي ګوندي له "سلطان الجهاندار" څخه د "شاه زمان ما" په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرادولو کي له درنو مطالعينو سره مرسته وکړي او له جهاندار څخه د ډهلي د مغول پاچا شاه عالم زوی، شهزاده جوان بخت مراد نه کړي.

دپښتو دېوان لرونکي شاعر قنبرعليخان[1] د بينات پر قاعده ويلي دي:

عشق عدد د محـمدعلی د اسم
په ابجد د بينات شي د زړه سوبَ

(ديوان: ۲۵ مخ، د همېش خليل چاپ ۱۹۷۲ع د علامه رشاد د کتابتون)

علامه رشاد رحمة الله عليه د دغه دېوان پر يوه څنډه د دې بينات حل راوړی دئ چي زه به ئې له يوه څه تفصيل سره دلته رانقل کړم.

د (محمد) ابجدي ارزښت (۹۲) دئ او د (علی) دا (۱۱۰) کېږي. د دواړو مجموعه (۲۰۲) رائحي.

د (عشق) کلمې درې توري د بينات پر قاعده داسي محاسبه کېږي:

عين، شين، قاف

د دې دروتورو زُبُر، د سر اوازونه يعني (ع، ش، ق) چي ځيني ليري سي:

ين = ۶۰

ين = ۶۰

اف = ۸۱

ټول = ۲۰۱

دغه لاس ته راغلی عدد د (محمد) او (علی) د نومو له مجموعي ابجدي ارزښت (۲۰۱) سره د يوه (۱) په اندازه تفاوت لري او دا د معما کمزوري ښيي. د دې تفاوت د ليري کېدوله پاره زما (هوتک) په فکر

[1] قنبرعليخان شيعه مذهبه پښتون وو. زه د ده د معماوو پر ادبي اړخ څېړنه کوم. عقيدتي خوا مې مراد نه ده (م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر د (علی) کلمه د (عالي) په ډول تلفظ کړې ده او په دې ډول ئې پر مجموعي ابجدي ارزښت یو عدد اضافه کېږي او (۲۰۲) ځني راوزي. (والله اعلم بالصواب).

بل مثال:

قنبرعلیخان ویلي دي:

د الله پـه اسـم ذات کـه فهـم وکـړې
یـو الـف دئ بلـه هـې ده دواړه لامـه
د الـف عـدد کـه شـمار پـه بینـات کـړې
مـساوي دئ د حـضرت علـي لـه نامـه
دواړه لام و هـې حساب پـه بینـات کـړې
ده نامـــه د محمدصـــاحب تمامـــه

(دیوان: ۱۰۸مخ)

حل:

- د (الف) بینات (لف) دئ او ابجدي ارزښت ئې (۱۱۰) کېږي.
د بینات په قاعده د (علي) ابجدي ارزښت هم (۱۱۰) راځي. په دې ډول:

د (عین) بینات (ین) = ۶۰
د (لام) بینات (ام) = ۴۱
د (یې) بینات (ی) = ۱۰
ټول = ۱۱۰

* * *

- د (الله) د دوو لامو بینات داسي دئ:

لام = ام = ۴۱

چي دوه چنده سي (۸۲) کېږي.

هې = ی = ۱۰

۸۲ + ۱۰ = ۹۲

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (محمد) ابجدي ارزښت هم (۹۲) دئ. په دې ډول:

م	=	۴۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
د	=	۴
ټول	=	۹۲

بل مثال:

چې الله د همه اسمو اسم ذات دئ
د الله الف عـــــلي په بينات دئ
(۱۲۴ مخ)

حل:

د الف بينات = لف = ۱۱۰

د علي ابجدي ارزښت: (ع = ۷۰) + (ل = ۳۰) + (ی = ۱۰) = ۱۱۰

✶✶✶

د زبر و بينات پر قاعده ما (هوتک) هم يوه قطعه ويلې ده:

د وطـن د خـوني رف[1] موکنـدهار دئ
شـــاهدان مـــي دي زُبُـــر و بينـــات
حوالـه بـه د تــاريخ پــر پــاڼو درکــړم
پکـښې وگــوره د سـيمي ټـول حــالات
پــه قلــم د کنــدهار دي ليکــل ســوي
د دې ملــک ټــول حــسنات و سـيئات
چې رف نه وي، ټوله خونه کنډواله وي
پـر رامـات سـي مـار، لـړم خزنـده جـات

---

[1] د (رف) مجازي معنا (چت) ده او دلته په همدغه معنا سره کارسوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۲

خدای دي نه نړوي دغه چت هیڅکله
پـر تړلـی مـو حیـات دئ هـم ممـات

حل:

د (کندهار) کلمې د تورو تلفظي بڼه داسي ده:

(کاف، نون، دال، ها، الف، را)

له دغو تورو څخه چي زُبُر (د سر توري) ووزي، بینات ئې داسي پاتیږي:

(اف، ون، ال، ا، لف، ا)

د دې تورو ابجدي ارزښت داسي دئ:

(اف=۸۱) + (ون = ۵۶) + (ال=۳۱) + (ا=۱) + (لف=۱۱۰) + (ا=۱) = ۲۸۰

د (رف) کلمې ابجدي ارزښت هم (۲۸۰) کیږي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

تعميې دپخوانۍ دورې په ادب کي

روښاني ادب:

د روښاني ادب محتوی د روښاني غورځنگ د فلسفي افکارو توضيح او بيان ته وقف سوې ده. د دغه غورځنگ پيروانو د شعر شکلي او معنوي ښکلا ته دومره زياته پاملرنه نه ده کړې او دغه سبب دئ چي روښاني ادبيات د هغه وخت د معمولو شعري صنايعو او بدايعو له مخي ډېر څه نه راکوي. خو له دې سره سره موږ د دغي دورې په اشعارو کي د خپل وخت د مروجو ادبي صنايعو څرک لرو او هنري خوا ئې يومخيزه بايد نفي نه سي. د روښاني ادب د مطالعې په ترڅ کي د تعميې او تاريخي مادو لومړنۍ بېلگې په همدغو آثارو کي تر سترگو کېږي چي زه به ئې په لاندي کرښو کي وڅېړم.

۱ - د ارزاني خېشکي په کلام کي:

د پښتوشعر و ادب موجوده دېواني پانگه له لسمي هجري پېړۍ څخه په منظمه توگه راپاته ده. دغه دوره د روښاني ادبياتو د منځته راتگ زمانه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده او د دې لړۍ د سر سړی ملاارزاني خېشکی دئ[1]. د ارزاني خېشکي کليات د ښاغلي ډاکټر پروېز مهجور خوېشکي په سمونه او څېړنه د پېښور يونيورسيټۍ د پښتواکيډيمۍ له خوا په ۲۰۰۵ع کال خپور سوی دئ. ما د دغه کليات له سريزي او شروحو څخه د ارزاني په کلام کي راغلي تاريخي مادې رااخيستي دي.

د دغه کليات په ۷۴، ۷۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۲۰۶ او ۱۰۴۵ مخونو کي دغه تاريخي مادې د اړوندو مسايلو په ترڅ کي راوړل سوي دي.

د يوې الفنامې د ليکلو نېټه په څرګندو عددو سره کاږي:

فقير کوښلی دی دا شعر
په نه صد نود سـنه دی
(د سريزي ۷۴مخ)

په پښتنو کي سنې، نېټې او عددونه زياتره په فارسي ژبه بيانېږي. نن ورځ لا هم دغه عادت ژوندی دئ او د افغانستان پښتانه د زېږېدلو نېټې، د عسکري جلب تېرولو کلونه او د پاچهانو د سلطنت وختونه په فارسي ژبه وايي او د پښتونخوا اوسېدونکي بيا همدغه عددونه په اردو ژبه بيانوي. دا عادت د ژبنيو څېړنولپاره خورا غوره موضوع ده او څېړني ته ئې د ژبپوهانو له خوا پاملرنه په کار ده.

د يوې غزلي د ويلو کال داسي راښيي:

ارزاني دا غزل کوښلی
په هزار و سه سـنه دی
(د سريزي ۷۴مخ)

---

[1] زموږ په ليکلو تاريخو او آثارو کي خېشکی د پارسي ژبي د ليکدود تر اغېزې لاندي "خويشکی" ليکل سوی دئ. د دغه ناسم ليکدود دوام نوو اکاډيميکو قلموالو په ليکنو کي هم ليده کېږي چي زما په نظر د دغي کلمې د پښتو تلفظ سمه څرګندونه نه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې غزلي د ويلو کال ۱۰۰۳هـ ق دئ. (د کليات ترتيبوونکي د ارزاني په کلام کي د "کوښلی" کلمه د "کښلی" په شکل هم ثبت کړې ده. د ليکدود دغه راز عدم تجانس د ژبي څېړونکي ته ستونزي پېښوي او نه پوهېږي چي شاعر به فی الواقع هم دغه کلمه په دوه ډوله تلفظ کوله او که دا به د خطاطانو لاسوهنه وي.

د يوې قصيده وشمي غزلي د ويلو نېټه ئې داسي ويلې ده:

ارزاني دا کلام کښلی
په الف تسعه ســـنه

(د سريزي ۷۵مخ)

۱۰۰۹هـ ق

د دغه بيت لومړی نيم بيتی د کلياتو د سريزي په ۲۰۶مخ کي بدل سوی دئ:

"ارزاني دا کلام کړی"

زه نه پوهېږم چي د دغه تصرف له اسيته گوته چا ته ونيسم؟

بل ځای:

ارزاني دا کلام کـــړی
په تاريخ د دوست دهغ

(د سريزي ۱۵۵مخ)

د تاريخي مادې "دهغ" ابجدي ارزښت (۱۰۰۹هـ ق) کېږي.

په يوه بل ځای کي د روښاني مسلک د مقاماتو د بيان په ترڅ کي وايي:

ارزانـي وينـا کـړه عـرض   اشـنايي د حـق ده فـرض
د دې عرض تاريخ وغواړه   پـه حساب لـه حرفـه يرض

(د سريزي ۷۵مخ)

د (يرض) ابجدي ارزښت (۱۰۱۰هـ ق) دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د يوې بلې غزلې د ويلو نېټه ئې داسې بيان کړې ده:

دا غـــــزل په تاريخ کښلـی
په حساب د دوست "دغو" دی
غـــين زر دال ئې څـــلور دی
په شپږ ياد حساب د "واو" دی
(د سريزې ۷۵مخ)

مطلوبه نېټه ئې (۱۰۱۰هـ ق) ده. دغه تاريخي ماده يو څه نوښت لري او هغه دا چې شاعر پر تاريخي ماده (دغو) سربېره د هغې حل هم په شعر کې راوړی دئ.

۲- د دولت لواڼي په کلام کې:

دولت لواڼي د الهداد د مړيني نېټه داسې ويلې ده:

په يوه آهې ارواح لـــه تنه بېل شـــو
په تاريخ د غين و نون، ح، ئې سفر وو
(ديوان، سريزه نهم مخ، د کابل چاپ)

دغه معما د دولت لواڼي په ديوان (۲۱مخ) کې سمه نه ده ثبت سوې. د (غ) پر ځای (عين) ليکل سوی دئ او ټوله مصرع داسې ده: "په تاريخ د عين، نون، ح، ی، سفر وو". له چاپي ثبت څخه د معما حل داسې راوزي:

غ	=	۱۰۰۰
ن	=	۵۰
ح	=	۸
ی	=	۱۰
ټول	=	۱۰٦۸

علامه پوهاند رشاد رحمة الله عليه د همدغه چاپي ديوان په سريزه (نهم مخ) کې د الهداد بن جلال الدين بن مياروښان د مړيني کال ۱۰۵۸هـ ق بللی دئ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کال له هغه ثبت شخه لاس ته راتلای سي چي د دې بحث په سر کي راووړ. " په تاريخ د غين و نون حې ئې سفر وو".

غ	=	۱۰۰۰
ن	=	۵۰
ح	=	۸
		۱۰۵۸هـ ق

د دغي قصيدې په يوه بل بيت کي ئې د ميرزاخان انصاري د مرگ نېټه هم راښوولې ده:

د دکن په جنگ شهيد شو خوشنود اوسه
په تاريخ د زر ځلو ښت د ده گذر وو

د ديوان په ۲۲۳مخ کي د رشيدخان يوه ويرنه راغلې ده چي د سر دوه بيته ئې داسي دي:

زړه مي نه که په بېلتون د اشنا صبر
په فراق به ژاړم لکه ابر
رشيدخان د ټول صاحب تر جهان تير شو
ښايسته صورت ئې ونيو وطن قبر

او د مړيني نېټه ئې دا ډول بيان کړې ده:

که تاريخ حساب ئې غواړې له ابجده
پيدا حرف غين و نون، ح وکړه صبر

حل ئې:

غ	=	۱۰۰۰
ن	=	۵۰
ح	=	۸
		۱۰۵۸هـ ق

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه رشاد د دولت د دېوان په سریزه (نهم مخ) کي کښلي دي چي رشیدخان د میا روښان د لمسي الهداد بن جلال الدین لقب وو. دا لقب د هندوستان مغل پاچا جهانګیر (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷هـ ق) هغه وخت ورکړ چي الهداد ورته واردواره تسلیم سو (۱۰۲۶هـ ق). تر دغي تسلیمۍ دوه کاله وروسته الهداد بیا مغلو ته یاغي سو خو ماته ئې وخوړه. تر ماتي وروسته جهانګیر وباخښه او وئې نازاوه[1].

تر دغي ویرني وړاندي ئې په یوه قصیده وشمه غزل او یوه بله غزل کي د مخلص پر مرګ هم ساندي ویلي دي چي په ترتیب سره په دې بیتو شروع کېږي:

غم دیده زړه مي محـــزون شـــو
پر (په) مخلص یار پسې خون شو

✶✶✶

د مخلـــص جـــدایی کـــړی یـــم بـــسیار خـــوږ
زړه مـــي دی د بېلتانـــه پـــه تیـــغ افګـــار خـــوږ
د فـــراق پـــه تیـــره تـــوره لېنـــده غـــشي
کړم مخلص مهروی، زړه وړوني خوش ګفتار خوږ

د اریانتیا خبره دا ده چي په چاپي دېوان کي ئې دغه دواړي ویرني د حضرت علي کرم الله وجهه مرثیې بللي دي او غټ عنوانونه ئې پر کښلي دي او د چاپي تېروتنو په سمون لیک کي ئې اشاره هم نه ده ورته کړې.

۳- د میرزاخان انصاري په کلام کي:

د میرزاخان انصاري د دېوان د (واو) ردیف په یوه غزله کي تر مقطع دمخه یو بیت سته، چي د تعمیې په شکل ویل سوی دئ:

---

[1] ما د روایت مفهوم پخپلو کلماتو کي رااخیستی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

گهي نون په دوه الف کښي
گـه د (هـ) د وړاندي (وو)
(۹۴مخ، د کابل چاپ)

د لومړي نیم بیتي مطلب (انا) دئ او د دوهم دا (هو).د دغه غزلي نوري قافیې (لَو، نَو، رو، پلو، پرتو، ...) دي.

۴- د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کي:

د اخوند درویزه ننگرهاري(۱۰۲۸ هـ ق مړ) آثار که څه هم د روښاني غورځنگ او ادب پر خلاف ایجاد سوي دي، خو بیا هم د دغي دورې په ادبي پانگه کي شامل بلل کېږي. د مخزن الاسلام په "نکته شانزدهم" کي د نورالدین حمزه آذری بن عبدالملک طوسی[1] د یوې معما پښتو ژباړه سته. اصل معما په فارسي ژبه داسي ده:

درته جلباب عشق مست دو شاه خفته اند
مست نگردی بعـین عــــین بلا گفته اند
(مخزن – ۱۶۳مخ د ۱۳۰۰هـ ق چاپ، دهلی)

اخوند درویزه دغه معما په پښتو ژبه داسي ترجمه کړې ده:

"د شـــــاه تر ځـــــای درلاندي دوه مست شـــاهان اوده دي
سکه مستي يې پعين مکړه چه د زلفو کاته ئی بې جلاد نه دي"
(هماغه مخ، هماغه چاپ)

"ځای در" دلته د کاتب غلطی ده چي د پېښور پښتواکیډیمی په چاپ (۱۱۰مخ) کي سمه سوې ده. هورې ئې لومړی مصرع داسي ثبت

---

[1] شیخ نورالدین حمزه بن عبدالملک بیهقي طوسي د تیموري پاچا الغ بیگ (۷۹۵ – ۸۵۳هق)معاصر وو. څو واره هندوستان ته تللی وو او د کعبې شریفي زیارت ئې هم کړی وو. په ۸۶۴ یا ۸۶۶ هـ ق کال مړ سوی دئ او په اسفراین کي ښخ دئ. عجایب الدنیا، سعی الصفا، طغرای همایون او جواهرالاسرار ئې د آثارونمونه دي. و گ: لغتنامه دهخدا.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې ده: "د شاه تر څادر لاندې دوه مست شاهان اوده دي". جلباب د (څادر) معنا لري (غیاث).

خوشحال خان خټک په سواتنامه کې د اخوند درویزه پر مخزن الاسلام باندې، چې دی ئې په سهوي سره "مخزن الاسرار" بولي؟ نقد کوي او د هغه په ترڅ کې د دغې معما یادونه هم کوي. دی وایي:

درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم ئې مخزن الاسرار (؟) کړی جناب دی
هر بیان ئې ناموزون، مجهول، بې رنګه
خالي پاتو له دانشه، له فرهنګه
که یوه مسره په شل، بلـه په سل ده
نامربوطه، ناموزونه، په ویل ده
قافیه ئې لام و دال سره وهلي
په ردیف کې ئې نون واو سره پېیلي
قصیده د "بوصیري" ترجمه کړې
عربي ئې تر پښتو مضحک راوړې
هر هر بیت د قصیدې چې دُرمرجان دی
په پښتو کې ترا وربشو لا ارزان دی
معما د "آذري" ترجمه کړې
تصوف ئې و عالم و ته نومړې

......

(سواتنامه: ۴۵مخ د کابل چاپ)

دغې معما ته علامه حبیبي په لمنلیک کې کښلي دي: "... د دې بیت اصل او پښتو ترجمه مبهم دي، هر څوک به یو راز مطلب ځني اخلي، خو درویزه د تصوف رنګ ورکړی دی او خوشحال خان هم پر دغه باندي په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې الفاظو انتقاد کوي چې: دغه معما د تصوف په ښادر کې نغښته شوې ده! اصل و ترجمه ئې دواړه مبهم دي".

***

د خوشحال خان خټک په کلام کې

د خوشحال خټک په کلام کې د تعميو او تاريخي مادو خورا زياته پرېماني ده. زه به ئې د کندهار چاپ "مرغلري" ښخه راټولي او خپله څېړنه به هم ورسره مل کړم. د مخونو حوالې د "مرغلري چاپ ۱۳۱۷ش" دي.

له ما خوار سره څو قاف و هې و رې کړې
جـــګي جـــګي څه خـــو لام و طې و فـــا
(۱۲مخ)

په مرغلري کې د "لام" کلمې "م" نسته، ما د (خوشحال خټک کليات، لومړي ټوک) ښخه ورواچاوه.

حل: "قاف و هې و رې" = قهر – "لام و طې و فا" = لطف

***

بل ځاى:

د غفا د کال بهار ګوره خوشـــحاله
چې د مړو به ئې هوا وشي هوس ته
(۶۲ مخ)

تاريخي ماده "غفا" ده. حل ئې:

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱هـ ق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۲

د څلور میندو زویه
د اتــــو پلارو پسر
(۱۱۸مخ)

دا بیت د هغې غزلې دئ چې په پیل کې ئې د نظر او ژبې اثر ته اشاره سوې ده.

محشي ورته کښلي دي چې له څلورو میندو څخه مطلب څلور عنصره دي او له اته پلاره څخه ممکن "اته عرض" وي. خو دا ئې هم پر زیاته کړې ده چې په ځینو نسخو کې د "نوپلارو پسر" ضبط دئ. چې په هغه صورت کې به مراد نهه فلکه وي. رښتیا هم خوشحال خان په یوه بل بیت کې نهو افلاکو ته داسې اشاره لري:

ډیر به ښه ښه زویه را وړي دا نه پلاره څــلور میندې
نن په وا ړه پښتانه کښې یو خوشحال لایق فرزند دی
(۳۲۰ مخ، دکابل چاپ. مرغلري ۴۳۱مخ)[1]

له څلورو عنصرو څخه مراد (اور، اوبه، خاوره، باد) دئ. خو کېدای سي چې د خوشحال خان مطلب څلور اقلیمه وي چې مراد ورڅخه ټول هندوستان دئ (غیاث). له نهو افلاکو څخه مراد نهه اسمانونه دي چې وایي د پیاز د پوست په شان یو پر بل پراته دي. اسمانونه معمولاً اووه بلل سوي دي خو قدماوو نهه گڼل. په دې ډول: فلک قمر، فلک عطارد، فلک زهره، فلک شمس، فلک مریخ، فلک مشتري، فلک زحل، فلک البروج او فلک اطلس (دهخدا). نهم اسمان ته فلک الافلاک وایي. په پخواني حکمت کې د (نه عرض) اصطلاح هم سته چې مراد ورڅخه (کیف، کم، هیئت، متی، مضاف، وضع، فعل، انفعال، مِلک) دي (غیاث اللغات).

---

[1] په کابل چاپ کې ددې مقطع اول نیم بیتي ته (۵) لیکل سوی دي خو پنځمه حاشیه ځني پاته سوې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پورتنۍ معما څخه د خوشحال خان مطلب دا دئ چې په دې څلورو اقليمو او نهو افلاکو (ټول کائنات) کې به ميندو نور هم ښه ښه زامن راوړي وي، خو خوشحال په پښتانه کې يوازنی "لايق فرزند" دئ.

* * *

په يوه بله غزله کې خوشحال خان د زاړه نجوم له مخې د هرې مياشتې (نحس) ورځې يا (شومې ورځې) راښيي. دی وايي:

"دال" و "واو" د محـــــرم د صـــــفر "اک"
د ړومبــۍ خـــوري د روښـــيم څـــه "يـــک"
د دوهمـــــي خـــــور ړومبيــــه اتلـــسمه
د دريمـــي خـــوري "يـــا" مـــه وکـــړه شـــک
څلـورمې خـور "ی"، "دال" چــې سـره "يـد" شـې
د رجـــب دی "ب" و "يـــج" د شـــعبان "دک"
د روژې د مياشـــتي "جـــک" پـــوره حـــساب دی
"حـې" شـوال، ذی القعـده "بـط" ذو الحجـه "وک"

(۱۸۹–۱۹۰مخونه)

په خوشحال کليات لومړی ټوک ۱۰۴مخ کې "چې شوال" ثبت دئ داسې تېروتنه ده چې د خوشال خان خټک کليات (۷۰مخ، چاپ ۱۳۸۷دانش) ته ئې هم لار کړې ده.

د دې ورځو تشريح په (مرغلرې) کې داسې راغلې ده چې د محرم د مياشتې (دال = ۴مه)، (واو = ۶مه) – د صفري (ا = ۱) او (ک = ۲۰مه) – د ړومبۍ خور (ی = ۱۰مه) او (ک = ۲۰مه) – دريمې خور (ی = ۱۰مه) يا (يا= ۱۱مه) – د څلورمې خور (ی = ۱۰مه) او (دال = ۴مه) د رجب (ب = ۲مه) او (يج = ۱۳مه) – د شعبان (د = ۴مه) او (ک = ۲۰مه) – د روژې (ج = ۳مه) او (ک = ۲۰مه) – د شوال (ح = ۸مه) او (ی = ۱۰مه) – د ذی القعدې (ب = ۲مه) او (ط = ۹مه) د ذی الحجې (و = ۶مه) او (ک =

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰مه) بدشګومه ورځي دي. البته دا راز انګېرني کوم ديني او مذهبي تاداو نه لري. د مسلمانانو په نزد د روژې ټوله مياشت نيکمرغه ورځي دي.

د "نحس" کلمه په قرآن عظيم کي دوه واره راغلې ده. اول آيت د يوڅلوېښتم سورة (حم السجده)[1] شپاړسم آيت دئ:

دوهم وار د څلور پنځوسم سورة (القمر) نونسم آيت دئ:

دواړه آيتونه د (عاد) او (ثمود) قومونو په باب دي او دا دواړي ورځي د دوی له پاره نحس بلل سوي دي. د لومړي آيت شريف په تفسير کي د حضرت شاه ولي الله صاحب (۱۱۱۴ – ۱۱۷۶هـ ق) خبره رانقل سوې ده چي فرمايلي ئې دي:

"... دا د نحوست ورځ هغوی لره وه، نه تل". او ورپسې زياته سوې ده: "هغه ورځي منحوسي ګڼلي کېږي – لکه چه په ناپوهانو کښي مشهوره ده. که هغه ورځ د عذاب د راښکته کېدلو په نسبت تل منحوسه وګڼله شي نو کومه ورځ به بختوره وګڼله شي. په قرآن کريم کښي تصريح ده چه هغه عذاب اووه شپې او اته ورځي پرله پسې وو. اوس نو وښيئ چه په دې تقدير د اونۍ (هفتې) کومه ورځ به له نحوسته تشه وي؟" (وګ: پښتو تفسير: ۱۲۹۲/۲مخ، د سعودي چاپ).

په نهج البلاغه (۷۸مه خطبه)[2] کي د څلرم خليفه حضرت علي کرم الله وجهه له خولې روايت دئ، چي وايي: څلرم خليفه چي کله غوښتل د خوارجو جنګ ته (نهروان ته) رهي سي، اشعث بن قيس ورته وويل:

---

[1] د قرآن عظيم دغه صورت د (فصلت) په نامه هم ياد سوی دئ.

[2] نهج البلاغه د حضرت علی کرم الله وجهه د خطبو او مواعظو مجموعه ده چي د سيد رضی ابی الحسن محمد بن الحسين بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهيم بن امام موسی کاظم رحمة الله عليه تاليف دئ. سيد رضی د څلرمي هجري پېړۍ د اهل تشيع علماوو څخه وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"(فارسی ترجمه) ای امیرالمؤمنین به شهادت علم نجوم، اگر در این ساعت حرکت کنی می ترسم که به مراد خویش نرسی". وايي حضرت علی کرم الله وجهه ئې په جواب کي اوړدې خبري وکړې او وې ويل: "...هر کس که سخنان تو راست پندارد، قران را دروغ انگاشته (العياذبالله) ... سپس روی به مردم کرد و گفت: ای مردم از علم نجوم بپرهیزید، مگر بدان مقدار که شمارا در خشکی و دریا راه بنماید، که این علم به کهانت منجر شود و منجم کاهن است و کاهن همانند جادوگر است و جادوگر کافراست و کافر در آتش جهنم. به نام خدای تعالی به راه افتید". د همدغه روايت اغېزه به وي چي د اهل تشيع معاصر علماء هم د نجوم د علم هغه برخه چي د راتلونکو زمانو او حادثاتو په باب پېشگويی ولري، حرامه ګڼي[1].

دغه د (سعد) و (نحس) اصطلاحګاني يوازي په پخوانيو نجوميانو کي مطرح نه وې، بلکي د دې ريښه په پخوانيو اديانو کي هم سته. د عيسويت پيروان همدا اوس د (Good Friday) په نامه يوه ورځ لري چي د دوی په زعم دغه ورځ دعيسی عليه السلام د صليب کولو ورځ ده او دوی په دغه ورځ روژه نيسي. خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي چي له مولانا عبدالحکيم سيالکوټي(۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) څخه ئې د نورو پوښتنو په ترڅ کي د "ساعت" په باب هم وپوښتل. د ده خپل بيان داسي دئ: "د ساعت شبه مې هم وه - راته ئې ووې چه ساعت شته، که دا هسې نه وی، سرور عالم (صلی الله عليه وسلّم) به د سفر دپاره پنج شنبه دوشنبه اختيار کړې نه وه - ..." (دستارنامه: ۷۰ مخ د پېښور چاپ ۱۹۹۱ع).

خوشحال خان که څه هم د مياشتو نحس ورځي راښيي خو په يوه بله غزله کي ئې خپل معتقدات داسي بيان کړي دي:

---

[1] ماخذ: انترنيټ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نجـومي چـې قـدم نـه ږدي بـې نجومـه
مـوت و فـوت و ناکـامي مـومي لـه کومـه
چـې گـړۍ گـړۍ دورځوشـپوتيرېږي
پـه کـې راشـي پـه نېکه،پـه چاشـومه
ځان به خلاص نه کاد بد ساعت له شره
نجـومي ئـې کـه خبـر دی لـه علومـه

نېـک وبـدئې پـه قبـضه کې دقـضادي
بېهـوده خبـرې مــه پيمه،وردرومــه
(الخ)

* * *

خوشحال يو بل ځای يو معماوشمه بيت لري. دی وايي:

راته څه وايې، چې ته په چا مين يې
په ايمابه درته وايم پنـج و شش يم
(۲۱۷ مخ)

په کليات لومړي ټوک ۱۱۷مخ کي"لا ته څه وايې، ..." دئ.

دې بيت ته ئې په (مرغلري) کي د محشي په حواله کبنلي دي:

"...د ابجد په حساب (هـ، و) پنځه او شپږ راځي، چي (هو) ځني جوړيږي، يعني په هو مين يم".

* * *

بل ځای:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
د دروېش نشـــته دا هــيڅ اتم انم
(۲۲۸ مخ)

د همدې غزلي يو بل بيت:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه په نون دی نه په میم دی نه په جیم دی
کامــــل پاس په لام وهــــــلی دی علَم
(۲۲۸ مخ)

دغه بيت ته ئې په حاشيه کي کښلي دي: "په دې بيت کښي نون اشاره ده ناسوت او ميم ملکوت او جيم جبروت او لام عالم لاهوت ته، چي دا د تصوف په اصطلاح خاص عالمونه دي".

✶✶✶

د میم ردیف په یوه غزل کي دا بیت هم تعمیه لري:

يو مي يار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کـــومه اندېښنه له غـــين و ميمَ
(۲۳۳ مخ)

حل: (غ + م) = غم.

✶✶✶

خوشحال خان د خپل لمسي معظم پر مرگ سانده ويلې ده چي د (مرغلري) په هې رديف کي ثبت ده. هورې ئې د لمسي د مړيني نېټه داسي ښوولې ده:

ښـــــــه تاريخ ئې راغی "بې بدلَ معـــــــظم"
خوشحال د ده نيکه دی، د نيکه ئې داغ په زړه شه
(۳۱۰ مخ)

حل:

ب	=	۲
ی	=	۱۰
ب	=	۲
د	=	۴
ل	=	۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

م	=	۴۰
ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
م	=	۴۰
		۱۰۹۸هـق

او همدا د "معظم" د مړيني کال دئ چي عبدالقادرخان په "زر اته نوي" ښوولی دئ او تاسي به ئې وروسته ولولی.

د دې معما د ويلو سم شکل "بې بدلَ معظمَ" دئ. که لام او وروستي ميم ته حرکت ور نه کړه سي د مصرع دوې هجاوي کمېږي او که دا حرکتونه د اوسني ليکدود له مخي په (هـ) سره وښوول سي او " بې بدله معظمه" سي، د مړيني نېټه لس کاله نوره هم زياتېږي. دغه ځای دئ چي د معماوو په حل کي بايد د شاعر د وخت ليکدود په پام کي ونيول سي او دغه ځای دئ چي د شاعر په کلام کي د راغلو معماوو په شکل کي هر راز مداخله، په هره انگېزه چي وي، ورانی پېښوي.

✶✶✶

ډير به ښه ښه زويه راوړي دا نه پلاره ځـــلور ميندې
نن په واړه پښتانه کښي يو خوشحال لايق فرزند دی
(مرغلري – ۴۳۱ مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "نه پلاره او ځلورميندي، نه اسمانه او ځلور عنصره دي".

✶✶✶

په يوه غزله کي خوشحال له (پيری، زړتابه) ځخه شکايت کوي او په يوه بيت کي وايي:

د سترگو په جوهرو مي په سي کښي راښکاره شوه
په مښـــکو په گـــــوهرو مي په کال راغــــله پيري
(۴۴۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لمنلیک کې ئې د محشي له خولې کښلي دي چې له (سی) څخه د ابجد په حساب (۷۰) راوزي او له (کال) څخه (۵۱). ګویا شاعر وايي چې په اویا کلنۍ کې مې د سترګو لیده لږ سوه او په یوپنځوس کلنۍ کې مې په "مښکو = تور وېښته" او "مرغلرو = سپینوغاښو" کې پیري راغله. یعني وېښته مې سپین سول او غاښونه ووتل. د دې غزلې مقطع داسې ده:

نه ښکار شته نه ګذار شته اوس دې جوړ سلامت ګرزي
د تورو[1] د غـــــرو بزونه، په خــو شحال راغله پیري

✶✶✶

خان د خپل ځوانیمرګ زوی په ویرنه کې د هغه د مړیني تاریخ داسې بیان کړی دئ:

"طاهر ومړ په شباب کښ" دا تاریخ دی
چه به کال د ده د مرګ ترې رابرسېر شي
(مرغلرې – ۴۶۶مخ)

د دغې تاریخي مادې په باب په حاشیه کې داسې لیکل سوي دي:

"دا بدله خان د خپل زوی طاهر په مرثیه کښ ویلې ده، په آخر بیت کښ (طاهر ومړ په شباب کښ) د ابجد په حساب (۱۱۰۳) راځي، چه د مړیني کال ئې دی".

دغه تاریخي ماده سمه نه ده حل سوې. لومړی خو په همدغه لیکدود سره د "طاهر ومړ په شباب کښ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۳) کېږي، نه (۱۱۰۳).

ط	=	۹
ا	=	۱
هـ	=	۵

---

[1] د کندهار ښار په شمال کي هم د "تورو" په نامه غرونه سته.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ه	=	۵
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ښ	=	۳۰۰
ټول	=	۱۰۹۳

(۱۱۰۳) به ښايي د کاتب غلطي وي. دوهم دا چي خان په همدې غزل کي وايي:

زه په وير د معظم په غم کښي ډوب وم
خـــبر نه وم چي طـــاهر به تېروبېر شي

ګويا د طاهر او معظم د مړيني واقعه په يوه کال کي پېښه ده. د معظم مړينه د خوشحال خان او عبدالقادرخان دواړو له خولې په (۱۰۹۸هـ ق) کي پېښه سوې ده. د طاهر مرګ هم بايد په همدغه کال وي. په دې صورت کي بايد د تاريخي مادې ليکدود داسي وي:

"طاهر ومړ پشباب کښِ" او د "کښ" کلمې د (ښ) توري زېر (کسره) هم په محاسبه کي شامله ده او د (ی = ۱۰) قيمت لري. نو د تاريخي مادې اصلي بڼه به په ننني ليکدود کي داسي وي: "طاهر ومړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پشباب کښي" چي له دغي مادې څخه (۱۰۹۸) راوزي او دا د طاهر د مرگ کال دئ.

د خوشحال خټک کليات لومړي ټوک (۳۸۹مخ) کي دغي مسئلې ته پام اړول سوی دئ خو تاريخي ماده ئې" طاهر ومړ پشباب کی" گڼلې ده او(ښ = ش = ۳۰۰) د معياريت په حکم ! د تاريخي مادې له (کښي) کلمې څخه ايستل سوی او (کی) ليکل سوی دئ چي دغه راز ليکنه هم مطلوبه سنه په لاس نه راکوي:

ط	=	۹
ا	=	۱
هـ	=	۵
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۷۹۸

نولکه پورته چي مو وويل "طاهر ومړ پشباب کښي" تاريخي ماده ده او ابجدي ارزښت ئې (۱۰۸۹) دئ.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان بل ځای ويلي دي:

د ملــــحد په زړه به نه لګي خـــبري
که ويل دي ورته تل د نون و صاد شي
(۵۵۰مخ)

له (نون او صاد) څخه مراد (نص) دئ. نص په لغت کي څرګند او صريح کلام ته ويل کېږي او د علم اصول له مخي د قرآن کريم هغه آيتونه چي دوه متشابه کارونه راته څرګندوي چي دا نېک کار دئ او هغه بد. د مثال په توګه د قرآن کريم د سورة البقره (۲۷۵) آيت چي فرمايي: "و احل الله البيع وحرم الربوا" يعني حق تعالی بيع روا کړې او رباء ئې حرامه کړې ده. په ناظم الاطباء کې ليکلي دي چي د قرآن کريم هر هغه آيت چي په واضحه توګه پر مقصود باندي دلالت وکړي، نص بلل کېږي.

✶✶✶

خوشحال خان د (وبا= کولرا) ناروغۍ کال په يوه شعر کي يادوي او وايي چي په دغه کال د ده زوی بخت ناک خان او مور ئې په دغه ناروغۍ مړه سول دغه راز ئې سرفراز نومی لمسی چي د سعادت خان زوی وو، هم په دغه کال لېوني سپي وداړه او مړ سو. د آفتونو دغه کال ئې د تعميې په شکل داسي بيان کړی دئ:

د "غـــواص" د کـــال وبـــا — خـــدائې مـــه راولـــه بيـــا
بخت ناک خان مي پکښې ومړ — مـــور ئـــې هـــم بوتـــه قـــضا
ســــرفراز د ســـــعادت ؤ — ښـــه نمـــسی مـــي ؤ زيبـــا
هـــم حـــافظ د درســـت قـــرآن ؤ — هـــم پـــه خـــط ؤ بـــې همتـــا
د ښـــکار سپی ئـــې ؤ ســـاتلی — لېـــونی شـــه بـــې غوغـــا
لاس ئـــې وروړه بـــې خبـــره — چـــه ګانـــه ئـــې خپـــل اشـــنا
دی ئـــې وچيچـــه پـــه لاســـو — لاعـــــلاج شـــــو لا دوا
پـــه دا کـــال لـــه مـــا قـــضا کړ — پـــه ارمـــان ارمـــان جـــدا

(۵۷۰ – ۵۷۱مخونه)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "غواص" ابجدي ارزښت (۱۰۹۷) کېږي.

غ = ۱۰۰۰
و = ۶
ا = ۱
ص = ۹۰

ټول = ۱۰۹۷هـ ق

د همدې قصیده وشمي غزلي په یو بل بیت کي د دغي ناروغۍ د پای ته رسېدلو کال هم راښیي:

کال "حصغ" شو وبا ولاړه
هم عسرت کـړه راته شـا

د "حصغ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۸) دئ.

ح = ۸
ص = ۹۰
غ = ۱۰۰۰

ټول = ۱۰۹۸هـ ق

* * *

خوشحال خان یوه اوږده بهاریه قصیده لري چي په برمول کي ئې ویلې ده او پیل ئې داسي دئ:

پیاله کــومه راپیدا شــو دا بهار
چه په هر لوري ئې ملک کړ، یو ګلزار

په دې قصیده له مغلو سره د پښتنو مهمي جګړې بیان سوي دي. د دغي قصیدې د ویلو تاریخي ماده ئې په مقطع کي داسي راوړې ده:

د دریمي خور اول کال د غــفو ؤ
ما چه وې په بَرمَوَل کښ دا اشعار
(۵۹۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"غفو" د ابجد په حساب (۱۰۸۶) کېږي.

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

و = ۶

ټول ۱۰۸۶هـ ق

***

په یوه اوږده قصیده (شپېته بیته) کي د هغې د نظمولو تاریخ داسي راته وایي:

د شوال وروستنۍ ورځ کال د "غفا" دی

ما چي دا شپېته بیتونه کړل تحریر

(۶۰۰مخ)

د "غفا" ابجدي ارزښت (۱۰۸۱هـ ق) کېږي.

قصیده په دې بیت پیل سوې ده:

ناخلف مي حواله کړ په تقدیر

نصیحت ورباندي نه کاندي تاثیر

***

خان د یوې بلي اوږدې قصیدې د ویلو نېټه داسي بیان کړې ده:

نوې میاشت د محرم "غصه" ئې کال دی

په غلیم مي غصه وربېره دا کال

(۶۱۲مخ)

حل:

غ = ۱۰۰۰

ص = ۹۰

هـ = ۵

ټول ۱۰۹۵هـ ق

د قصیدې مطلع دا ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه د شعر په کار هیڅ نه یم خوشحال
ولي خدای مي کړ په غاړه دا مقال

ټوله قصیده ۱۳۸ بیته ده.

* * *

خان د خپلي یوې بې مقطع غزلي نېټه داسي راوړې ده:

دا سږکال چه د "غصج" دی چه "غصد "شي
امـــیدوار اوســه له بخـــــته له اقباله
(۶۲۱مخ)

د ابجد په حساب د "غصج" ارزښت (۱۰۹۳) او د "غصد" دا (۱۰۹۴) دئ. خوشحال خان وایي چي په ۱۰۹۴هـ ق کال به ئې د عمر (۷۲) کاله پوره سي.

ستا به دوه اویا کالونه وي د عمر
سود فایده ئې راته وایه له وصال

خان په ۱۰۲۲هـ ق کال په ربیع الاول میاشت کي زېږېدلی دئ. د زوکړې تاریخي ماده ئې افضل خان خټک په تاریخ مرصع (۳۱۰مخ چاپ ۲۰۰۶ع) کي د خوشحال خان له خپلي خولې په فارسي ژبه داسي راوړې ده:

تـاریخ خوشـحال خټـک در ربیـع الثـانی
آمــد چــو دریــن کهنــه ربــاط فــانی
حــق گرد انــاد مــرورا خیــر رســان[1]
تـــاریخش گـــشت "خیرعالمیـــانی"

د "خیرعالمیانی" ابجدي ارزښت (۱۰۲۲) کېږي.

خ = ۶۰۰

ی = ۱۰

---

[1] په ننګیالی د زماني (۱۲مخ، چاپ ۲۰۰۱ع) کې دا مصرع "حق گردانا و مرد را خیر رسان" لیکلې چي چاپي تېروتنه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰

ټول = ۱۰۲۲هـ ق

***

خوشحال په یوه بیت هغه کال چي د مغولو په لاس بندي د لاهور تر سیند پوري واته، داسي بیان کړی دئ:

دا بیان مي د "غـــــعد" په کال ویلی

په شعبان چه د لاهور په سیند عبور کړم

(۶۳۱مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ع	=	۷۰
د	=	۴

ټول = ۱۰۷۴هـ ق

دغه کال د خوشحال خان د بندیگرت کال دئ.

بل ځای ئې همدغه کال په یوه بل بیت کي هم "غعد" بللی دئ:

زه چه د "غعد" په کال بندي د اورنگ زېب شوم

کـــور او خېلخانه مي پکښې ډېره وه لـــه دمَ

(۶۳۷مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال تر دغي تعميې وړاندي وايي:

يو، يوسفزيي دي چې په ما ئې منت بار کړ
لا په اکـــــوزيو د ننگ چـــار ده مسلّمه

خان ولي د يوسفزيو منت باردئ؟ له دې اسيته، چې د اورنگ زېب په زندان کي د خان د بندپر وخت د ده "کور او خېلخانه" پکښې دمه وه.

د تعميې دبيت دوهمه مصرع په همدې شکل ماته سمه نه ايسي. سم شکل ئې په قوي احتمال سره داسي راته ښکاري:

"کور او خېلخانه مي پکښې ډېره وله دمه". د دغي مصرع د پای د درېو کلمو "ډېره وله دمه" معنا دا ده، چې د خان خېلخانه ډېره موده پکښې دمه وله. دغه "وله" د (ول = بودن) جمع غايب صيغه ده چي موږ تر دا نزدو وختونو پوري د (وو) په شکل ليکله. د (ول) استعمال اوس لا هم د پښتو د لوېديځي لهجې په ځينو حوزو (روزگان او د ښوراوک شاوخوا) کي ژوندی دئ. د خوشحال په پورتني بيت کي د (ول) څرک موږ ته د دغي لهجې او کلاسيکي پښتو نزدېکت راښيي. ما (هوتک) چي (له کندهاره تراټکه) کتاب کيښ، د خوشحال خان دغه بيت ته مي ډېره پاملرنه نه وه کړې.

٭٭٭

په يوه قصيده کي خان د ډهلي د پاچهانو مسلسل نومونه راوړي دي. د دغه شعر د ويلو نېټه ئې داسي راوړې ده:

کـه د دې ويلـو کـال غـواړې لـه مانـه
پـه حـساب کښِ واوره کـال د قرشـتؤ
ابتـــدا د دې بيـــان پـــه نمازپـــښين ؤ
د ماښـام پـه وخـت ئـې شـوی نهايـت ؤ
(۶۷۱ مخ)

د خوشحال خټک مرغلری کي دا معما ناحله پاته ده او دليل به ئې ښايي د معما په کلماتو کي د مرتِّب دوه زړه توب وو. د خوشال خان خټک

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليات کې تاريخي ماده "کال د قرشت" بللې ده چې دا خبره به ئې غالباً له ارمغان خوشحال څخه رانقل کړې وي. د دې مادې ابجدي ارزښت ئې (۱۰۵۵) کېږي. خو که "کال د قرشت ۇ" تاريخي ماده وګڼو، نو بيا دا کال (۱۰۶۱) ته لوړېږي. د دې قصيدې د پای لخوا دريم بيت راته وايي چې:

چې د هند سير مي وکړ اوس مې وو ې
ګـــــنه دا تاريخ لا رغــه زما په نيت ۇ

د دې بيت له مخي ځوک ويلای سي چې دا قصيده هند ته تر تګ وروسته ويل سوې ده. د (ننګيالی د زمانې) ښاغلی مؤلف د ارواښاد دوست محمدخان کامل له خولې ليکي چې "د ۱۰۵۸ هـ ق کال ربيع الاول د ۱۶۴۸ م کال د اپريل دويم موږ خوشحال خان د اټک په بله غاړه کې مومو. پدې سفر کي ده يو اوږد نظم د ميرزاابوالحسن اصف خان د کوم شاندار محل، د محل د باغونو او د باغونو د زړه وړونکو مناظرو په ستاينه کې ليکلی دی" (وګ: همدغه اثر: ۳۲ مخ، د ۲۰۰۱ع کال چاپ). که هند ته دا د خان لومړی سفر وبولو، نو پورتنۍ تاريخي ماده بايد "کال د قرشت ۇ= ۱۰۶۱هـ ق" قبوله کړو. په "کال د قرشت = ۱۰۵۵هـ ق" کي خان د هندوبار لتي نه وې ليدلي.

* * *

خوشحال په يوه رباعي کي د خپل يو خوب بيان کوي:

شپه د بـرات وه يــو خــوب مــي وليــده
کال ئې "غصه" دی هرګور مي ښه ليده
دوه توري ماتي شوې يوه مي روغه شوه
دويــم صمـــصام مـــي پـــه رغيـــده دی
(۸۰۰ مخ)

غصه = ۱۰۹۵هـ ق

* * *

يوه بله رباعي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځه بارونه دي بردن ئې غم دی
ورمېږد خلقو ترلاندي خم دی
پنځه په نورو، په تا دوه کم دی
خوشحاله شکر چه بار دي کم دی
(۸۴۹مخ)

له "پنځه بارونه" څخه د خوشحال خان مراد د اسلام پنځه بناوي دي. کلمه طيبه، لمونځ، روژه، حج، زکوة. په دې پنځو کي حج او زکوة پر بډايانو فرض دئ. خوشحال په لاس کي دومره خلاص وو او سخاوت ئې دومره زيات وو، چي له ټولي خانۍ او بډايۍ سره ئې هيڅ وخت ځان د نصاب مالک سوی نه وو. ځکه نو دی وايي چي پر ده باندي له دې پنځو بناوو څخه درې بار دي او حج و زکوة ورباندي فرض سوی نه دئ.

✶✶✶

بله رباعي:

وايې صوفي شه، صوفي دي ته شې
درومه نااهله شپږ سو شپېته شې
که يار ساقي وي عمر باقي وي
لا به د ميو بنيبنې کرم تشې
(۹۲۹مخ)

په (مرغلري) کي د رباعۍ دريم بند "که يار ساقی دی عمر باقي دی" ليکل سوی دئ، چي سهی نه دئ. (د خوشحال رباعيات: ۲۷۹مخ) او د خوشال خان خټک کليات په (۵۲۷مخ) کي ئې سم کړی دئ.

د مرغلري مرتب د کومي نسخې د محشي په حواله ورته کښلي دي: "... يعني خس يې، ځکه چه خس په حساب د ابجد (۶۶۰) دی". دغه عدد د خوشحال رباعيات کي هم، بې له دې چي د مرغلري حواله ورکړي، په لمنليک کي ورته کښلی دئ.

دغه راز عمليې ته د عددي تبديل عمل وايي (وګ د همدې ليکني د

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر برخه). په عددي تبدیل کي قرینه باید هرومرو موجوده وي، کنه نو بیا دغه راز معما ته ګونګه معما وایي. ځکه د مطلوبي معنا له پاره ئې هیڅ راز قرینه نه ده راوړې او لوستونکی به ئې پخپل درایت سره حل کوي.

***

بله رباعي:

یــار مــي د شــپږو تــر مــنځ اووم دی
چه څوک ئې نه ستايي په حسن ګرم دی
چــه رابـنــکاره شــي پــه مــا رنـــا شــي
چــه مـخ ئــې نــه ویـنـم پــه مــا تــورتم دی
(۹۳۶مخ)

د (مرغلري) مرتب په حاشیه کي ورته کښلي دي: "یعني په اوو ستورو کښِ چه شپږ نور سیارات دي، اووم زما یار دی چه هغه نو لمر دی".
د خوشحال رباعیات (۱۵۱مخ) کي هم دغه شان تشریح ورکړه سوې ده.

***

بله رباعي:

فرښــتې لــه نــوره، پـېـرى لــه نــاره دی
کــه پــرې خبــریــې ســړی لــه چــاره دی
ځکـــه دا هـــسي ډېـــري فتنـــې کـــا
لـــه باد و خاکـــه لـــه آب و نـــاره دی
(رباعیات: ۲۱۶مخ)

چار= ۴ عنصره (باد، خاوري،اوبه، اور).

***

بله رباعي:

کـــال د غفـــج ۇ خیبـــر کـــې هـــورې
مغـــل بنـــدي وو، هـــم کونـــډې بـــورې

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مومنـد شـينواري څـو اپريـدي وو
واړو وهلـــې د يـــادو تـــورې
(رباعيات: ۲۶۸مخ)

غفج = ۱۰۸۳ هـ ق

* * *

بله رباعي:

نـن بيا خپـل بخـت تـه زما تـسليم دی
خُـرم بـه اوسم فـال مـي د مـيم دی
پـه درد و غـم کـښې زمـا غلـيم دی
راالـــوتلی د نـــصرت نـــسيم دی
(رباعيات: ۱۲۷مخ)

دا رباعي د خوشال خان خټک کليات (۴۴۱مخ) کي مسخه سوې ده او د (غليم) پر ځای (عليم) او (د نصرت نسيم) پر ځای (د نصرت تبسم؟) راغلی دئ. په رباعيات کي هم د (نن) پر ځای (تن) ليکل سوی دئ. په دې رباعي کي "فال مي د ميم دی" د معما په حساب نه دئ راوړل سوی، بلکي د فال کتلو په مقصد راوړل سوی دئ. د فالنامې له مخي که د چا فال د (م) پر توري برابر سي او غليم ئې په مخ کي ورته ولاړ وي، دی بايد يرغل پر و نه کړي. د خان مقصد همدا ټکی دئ. خوشحال خان په فالنامه کي ويلي دي:

"م"په فـال نه دی ښـا غلی
په ورانيې دی راغـــــلی
که غلـيم لـرې لـه وړاندې
مه کړه قصد په غليم باندې
(فالنامه د مصحف: ۴۶مخ)

* * *

بله رباعي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـړکال چـې کـال د "رحمـت تـم" دی
بـاران پـه هـر چيرتـه پـه غـره پـه سم دی
پس له شپږ مياشتو پـه چنگابن شروع شو
بــه هــره ورځــې تــر نــيم ضــيغم دی
(کليات: ۴۴۷مخ)

حل:

ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۰۸۸هـ ق

د دغي وچکالۍ بيان خان په يوه بل شعر کي هم راوړی دئ:

شپږ اووه مياشتي په هند پـه خراسـان
چرتــه ونــشه پــه ســم پــه غــره بــاران
د اوبـــو د وبـــو ډېر کمامـــت وشـــو
ځای په ځای شول د غلې نرخونه گران
چـه بـاران پـه جهـان وشـو پـس لـه يأسـه
فــتح البــاب و پــه تحويــل د ســرطان
د اسـد تـر نويـشتمه ورځ پـه ورځ شـي
پـه بـاران سره نهـال شـو درست جهـان
پـدا کـال چـه شـاه عـالم راغـی لـه هنده
صـــلح وشـــوه د مغلـــو د افغـــان

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سړکال چه ئې تاریخ "رحمت تم" دی
پــه وګــړي مبــارک دی پــه هــر شــان

(۵۶۴ مخ)

***

بله رباعي:

تــر عــین تپــر شــوم دا هــسې زه ویــنم
احــول یــو دوه وینــي زه یــو اووه ویــنم
ترفــې کــه ورشــم غفد ســړکال دی
اووه بــه شــل ویــنم دا کــار زه ښــه ویــنم

(د خوشحال رباعیات: ۲۲مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

ع	=	۷۰
ف	=	۸۰
غفد	=	۱۰۸۴

خودا رباعي نوره شننه هم غواړي.

***

خوشحال د لویي تبي د شیوع کال په دې ډول بیان کړی دئ:

سړکال چه د "غواص" دی
په هر لور دي تبــجن ډېر

(۹۵۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
و	=	۶
ا	=	۱
ص	=	۹۰

ټول = ۱۰۹۷هـ ق

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه کال د خان زوی (بخت ناک) د دغو تبو له امله ومړ.

بخت ناک په دوه هفتې شه
تر فــــاني جـــــهانه تېر

✶✶✶

په یوه قطعه کي وایي:

میاشت د لومړۍ خور ده
چه داخل شوم په مـیدان
کال ثخـــــه و "هــفغ" و
بیا تحــویل د ســرطان

(۱۰۲۶مخ)

ه	=	۵
ف	=	۸۰
غ	=	۱۰۰۰

ټول ۱۰۸۵هـ ق

✶✶✶

خوشحال خان د خپلي مور او مشري مېرمني د مړيني تاریخ داسي ویلی دئ:

چې د پلار د مرگ مي تېر شو پوره قرن
د صـفري پـه میاشـت ومـړه د مـا مـور
پـــوره زر اتیا کلونـــه د هجـــرت وو
چـې د مـور پـه خـوا مـې ومـړ مـشر کـور

(۱۰۲۶)

له "قرن" شخه مور، اوس د سلو کالو معنااخلو خو دلته مراد سل کاله نه دي. په قاموسونو کي قرن کله سل کاله، کله دېرش او کله اتیا کاله تړاکل سوی دئ (غیاث اللغات). د خوشحال خان مراد دلته دېرش کاله

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ ځکه پلار ئې په ۱۰۵۰هـ ق د شوال په لومړۍ نېټه د پنجشنبې په ورځ له یوسفزو سره د بلړ په جنګ کې مړ سوی دئ. (ننګیالی د زمانې ۲۰ مخ)[1] او مور ئې دېرش کاله وروسته په (۱۰۸۰هـ ق) کې مړه سوې ده.

***

د غلې د ګرانۍ یو کال داسې یادوي:

د نـــوروز پـــه دوولـــسم
میاشت صفر کـال د "غفـط" و
غلـه ګرانـه کـښت زبـون شـو
پـــه عـــالم نـــازل ســـخط و
لـــوی بـاران وشـــو پـــه خلـــقَ
د وګـــــړي وار غلـــــط و

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ط	=	۹
ټول	=	۱۰۸۹هـ ق

***

په یوه بیت کې د واوري د اورېدلو کال راښیي:

د "غفا" په بوګه پرېوتې په غرونه
تر کابله تر اټکه سپـــیني واوري
(۱۰۴۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱هـ ق

---

[1] په فراقنامه ۶۰ مخ کې ئې د شهباز خان مړینه له مندړو سره په جنګ کې بللې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بوګه) سلواغې ته وايي او دلته مراد د (دلو) مياشت ده. ګويا دغه واوري د دلوي په مياشت کي اورېدلي وې.

***

بل ځای د فراقنامې د تاليف نېټه داسي بيانوي:

کال د غم لاړ مياشت اختر وه
دا نــــــامه چې نظــم زر وه
(فراقنامه: ۷۲مخ)

د فراقنامې مرتب ليکي چې علامه حبيبي له دغه بيت څخه د فراقنامې د تاليف نېټه داسي رااېستلې ده:

نامه (۹٦) + نظم (۹۹۰) = ۱۰۸٦ – وه (۱۱) = ۱۰۷۵هـ ق.

دلته بايد د لومړۍ مسرۍ لاړ د (منها يا تفريق) په معنا وي چې حکم ئې د (وه = ۱۱) پر تللو (تفريق) باندي کېږي = کال د غم، مياشت اختر، لاړه (وه)[1].

[1] دا تاريخي ماده يو څه ابهام لري او که چا ته په رتنبهور کي د خان د قيد زمانه معلومه نه وي، د ۱۰۷۵هـ ق کال رااېستل ځني مشکله خبره ده. د معما سيده حل، چې پر قراينو دي ولاړ وي، داسي هم کېدلای سي چې لومړۍ خبره دا ده چې دا نامه خان تر بند وروسته ويلې ده. دی وايي چې د غم کال "لاړ". که دا حدس سم وي نو ئې د تاليف کال بايد تر ۱۰۷۹ وروسته وي. خو "کال د غم = ۱۰۹۵" د ختکو شاعرانو په کلام کي بل ځای هم موندلای سو. دا کال د وبا کال وو چې عبدالقادرخان ختک ئې تاريخي ماده "کال دغم" ويلې ده. "کال دغم لاړ" يعني د وبا کال تېر سو. په دې حساب نو څوک ويلای سي چې د فراقنامې د تاليف په کال سنه ۱۰۹۵ تېره سوې وه او ۱۰۹٦ هـ ق وه. خو څرنګه چې خوشحال خان د ۱۰۷۴هـ ق کال د روژې له مياشتي څخه تر ۱۰۷۹ هـ ق کال پوري کله د مغلو قيدي او کله بيا نظربند وو، نو ځکه بايد د فراقنامې د تاليف نېټه په همدغو کلونوکي ولټول سي. دا حقيقت هم بايد په پام کي ولرو چې خان، فراقنامه د بازنامې په شان په يوه کښ، بې له وقفې نه ده ويلې، بلکي بېلابېل نظمونه ئې په بېلابېلو وختو کي ويلي دي. دا خبري د پورتنۍ معما مبهم توب نور هم ژورکوي. د خان نوري معماوي داسي ابهامات نه لري.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

خوشحال خان د خپل منظوم اثر بازنامې د ليکلو نېټه داسي راښيي:

زر پنځـــه اتيا کلونـــه د هجـــرت دي
د رجـب ورځــي آخـر شـوې نهايـت دي
پـه لـړم کـښې مـې شـروعه بازنامـه کـړه
پـه شپږ ورځـې مـې تمامـه پـه خامـه کـړه

(بازنامه: ۴۶ مخ د پېښور چاپ ۱۹۸۵ع)

***

د عبدالقادر خان خټک په کلام کي

عبدالقادر خان خټک په يوه اوږده قصيده کي د پاک خدای د حکمتونو او نعمتونو د بيان په ترڅ کي يو بيت لري چي د معما نوم پر اېښوول کېدلای سي. ده ويلي دي:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
همـــګي په حـــکم کار د کـــردګار کا

(ديوان: ۱۹۵ مخ، د کندهار چاپ)

حل:

له څلور څخه مراد څلور عنصره، له پنځو څخه مراد پنځه اقليمه، له شپږو څخه مراد شپږ جهته او له اوو څخه مراد اووه اسمانونه دي او له دې ټولو څخه بيا مراد ټول کائنات دي. بل ځای:

چي ولاړ نشې په غفلت عبدالقادره
که پو هېږې غنيمت دی دال و مـيم

(۲۰۹ مخ)

له "دال و ميم" څخه مراد (دم) دئ چي د "شېبه، لحظه" معنا لري او شاعر وايي چي دا حاضره شېبه، دم ګڼې غنيمت وګڼه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د خپل وراره "معظم" د ویرني په ترڅ کي د هغه د عمر او د مړیني د نېټې په باب وایي:

غواصي کوم د او ښیو په دریاب کښي
نه ئې مــــو مم معــظم دُرنایاب شو
درویشت کاله د ده عــمر زر اته نوي
د هجرت حساب په حــکم د کتاب شو
(۲۱۱مخ)

د عبدالقادرخان خټک دیوان د کندهارچاپ د ۲۱۱مخ په حاشیه کې کښلي دي: "معظم د خوشحال خان خټک له اولادې څخه ؤ، دا قصیده د ده مرثیه ده". معظم خان د بهرام خان زوی او د خوشحال خټک لمسی وو. خوشحال خان ئې هم مرثیه ویلې ده. بل ځای د وبا د کال تاریخ راښیي:

پـه هـر کالـه کـښي د مـرگ مـاتم دی
وبـــا نیـــولی اکثرعـــالَم دی
ښـه ښـه یـاران ئـې ځلـه جـدا کـړل
تاریخ ئې راغلی چې "کال د غم" دی

حل: "کال دغم" = ۲۰ + ۱ + ۳۰ + ۴ + ۱۰۰۰ + ۴۰ = ۱۰۹۵هـ ق

په دغه مخ کي د حضرت آدم بنوري رحمة الله علیه د خلیفه شیخ سعدي لاهوري رحمة الله علیه د وفات تاریخ په یوه فارسي رباعي کي بیانوي:

شـیخ سـعدی قـدوه اهـل یقـین
چـون منـور گـشت ازو زیـر زمـین
از خِـرَد جـستم حـساب رحلـتش
درجـوابم گفـت "شـیخ مـومنین"

حل: "شیخ مومنین" = ۱۱۰۶هـ ق

د دیوان په ۲۲۸مخ کي د خپل پلار خوشحال خان خټک په "ستاینه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دوعا" کې یوه مربع لري چې وروستی بند ئې داسې دئ:

لام او بې ئې د دلبرو دي ستايلي
لعل او دُر ئې د وينا په تار پيېلي
لړ د ډېره ما د ده د حال ويلي
لکه څوک چې د يار مخ کا نمر مثاله

له "لام وبې" څخه مراد (لب = شونډې) دي.

***

عبدالقادرخان خټک د شيخ سعدي (ګلستان) له پارسي څخه په پښتو ترجمه کړی او نوم ئې "ګلدسته" پر ايښی دئ. د دغې ترجمې د بشپړولو کال ئې داسې بيان کړی دئ:

زر سل څلېرويشت د سن کلونه
له ګلستانه چې دا ګلونه
ټول شول ترې جوړه چې ګلدسته شوه
يادګار به پاته شي موږه به ځونه

۱۱۲۴هـ ق

(په ګلشن روه کې د بابوجان: ۳۹مخ)

سيد سرفراز علی رضوي د (مخطوطات انجمن ترقی اردو) په ۸۷ مخ چاپ ۱۹۶۷ع کراچې کې ګلدسته د ګلستان "انتخاب" بللې ده.

***

اروانښاد پوهاند رشتين د ښاغلي همېش خليل له خولې د سعدي د ګلستان د دغې پښتو ترجمې نېټه داسې ليکلې ده:

دا کتاب چې ګلدسته د ګلستان ده
ګل چيني ئې کا عبد القادر خټک
که تاريخ ئې د آغاز د انجام غواړې
سن د هجر په شماره د "غق دک"

(ادبي او تاريخي سمونې: ۱۵۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

غق = ۱۱۰۰

دک = ۲۴

ټول ۱۱۲۴هـ ق

٭٭٭

اروانښاد پوهاند صاحب د همدې اثر په ۱۶۲مخ کې د عبدالقادر خان خټک د دېوان د بشپړولو کال د دې لاندې بیت په استناد(۱۱۱۳ – ۱۱۱۴هـ) بللی دئ:

سن زر سل د جدایئ څوارلس د پاسه

دا غـزل مې په بیاض باندې رقـم کړ

خو د دغه بیت له رویه د دېوان د تکمیلولو کال اټکل کول، د تأمل وړ دئ.

٭٭٭

عبدالقادر خان خټک د خپل بل منظوم اثر (یوسف زلیخا) د ترجمې د پوره کولو کال داسې راښیي:

سن د هجر غین و قاف و

اته کم د پاســـه کاف و

چې تمام شو دا کـتاب

الله اعلم بالصواب[۱]

حل:

۱۱۱۲هـ ق

---

[۱] په گلشن روه کې د دابوجان ...: ۴۱مخ . هورې د دوهم نیم بیتي "کاف" هم "قاف" لیکل سوی دئ چې د ټایپیسټ سهوه ده. زما (هوتک) په خطي نسخو کې یو بې نومه جونگ سته هورې دغه ماده سته. په دې ډول:

سین د هجر غین و کاف وو – اته کـم د پاســـه کاف وو

چـــه تمام شـــه دا کتاب – په پښـــتو شه انتـــخاب

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (ک = ۲۰) − (۸) = ۱۱۱۲ هـ ق.

***

د آزادخان خټک په کلام کي

آزادخان د خوشحال خټک زوی دئ. اروانباد پوهاند رشتین کښلي دي چي: "ده د خپل ورور اشرف خان هجري په (پر) مرگ دا بیت ویلی دی":

د هجرت زر سل شپږ ؤ اشرف خان چي فوت شو یاره
غم اندوه د ده تاریخ دی که حساب کړې ویې شماره

(ادبي او تاریخي سموني: ۹۰مخ)

د خوشحال خان د زوی آزادخان د ادبي ژوند په باب زما سره د ویلو څه نسته.

***

د گوهر خان خټک په کلام کي

گوهرخان خټک د خوشحال خټک دانشمند زوی دئ. دی د افضل نامې په نامه یوه منظومه ترجمه لري چي د هغې په خاتمه کي څو بیته د (پښتو نثر اته سوه کاله) په ۳۷۹ مخ دوهم چاپ کي داسي راغلي دي:

د فارسي ترجمه گرانه   په پښتو کړه ما اسانه
پښتانه چي ئې لولینه   ما دي هم پرې یادوینه

مسایل پکې قوي دي   واړه دُر نبوي دي
د تاریخ ئې خاتمه   شوه قوي افضل نامه
دا پښتو د دې گوهر   د خوشحال خټک پسر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو بیتو په باب د نوموړي کتاب مؤلف ښاغلي سرمحقق زلمي هیوادمل داسي کښلي دي: "په لوړو بیتونو کې یو نیم بیتی دی (شوه قوي افضل نامه). د (افضل نامه) له یادونې دوکتور راج ولي شاه خټک دا نتیجه اخیستې ده چې د کتاب نوم به افضل نامه وي، خو زما په فکر په همدې بیت کې لومړی مسری (د تاریخ ئې خاتمه) په دې ګواهي لي چې په بله مسری کې د کتاب د خاتمې تاریخ نغښتی دی. د (قوي افضل نامه) له کلماتو د ابجد په حساب (۱۱۲۳) تاریخ راوزي. که خبره دغسې وي، لکه چې زه فکر کوم نو دا فقهي کتاب ګوهرخان له قلب السیر (د ۱۱۲۰هـ ق ترجمه) درې کاله وروسته ترجمه کړی دی".

زما (هوتک) په نظر د ښاغلو دوکتور راج ولي شاه خټک او سر محقق زلمي هیوادمل دواړو استنتاج سهي دئ. له دغه نیم بیتي ثخه هم د کتاب د خاتمې تاریخ راوزي او هم مترجم د خپل کتاب نوم راښیي. په پښتو کتابو کي داسي آثار نور هم سته چې مؤلف یا مترجم ئې د کتاب په نامه کي د هغه د ختمولو کال هم موندلی وي. علامه حبیب الله کندهاري (حبواخندزاده) د خپل ترجمه سوي کتاب پښتو منهاج العابدین بل نوم "اخلاق التائبین" ایښی دئ چې ابجدي ارزښت ئې ۱۲۳۶هـ ق کیږي او دا د کتاب د ختمولو کال هم دئ.

***

د کاظم خان شیدا په کلام کي

کاظم خان شیدا د خپل دېوان د ترتیبولو تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

پــــه دا بـــاب وه اســـتدعا د عزیزانـــو
چـــي مجمــوع شـــي حـــلاوت د مقـــالات

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸۳

د تدوین تاریخ ئې رأی په دا شان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او ثخه نبات"

۱۱۸۱هـ ق

(دېوان: ۴۹مخ د حنیف خلیل چاپ)

حل:

په دغه تاریخي ماده کې (ث) ته د (ج) ابجدي ارزښت (۳) ورکول سوی دئ. په دې ډول:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
د	=	۴
ا	=	۱
د	=	۴
ي	=	۱۰
و	=	۶
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
د	=	۴
ا	=	۱
و	=	۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ = ج = ۳
ه = ۵
ن = ۵۰
ب = ۲
ا = ۱
ت = ۴۰۰

ټول = ۱۱۸۱ هـ ق

***

د محمود خان[۱] د مړيني تاريخ ئې په نظم کي داسي ويلی دئ:

خـود بـه پـو هېږي کـه خرد منـد يـي
بـــده بـــلا ده غـــم د دوســـتانو
چــې محمود خــان دی لــه دنيــا تلــل
غمونـــه قـــوت دي د غمخوارانـــو
چـــې بېلتانـــه ئـــې لـــه ډېـره تـــاوه
بـــل کـــړی اور دی پـــه اشـــنايانو
تـــاريخ ئـــې دا کـــړه ســـوَيه خـــاطره
"بېلتـــون لنبـــه ده پـــه ښـــو يـــارانُ"

وروستۍ مصرع ته په عدد (۱۱۶۱) ليکل سوي دي چي دا عدد هغه وخت له تاريخي مادې ځخه راوزي چي ليکدود ئې هغه راز وي لکه ما چي پورته کښلی دئ.

په کابل چاپ کي "بېلتون لمبه ده په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) کېږي. په پېښور چاپ همېش خليل کي "بېلتون

(۱) د غه محمود خان بايد تحقيق سي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنبه وه په ښو یارانو" چې د دې جملې ابجدي ارزښت بیا (۱۱۷۷) کېږي. په پېښور چاپ حنیف خلیل کې "بېلتون لمبه وه په ښو یارانو" چې ابجدي ارزښت ئې (۱۱۶۷) کېږي. یوازنی چاپ چې دا تاریخي ماده ئې سمه ضبط کړې ده، د سیدانوارالحق (دیوان کاظم شیدا مع اردو ترجمه و تشریح) دئ، خو هورې بیا د (بیلتون) کلمه (بلتون) لیکل سوې ده او که چاپي غلطي نه وي، نو به د (ب) توری غالباً کسره لري چې هغه هم له چاپه پاته سوې ده. د معمائیونو په نظر خو کسره د (ی = ۱۰) قیمت اخلي مګر د دغه راز (بلتون) اړتیا ما ته موجه نه ښکاري او دلیل مې دا دئ چې په نوټ کې ئې بیا دا کلمه په سمه توګه (بیلتون) ثبت کړې ده (وګ: د همدغه چاپ ۱۰۴۹مخ). همدا پېښه په یوه بله قطعه کې داسې بیان سوې ده:

فلک کجرو دی آثار ئې وینې
شغال چې ظلم په زمري کاندي
کله عجب وي له تعجبه
که په ژړا کې چرې وخاندې
تاریخ ئې دا رنګ خرد بیان کړ
دا خان شهید دی آه په حق باندې

(دیوان: ۴۱۷ مخ حنیف خلیل چاپ)

د قطعې له ظاهري شکل و سکښت څخه داسې ښکاري چې تاریخي ماده باید(دا خان شهید دی آه په حق باندې) وي. دې قطعې ته په سر کې په ځینو نسخو کې (ایضاً) لیکل سوی دئ. په کابل چاپ کې د تاریخي مادې عدد نسته، په پېښور درو سرو چاپونو کې (د همېش خلیل، د سیدانوارالحق او حنیف خلیل) ئې تر تاریخي مادې لاندې په عدد (۱۱۶۱) کښلې دي. له سیدانوارالحق پرته چې (باندې) ئې د (بانڊِ) په شکل لیکلی دئ، د نورو ټولو چاپو لیکدود یو راز دئ. د دغې جملې ابجدي ارزښت

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۷۷) کیږي. په دي ډول:

د	=	۴
ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
د	=	۴
ی	=	۱۰
آ	=	۱
ه	=	۵
پ	=	۲
ه	=	۵
ح	=	۸
ق	=	۱۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰

ټول = ۱۱۷۷

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د سیدانوارالحق ثبت ته اعتبار ورکړو او (باند) د (باندي) په شکل ولیکو او د کسرې (زېر) له قیمته چې د (ی = ۱۰) معادل دئ، صرف نظر وکړو، نو به د تاریخي جملې ټول ارزښت (۱۱۷۷ – ۱۰ = ۱۱۶۶) سي چې بیا هم تر مطلوبي سنې (۱۱۶۱) پنځه کاله زیات دئ. که دا قطعه رشتیا هم د محمودخان پر مړینه باندي ویل سوې وي، نو په تاریخي ماده کي باید (دا = ۴ + ۱ = ۵) شامل و نه ګڼل سي او تاریخي ماده باید داسي وي:

دا "خان شهید دئ آه په حق بانډِ". خو فکر مو وي چې د وروستي دال د کسرې (زېر) قیمت مو محاسبه کړی نه دئ.

زه چې پر شعري صنایعو باندي د کاظم خان شیدا تسلط ته ګورم، دغه راز مبهمه معما د ده له شعري کفایت سره په تضاد کي بولم او داسي فکر را ولوېږي چې په دې معما کي د دونه تعقید ځای نسته او تاریخي ماده ښایي هماغه ټوله جمله (دا خان شهید دی آه په حق باندې = ۱۱۷۷هـ ق) وي چې په دې ډول به نو دا قطعه د محمودخان پر مړینه نه وي ویل سوې او له (ایضاً) څخه به مراد دا وي، چې دا بله قطعه هم یوه معماده. (والله اعلم بالصواب).

* * *

دا بله قطعه ئې د میاعمر صاحب رحمة الله علیه پر مړینه باندي ویلې ده:

د میا پـه درد و غـم کـښې
نالـه ډېـره شـوه هـم آه
وایـــه دا عمـــر ولـــي
ورســـــه رحمـــت الله
علیـه ورسـره ضـم کـړه
پـه تـاریخ بـه شـې آګـاه

(دیوان: ۲۱۴مخ، کابل چاپ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قطعه په ټولو چاپونو کي همداسي ضبط ده. يوازي ئې د (حنيف خليل چاپ دېوان،۴۱۸مخ) کي د اول نيم بيتي (کښې) په (کې) اړولی دئ. د علامه رشاد رحمة الله عليه په اثر (د ځمکنو مياعمر رحمة الله عليه،۲۹مخ) کي هم د (کښې) پر ځای (کی) ليکل سوی دئ. له کابل چاپ پرته ئې په نورو ټولو چاپونو کي ئې په عدد (۱۱۹۰) هم ورسره ليکلی دئ.

د مياصاحب رحمة الله عليه د وفات تاريخي ماده (دا عمر ولي رحمت الله عليه) ده چي ابجدي ارزښت ئې داسي محاسبه کېدلای سي:

د	=	۴
ا	=	۱
ع	=	۷۰
م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ع	=	۷۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
ه	=	۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

***

کاظم خان شیدا د میا عمر صاحب د وفات بله تاریخي قطعه هم ویلې ده:

میا عمر صاحب، پخپل دوران کښې
چې کشاده ئې، د فیض باب وه
شاه و گدائې، په در حاضر وو
مرجع د خلقو، عالم مآب وه
تاریخ ئې دا دی، د رحلت واوره!
(شیخ اجل وه، قطب اقطاب وه)

(۲۱۵ مخ، د کابل چاپ)

د (شیخ اجل وه قطب اقطاب وه) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. په دې ډول:

ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ج	=	۳
ل	=	۳۰
و	=	۶
ه	=	۵
ق	=	۱۰۰
ط	=	۹
ب	=	۲

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ا = ۱
ق = ۱۰۰
ط = ۹
ا = ۱
ب = ۲
و = ۶
ه = ۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولوچاپونو کي تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۹۰) کښل سوي دي. د کابل چاپ په ثبت کي د دوهم، څلرم او شپږم نيم بيتي (وه) د (ؤ) په شکل ليکل سوی دئ او په دې ډول ئې تاريخي ماده لس کاله مخکي کېږي (۱۱۸۰) ده. د حنيف خليل چاپ ديوان (۴۱۸مخ) کي د پورتنيو نيم بيتيو (وه) د (و) په بڼه ثبت دئ او د لومړي نيم بيتي (کښې) ئې هم (کې) ليکلی دئ. د دغه ديوان له ثبت سوي مادې څخه هم (۱۱۸۰) عدد لاس ته راځي چي مياصاحب رحمة الله عليه تر دغي سنې وروسته لس کاله نور هم ژوندی وو. د دغه راز ناسم ثبت تر اغېزې لاندي اروابناد پوهاند رشتين د پېښور د جمهوريت اخبار د ۱۹۵۷ع کال د جولای مياشتي په ګڼه کي د مياعمر صاحب د مړيني کال (۱۱۸۰هـ ق) بللی دئ. دې تېروتني ته علامه رشاد (د څمکنو مياعمر رحمة الله عليه) کتاب په ۲۸مخ کي اشاره کړې ده.

علامه رشاد کښلي دي چي د ميا عمر صاحب مريد (دادين) د خپل پير د مړيني تاريخي ماده داسي ويلې ده:

سن (غصق) د پنجشنبې په ورځ اې جانه
د رجب په غُـرې لاړ شـــه له جـــهانه

د (غصق) ابجدي ارزښت (غ = ۱۰۰۰ + ص = ۹۰ + ق = ۱۰۰ = ۱۱۹۰هـ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ق) دئ.

د کاظم خان شیدا د دېوان په ټولو چاپونو کي د اول نیم بیتی وزن دوې څپې لړ دئ او دا کمبوتي علامه رشاد رحمة الله علیه پخپل اثر (د څمکنو میاعمر صاحب) کي د (صاحب) کلمې په زیاتولو سره پوره کړې ده. د (صاحب) کلمه باید په دغه نیم بیتي کي د عروضي سکښت په حکم د لومړۍ څپې په فشار تلفظ سي.

✶✶✶

کاظم خان شیدا د خپل وراره خوشحال خان چي د سعدالله خان (اسدالله خان) زوی وو[1]، د مړیني تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

د خوشحال په جدائي کښې باور وکړه
خسته زړه زما کباب و آه مي سیخ دی
چي روزي ئې شهادت شو په ځوانۍ کښې
نور په گور د شهید ځوان شه دا تاریخ دی

(د کابل چاپ دېوان: ۲۱۵مخ)

له کابل چاپ دېوان پرته نور ټول چاپونه له تاریخي مادې سره به عدد (۱۱۷۷) کال هم لري. دغه کال له "نور په گور د شهید ځوان شه" جملې څخه په دې شرط رااېستل کېدلای سي چي (گ) او (ځ) ته په ترتیب سره د (ک) او (ج) قیمتونه ورکړو. په دې ډول:

ن	=	۵۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰

---

[1] د افضل خان خټک د زوی سعدالله خان (اسدالله خان) په باب وګورئ: آواره شیدا، د حبیب الله رفیع لیکنه، ۸۴ – ۸۶مخونه، چاپ ۱۹۹۱ع. اروا ښاد دوست محمدخان کامل صاحب د تاریخ مرصع په مقدمه ۴۰ مخ کي دغه سعدالله خان او اسدالله خان د غالباً په قید یو سړی گڼلی.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پ = ۲
هـ = ۵
ګ = ۲۰
و = ۶
ر = ۲۰۰
د = ۴
ش = ۳۰۰
هـ = ۵
ی = ۱۰
د = ۴
ځ = ۳
و = ۶
ا = ۱
ن = ۵۰
ش = ۳۰۰
هـ = ۵

ټول = ۱۱۷۷هـ ق

* * *

کاظم خان شیدا هغو ستونزو او ترخو ورځو ته چي حافظ رحمت خان برېخ ته د نواب احمدخان بنګښ پر سر د صفدر جنګ او مرهټو له لاسه ورپېښي سوي وې، په يوه شعر کي اشاره کوي:

پښتانه د "کټه هېر" متزلزل دي
که هر څو وو لکه غر، قوي بنياد
چي برکي او ايراني په يو ځای شول
منتشر ئي په ديار کښي شو بېداد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

و تـــاريخ تـــه ئـــې حيـــران د واقعـــات وم
راتـــه وويـــل خپـــل رأى "عظـــيم فـــساد"

(دېوان: ۲۱۵مخ، کابل)

د "عظيم فساد" ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) دئ او دا د دغو واقعاتو کال وو.

ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ف	=	۸۰
س	=	۶۰
ا	=	۱
د	=	۴

ټول = ۱۱۶۵هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو کي تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۵) ليکل سوي دي. د قطعې سرليک په کابل چاپ او همېش خليل چاپ کي د (واقعې تاريخ)، په حنيف خليل چاپ کي (د واقع تاريخ) او په اردو ترجمه کي (پشتونون کی هزيمت کا واقعه) دئ.

په (حنيف خليل چاپ دېوان، ۴۱۹مخ) کي ئې د څلرم نيم بيتي (کښې) په (کې) بدل سوی دئ او دا ليکدود ئې په ټول دېوان کي پاللی دئ. دا بدلون پر تاريخي ماده باندي کومه اغېزه نه لري، ځکه نو د بحث وړ نه دئ.

په همېش خليل چاپ، د سيدانوارالحق په اردو ترجمه او (حافظ الملک حافظ رحمت خان برېځی – ۶۴مخ) کي اول بيت يو څه توپير لري او په ترتيب سره داسي ثبت سوي دي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه چه دَ کټهیر مـتزلزل دی
که هر څو وی لکه غر قوی بنیاد

او:

پُشتانه چه د کټهیر متزلزل دی
که هر څو وُو لکه غر قوی بنیاد

او:

پښتانه د کټـهېر مـتزلزل دي
که هر څو وو لکه غر قوي بنیاد

په اولو دوو ښتو کي د (کټهیر) کلمه دوې څپې ده، ځکه نو د وزن برابرولو په مقصد (چه) پر زیات سوی دئ، خو په نورو ښتونو کي (کټهیر) د لومړي او دوهم توري په فتحه (زوَر)، درې څپې دئ او وزن ئې بې له (چه) پوره سوی دئ. دواړه ډوله ښتونه د معماپر قیمت باندي اثر نه لري.

(کټه هېر) د روهیل کهنډ پخوانی نوم دئ (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ: ۱۲۳مخ).

***

کاظم خان شیدا د سرفرازخان د مړیني په باب وایي:

تـــا چـــي وکـــړ انتقـــال ســـرفرازخانه!
ګرفتـار پـه ډېـر انـدوه پـه ډېـر غمـوم یـم

پـه هـر بـزم کـښي رایـاد د تـا محفـل شـي
پـه ژړا کـړم سـترګي سـرې د شـمع مـوم یـم
کـه نـه وای سـرد آهونـه ژونـدون ګـران ؤ
هـسي سـوی د فـراق بـاد سـموم یـم
پـه هـستی بـه نـشم خـلاص لـه دې سـختی
پـه نګـین کـښي د عقیـق کینـدلی نـوم یـم

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې تـــاريخ و تـــه حيـــران ســـتا د رحلـــت وم
خـــسته زړه و مـــا تـــه ووې "زه مغمـــوم يـــم"
(۲۱۵ مخ، کابل چاپ)

په کابل چاپ کې ئې (زه) په تاريخي کې شامل کړی نه دئ، ځکه ئې (۱۱۷۶ه) ځني راايستلې ده. څرنګه چې د سرفراز خان د مړيني دوې نوري قطعې هم کاظم خان شيدا ويلي دي او له هغو دواړوڅخه (۱۱۸۸) راوزي نو ماهم (زه) په تاريخي ماده کې شامل کړ.

ز	=	۷
ه	=	۵
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۱۸۸ه ق

په نورو ټولو چاپونو کې همدا سنه استخراج سوې ده.

* * *

د سرفرازخان د مړيني دوهمه قطعه:

هېر مې حلاوت کړ د دنيا ستا په ماتم کښې
تـــا چـــې رحلـــت وکـــړ لـــه دنيـــا ســـرفرازخانه
پاتـــه تـــش جسد شـــوم پـــه شـــماره د مردګـــانو
څرنـــګ بـــه ژونـــدی ومـــه تـــه لاړې زماجانـــه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فال دي د غفران دی چي القا مي په زړه وشوه
"ې ته جنتي شې" خپل تاريخ واوره له مانه
(۱۰۵۳مخ، د سيدانوارالحق چاپ)

حل:

ې	=	۱۰
ت	=	۴۰۰
هـ	=	۵
ج	=	۳
ن	=	۵۰
ت	=	۴۰۰
ي	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ې	=	۱۰

ټول =۱۱۸۸هـ ق

د دغي تاريخي مادې ثبت په نورو ټولو چاپو کي وران سوی دئ. په کابل چاپ کي"اې ته جنتي شه" دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۷۴) راوزي. په همېش خليل چاپ کي "ته جنتي شې" ثبت دئ چي (۱۱۷۸) ځني استخراجېږي او په حنيف خليل چاپ کي"اې ته جنتي شې" ضبط دئ چي (۱۱۸۹) ورځخه په لاس راځي. دا ټول عددونه ناسم دي او له هغه عدد (۱۱۸۸) سره چي له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کي ئې ورته کښلی دئ، سمون نه لري. سم ثبت ئې د سيد انوارالحق په چاپ کي راغلی دئ او ما هم هغه راواخيست.

دغه سرفرازخان د علامه رشاد رحمة الله عليه له خولې داسي پېژنو:

"سرفرازخان هغه رسمي لقب دئ چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱٦۰ – ۱۱۸٦هـ ق) له خوا د اسدالله خان مشر زوی سعادت مند خان ته ورکړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوی دئ". (د گلشن روه سریزه ۷۶مخ). دغه اسدالله خان د کاظم خان شیدا ورور او سرفرازخان ئې وراره وو.

✶✶✶

د سرفرازخان د وفات دریمه قطعه:

مـا نظـر پـه غفـور وکـړه
د غفـران دې شـوم راجـي
لـه دنیـا، سـرفرازخانه
چـې پاکـان ئـې دي هـاجي
سـتا د نقـل دا تـاریخ شـه
"رب دِ وه بخـښنه نـاجي"

(۱۰۵۳ مخ د سیدانوارالحق چاپ)

په نوموړي مخ کي (بخښه) د (بخشه) په شکل ثبت دئ چي په قیمت کي توپیر نه لري.

حل:

ر	=	۲۰۰
ب	=	۲
دِ	=	۴
وَ	=	۶
هـ	=	۵
ب	=	۲
خ	=	۶۰۰
ښ	=	۳۰۰
هـ	=	۵
ن	=	۵۰
ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج = ۳

ي = ۱۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

په همېش خليل چاپ کي تاريخي ماده "رب دِ اوبخښه ناجی" ده چي که د (دِ) کسره حساب نه کړو، ابجدي ارزښت ئې (۱۱۸۴) کېږي او که ئې د (ی = ۱۰) په قيمت وشمېرو، (۱۱۹۴) ځني راوزي. په حنيف خليل چاپ کي "رب دې وبخښه ناجي" ده چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۲) کېږي. دا ټول عددونه سهي نه دي که څه هم تر تاريخي مادې لاندي ئې په ټولو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۸) ورته کښلي دي. سم ثبت ئې د سيد انوار الحق چاپ دېوان کي "رب دِ وه بخښه ناجی" دئ، په دې شرط چي د (دِ) کسره په حساب کي و نه شمېرو. معمائيون زياتره کسرې پر لسو شمېري، خو د انصراف مثالونه ئې هم زيات سته. ما د سيد انوارالحق ثبت راوړی دئ. د کابل چاپ دا قطعه نه لري.

***

کاظم خان شيدا د خپلي مور مړينه داسي راښيي:

چي والدې مې ارتحال وکړ
ځای ئې جنت شه دنيا زندان وه
تاريخ (ئې) دا رنګ د رحلت ووې
خرد و ما ته "مياشت د شعبان وه"

(آواره شيدا: ۴۷مخ)

حل:

م = ۴۰

ی = ۱۰

ا = ۱

ش = ۳۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ت	=	۴۰۰
د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ع	=	۷۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ن	=	۵۰
و	=	۶
ه	=	۵
ټول	=	۱۱۸۹هـق

دغي تاريخي قطعې د کاتب د بې پروايۍ له اسيته ډېر غټ څېړنيز بحث رامنځ ته کړی وو. ارواښاد دوست محمدخان کامل مومند چي کله د تاريخ مرصع متن چاپ ته آماده کاوه او حواشي ئې پر کښلې، دې نتيجې ته رسېدلی وو، چي د کاظم خان شيدا پلار افضل خان خټک ګڼل نورو اسنادو ته اړتيا لري او دليل ئې دا وو چي په تاريخ مرصع کي د افضل خان خټک د زامنو په لړ کي د کاظم خان نوم نسته. په دې ترڅ کي ئې د دغي تاريخي قطعې په باب هم ، چي تر دغه وخته د کاظم خان شيدا د (والد) د مړيني قطعه ګڼل کېدله، د شک څرګندونه وکړه. دا بحث زما د دا اوسني کتاب موضوع نه ده، ځکه نو تفصيلي بيان نه باندي کوم. د ارواښاد کامل صاحب د دغه شک په جواب کي او په مجموع کي د تاريخ مرصع د چاپ او تعليقاتو په باب ارواښاد پوهاند رشتين صاحب څو کاله وروسته د کابل پوهنتون د ورېمې مجلې د ۱۳۵۶ش کال په (۲مه) ګڼه کي يوه انتقادي مقاله خپره کړه او د هغې په ترڅ کي ئې د دغي قطعې په باب وکښل چي:

"... د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او يوسېلاب کمه ده، بايد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)[۱]. سيد انوارالحق هم دغي کمبوتۍ ته متوجه سوی دئ او د (خپل) کلمې په زياتولو سره ئې د مصرع وزن سم کړی دئ خو ښاغلی حنيف خليل ليکي د (خپل) کلمه په خطي دېوان کي نسته[۲]. کامل مرحوم د دغي انتقادي مقالې جواب وکيښ، پر خپل پخواني موقف ئې ټينګار وکړ خو په ځنګ کي دا خبره هم وکړه چي د تاريخ مرصع په سريزه کي ئې له دې خبري څخه "سکوټ انکار نه دی کړی چې کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دئ". دا خبره ئې پخپل يوه بل اثر چي (۱۶۳۰ع) نومېږي، تکرار کړه[۳]. ښاغلي حبيب الله رفيع د دغي تاريخي قطعې د سپينېدو په نيامت د شيدا د دېوان هغه نسخه وکتله چي د ده په ژوند خطاطي سوې او د اسلاميه کالج په کتابتون کي خوندي ده. د خپل تحقيق جريان ئې په اواره شيدا- ۴۶مخ کي وکيښ او د (والد) پر ځای ئې (والدې) کلمه تائيد کړه چي ما هم پورته رانقل کړې ده.

په بينواچاپ، د هميش خليل چاپ او د سيدانوارالحق دېوانو کي د دغي قطعې عنوان (د پلار مړينه) دئ خو په حنيف خليل چاپ کي د خطي نسخې په پيروۍ (تاريخ) ليکل سوی دئ. په درو سرو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۳) ورته ليکل سوي دي خو په حنيف خليل چاپ کي دغه سنه (۱۱۸۹هـ) ليکل سوې ده چي همدا ئې سمه ښه ده. دی ليکي چي ښاغلي هميش خليل پخپل بل کتاب (ساهو ادب) کې دغه سنه سمه کړې ده[۴].

---

[۱] زما لاس اوس د وړمې مجلې نوموړي ګڼې ته نه رسېږي او اقتباس مي له "آواره شيدا" نومي رسالې ۱۴مخ څخه اخيستی دئ (م. هـ).

[۲] وګ: د حنيف خليل چاپ دېوان: ۴۸۱مخ، ۱۸۳يم لمنليک.

[۳] وګ: نوموړی اثر: ۲۲۸ مخ.

[۴] وګ: هماغه مخ، هماغه لمنليک.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

د والدې د مړينې بله قطعه:

غم به تر عمره د والدې کړم
خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت ئې له مانه واوره:
"بهشت ې ځای شه دعا کوم زه"

(آواره شيدا: ۴۷ مخ)

حل:

ب	=	۲
هـ	=	۵
ش	=	۳۰۰
ت	=	۴۰۰
ې	=	۱۰
ځ	=	۳
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
د	=	۴
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ک	=	۲۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ز	=	۷

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ه = ۵

ټول = ۱۱۸۹هـ ق

د دې قطعې عنوان په همېش خليل چاپ او حنيف خليل چاپ کې (د مور مړينه)، د سيدانوارالحق چاپ کې (اپنی والده کی تاريخ وفات) دئ. په درو سرو چاپونو کې په عدد (۱۱۸۹هـ) ورته ليکل سوی دئ. د بېنوا چاپ عنوان او عددي ښوونه نه لري.

***

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده ئې داسې ويلې ده:

په ميدان چې حافظ جي پرېووت شهيد شه
کشنده يې په رحلت کښې شه عجول
استفسار که د تاريخ کاندي څوک، وايه:
چې "يو کال و د قاتلُ د مقتول"

(دېوان: ۲۱۶مخ، د بېنوا چاپ)

د بېنوا چاپ په ثبت کې ما يو څه لاس وواهه چې دليل به ئې وروسته ولولی. په هغه چاپ کې تاريخي ماده (يو کال و د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده. په همېش خليل چاپ کې (چه يؤ کال و قاتل و د مقتول)، په حنيف خليل چاپ کې (چې يو کال د قاتل و د مقتول)، په سيد انوارالحق چاپ (چه يو کال و، قاتل و د مقتول) ده. بېنوا چاپ په عدد څه نه دي ورته کښلي خو په نورو چاپو کې ئې په عدد (۱۱۹۴) ورته ليکلي دي. دغه عدد يوازې د بېنوا چاپ له ثبت څخه لاس ته راتلای سي. په سيد انوارالحق چاپ کې ئې دا خبره هم د نوټ په شکل پر زياته کړې ده چې: (يهی ۱۱۹۴هـ خود کاظم خان شيدا کا سال رحلت بهی بتايا گياهې – اگر اس تاريخی مصرعې سې صرف چار الفاظ" يو، کال، قاتل، مقتول" ليتی هين تو ان سې ۱۱۷۴هـ نکلتاهې). د کاظم خان شيدا د وفات کال رشتيا هم ۱۱۹۴هـ ق دئ او د ښاغلي حنيف خليل خبره: "...د شک او تردد نه پاک

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی"[1]. د حافظ رحمت خان د شهادت کال په پښتو، اردو، عربي او فارسي ژبو کې ویل سوی دئ او له ټولو څخه بالاتفاق (۱۱۸۸هـ ق) راوزي[2]. خو د حیرانتیا ځای دا دئ چې د کاظم خان شیدا دغي قطعې ته له کابل چاپ پر ته په ټولو چاپ سوو دېوانو کې په عدد (۱۱۹۴هـ) لیکل سوي دي.

اوس پوښتنه دا ده، چې د کاظم خان شیدا له دغي قطعې څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال باید څرنګه استخراج سي؟ دغي پوښتني ته علامه رشاد پورتنۍ تاریخي قطعې ته په لمنلیک کې جواب ویلی دئ او هغه دا چې: "د قاتل او مقتول تر منځ د عطف کلمه نسته، د قاتل د لام په پېښ اکتفاسوې ده". چې د دې استدلال له مخې باید له تاریخي مادې د عطف (و) وایستل سي او "یو کال و د قاتلُ د مقتول". په دې ډول به د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) ترې راووزي.

حل:

ی	=	۱۰
و	=	۶
ک	=	۲۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
و	=	۶
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱

---

[1] وګورئ: د کاظم خان شیدا دېوان، تدوین د حنیف خلیل، ۱مخ، چاپ ۲۰۰۵ع.

[2] د تفصیل له پاره وګورئ: د علامه رشاد "حافظ الملک حافظ رحمت خان برېڅی ....: ۷۶، ۷۷، ۷۸ مخونه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ت = ۴۰۰

ل = ۳۰

د = ۴

م = ۴۰

ق = ۱۰۰

ت = ۴۰۰

و = ۶

ل = ۳۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

د حنیف خلیل چاپ دېوان کي دغه تاریخي ماده (یو کال د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده او له دې ثبت څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) راوزي، خو په عدد سره د (۱۱۹۴هـ ق) لیکل ئې د حیرانتیا وړ دئ.

***

د کاظم خان شیدا په دېوان کي بله پښتو تاریخي قطعه داسي ده:

چي فتح او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې ئې فرق تر میاشتې کم
په هر چا وو رحلت سخت د دواړو روڼو
په فراق کښې ئې نالان وو لوی او کم
تأمل ئې په بیان د تاریخ وشه
راته ووې زړه "آها د قلوب غم"
(۴۲۱مخ د حنیف خلیل چاپ)[1]

---

[1] په پورتنی ټوټه کي د دواړو (کښې) پر ځای (کي) لیکل سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

آ	=	۱
هـ	=	۵
ا	=	۱
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ل	=	۳۰
و	=	۶
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ټول	=	۱۱۸۹هـ ق

اروانښاد دوست محمدخان کامل د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹ مخ، د ۲۰۰۶ع چاپ) کي په دغه تاریخي قطعه کي راغلي کسان (فتح او الله نور) د کاظم خان شیدا ورونه بللي دي، خو زما فاضل استاد علامه رشاد مرحوم د ګلشن روه په سریزه (۷۳مخ) کي دغه نظر رد کړی دئ او کښلي ئې دي: "خو ما ته په فتح خان او الله نور پوري د مربوطي قطعې سیاق داسي نه ښکاري چي دوی دي د کاظم خان شیدا ورونه وي، بلکه زه ګمان کوم دوه پښتانه ورونه په یوه میاشت کي مړه دي او دغه پېښه د روهیلکهنډ د ډیرو پښتنو د خواشینۍ سبب ګرزیدلې ده چي په هغو کي کاظم خان شیدا غوندي حساس شاعر دی، ...". د علامه مرحوم دغه نظر

په آواره شیدا (۴۹مخ) کي اوله مصرع (چي فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل) ثبت سوې ده. اروانښاددوست محمد خان کامل صاحب هم د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹مخ، چاپ ۲۰۰۶ع) کي د دې دوو ورونو نومونه (فتح الله او الله نور) لیکلي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي حبيب الله رفيع په آواره شيدا (۴۸مخ) کي هم پخپلو جملاتو کي منعکس کړی دئ.

د تاريخ مرصع د همدې چاپ (۲۰۰۶ع) د سريزي په همدې (۳۹) مخ کي د کاظم خان شيدا د دېوان په بينوا چاپ کي د پورتنۍ قطعې په اړه ليکل سوي دي:

(د بينوا نسخه کښې "هي هي د قلوب غم" او اعداد ۱۱۹۱ د ديو الفاظو اعداد ۱۲۱۲ جوړيږي).

د بېنوا چاپ په نسخه کي تاريخي ماده "هي هي دقلوب غم" نه ده، بلکي "آها د قلوب غم" ده خو په عدد ئې رشتيا هم (۱۱۹۱ه) ورته کښلي دي.

***

د کاظم خان شيدا په دېوان کي د مير معصوم ثاني رحمة الله عليه د وفات يوه تاريخي قطعه او د نواب علي محمدخان د وفات درې قطعې سته، خو هغه ټولي په فارسي ژبه دي او زما د دې حاضر کتاب موضوع د پښتو شعر تعميې دي، له څو استثناوو پرته مي فارسي تعميې نه دي اخيستي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم ځپرکی

تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کې

د اخوند ګدا په کلام کې

اخوند ګدا د نافع المسلمین مؤلف دئ. ده پخپل دغه کتاب کې د نواب احمدخان بنګښ د ورور نواب قائم خان قائم جنګ د وژلو تاریخي ماده داسې ویلې ده:

د تاریخ حساب ئې "بلغ العلا" دی
له دنیا په دا تاریخ بلند مکان ولاړ

د دغې تاریخي مادې حل او د نواب قائم خان د وژلو تفصیلي بیان علامه رشاد مرحوم پخپل کتاب (غالب جنګ نواب احمد خان بنګښ ...) په ۷۱ – ۸۳ مخونوکې راوړی دئ . هورې ئې کښلي دي: "پښتانه شاعر اخوند ګدا په نافع المسلین کې د دغه ځواني مرګ نواب د مرګ تاریخ "بلغ العلا" (۱۱۶۳ – ۱ = ۱۱۶۲هـ ق) راوړی دی چې د "بلندمکان" په تعمیه سره د تخرجې په ډول د یوه عدد ځیني وزي او ۱۱۶۲ پاتېږي".

د تاریخي مادې حل:

په پښتانه شعراء لومړي ټوک کې د دغه بیت د تاریخي مادې لیکدود د (بلغ العلی) په شکل ثبت سوی دئ او له هغې څخه ئې (۱۱۷۳هـ ق) کال راایستلی دئ چې په دغه لیکدود سره سم استخراج دئ. خو علامه رشاد رحمة الله علیه هغه جګړه، چې نواب قائم خان خپل سر پکښې وخوړ، د

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نواب علي محمدخان له وفات سره متصله بللې ده. نواب علي محمدخان د ۱۱۶۲هـ ق کال د کوچني اختر په دریمه د روهیلکهنډ په مرکز (انوله) کي مړ سو (وګ: غالب جنګ ...: ۷۱مخ). له همدې اسیته ئې د اخوند ګدا په پورتني بیت کي تاریخي ماده د "بلغ العلا" په لیکدود کښلې ده او له هغې څخه ئې لکه چي پورته مو ولوستله، (۱۱۶۲هـ ق) کال راایستلی دئ.

په پورتنۍ محاسبه کي د (بلغ العلا) ابجدي ارزښت (۱۱۶۳) بلل سوی دئ. ګویا د تاریخي مادې د منځ الف په شمېر کي نه دئ راغلی ځکه که دغه الف په محاسبه کي راولو، نو د دغي مادې ارزښت (۱۱۶۴) کېږي:

ب	=	۲
ل	=	۳۰
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ټول	=	۱۱۶۴

د (۱۱۶۳) د منلو په صورت کي باید تاریخي ماده (بلغ لعلا) ولیکل سي. فهوالمراد.

* * *

د نواب محبت خان په کلام کي

نواب محبت خان د خپل پلار حافظ رحمت خان برېښ د شهادت بله تاریخي ماده په "خانا دلِ راشا" کي موندلې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

آن حـــافظ شـــرع نبـــوی بعـــد شـــهادت
چـــون رفـــت ســـوی خلـــد بـــرین بهرتماشـــا
رضـوان پـی تعظیم زجاجست و همـی گفت
در معنـــی تـــاریخ کـــه "خانـــا دلِ راشـــا"
(حافظ الملک ....: ۷۷مخ)

"خانا دلِ راشا" = ۱۱۸۸هـ ق[1].

محبت خان د پلار د شهادت تاریخ په عربي ژبه هم ویلی دئ چي زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله علیه هغه په پښتو نظم ترجمه کړی دئ. له موضوع سره د ارتباط له مخي به ئې د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) له کتابه – ۱۳۲ – ۱۳۳مخونه) عربي او پښتو نظمونه دواړه رانقل کړم. عربي:

اذا مـــات شـــیخ النـــصیر الکبیر
ســـــئلنا مـــــن الله تاریخـــــه
علـــی سنت المـــصطفی عامـــل
فقـــد قـــال (فـــی جنتـــی داخـــل)

پښتو:

چـــي پـــه دنیـــا کـــي د نبـــي پـــر شـــرعه ټینـــګ و حـــافظ
ګمـــان مـــي کـــړ پـــه آخـــرت کـــي هـــم واصـــل دی حـــافظ
دغـــه تـــاریخ ذهـــن تـــه راغـــی، د الهـــام پـــه توګـــه
چي یو پر زیات کړي "په جنت کي زما داخل دی" حافظ

[1] دغه تاریخي ماده په یوه اردو بیت کي هم داسي راغلې ده:
حافظ کا ګِرا ګهوړې سې جس وقت که لاشا
هاتف نې دې آواز که (خانا دلِ راشا)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (فی جنتی داخل) پښتو ترجمې په باب علامه مرحوم داسي توضیح ورکړې ده:

"ما (رشاد) دغه تاریخي ماده له عربي څخه په پښتو داسي وژباړله: (په جنت کي زما داخل دی)، خو دغه جمله تر (۱۱۸۸) یو کال لږ سوه، اړ وتلم چي د تکملې په عملیه یو عدد پر زیات کړم ...".

نواب محبت خان بړیځ پښتو - فارسي قاموس هم کښلی دئ چي (ریاض المحبت) نومیږي. د دغه قاموس د تصنیف کولو تاریخي ماده ئې په فارسي داسي ویلې ده:

این تحفه نسخه نو ، تصنیف شد چو از من
آمد نِدا زهر سو ، صد آفرین و رحمت
سال تمام آنرا ، هر گه زغیب جستم
تاریخ گفت هاتف، (نو نسخه محبت)

د (نو نسخه محبت) ابجدي ارزښت (۱۲۲۱) دئ او دا په قمري حساب د ریاض المحبت د تالیف کال دئ.

٭٭٭

د نواب الله یار خان په کلام کي

نواب الله یارخان هم د حافظ رحمت خان بړیڅي زوی دئ. ده د عجائب اللغات په نامه یو قاموس کښلی دئ چي هندي لغتونه ئې په پښتو، بارسي او عربي معنا کړي دي. د دغه قاموس د بشپړیدلو کال ئې په پښتو نظم داسي ښوولی دئ:

ما چي خیال د تاریخ وکه، له هجرته مي حساب شو
هم ئې دا جمله تاریخ شو ، (چِ اتمام ېِ د کتاب شو)

له دې تاریخي مادې څخه (۱۲۲۸هـ ق) کال راوزي، په دې شرط چي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمله په همدې ليکدود وليکل سي، نه په اوسني مروج رسم الخط.

د حافظ رحمت خان بړېڅی په فرهنګپاله کورنۍ کي خورا زيات د نامه څښتنان پوهان تېر سوي دي خو د هغوی پښتو آثار محدود و معدود دي. په اردو، عربي، فارسي ژبو ئې ډېري تاريخي مادې د شعر په ژبه ويلي دي چي زما د حاضر کتاب په چوکاټ کي نه سي راتلای. لوستونکي دې زما د فاضل استاد علامه رشاد په درانه اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) کي ولولي.

٭٭٭

د پير معظم شاه په کلام کي

پير معظم شاه د تواريخ حافظ رحمت خاني مؤلف دئ. دی د خپل دغه کتاب په پای کي د هغه د ليکلو تاريخ داسي بيانوي:

دا کتـــاب مـــې منتخـــب کـــړ
پـــه ښـــه شـــان مـــې مهـــذب کـــړ
هجـــر ســـن مـــې هـــم حســـاب کـــړ
زړه مې خلاص له پيچ و تـاب کـړ
هجـــري ســـن زر ســـل اتيـــا دی
يـــو کـــال بـــل هـــم پـــرې بـــالا دی
غـــــره هـــــم د محـــــرم ده
دا رنـــــګ يـــــاد د معظـــــم ده

(۱۸۸مخ، چاپ ۱۹۸۷ع پېښور)

دا کتاب ئې د ۱۱۸۱هـ ق کال د محرم مياشتي پر اوله پای ته رسولی دئ.

د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅي او د هغه کورنۍ) په کتاب

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹۴ مخ) کي دا بيتونه په يو څه بدلون سره ثبت سوي دي او د کتاب د تاليف کال د چاپي غلطۍ له اسيته (۱۰۸۱هـ ق) بلل سوی دئ، چي سهي نه دئ.

دا کتـــاب يـــې منتخـــب کـــړ
پـــه ښـــه شـــان مـــي مهـــذب کـــړ
مختـــصر مـــي دا کتـــاب کـــه
ســـن د هجـــر مـــي حـــساب کـــه
هجـــري ســـن زر و اتيـــا دی
يـــو کـــال بـــل هـــم پـــرې بـــالا دی
غـــره هـــم د محـــرم ده
دا رنـــگ يـــاد د معظـــم ده

تواريخ رحمت خاني پيرمعظم شاه د حافظ رحمت خان (۱۱۲۰ – ۱۱۸۸هـ ق) په لارښوونه کښلی دئ ځکه نو د تاليف کال ئې بايد ۱۱۸۱هـ ق وي. که ۱۰۸۱ ومنو، نو په دغه کال خو حافظ رحمت خان زېږېدلی لا نه دئ نو د کتاب لارښوونه به ئې پير معظم ته څرنگه کوله؟

✶✶✶

د دادين شاعر په کلام کي

دادين د ځمکنو د مياعمر صاحب رحمة الله عليه مريد وو. ده د خپل پير د وفات سانده ويلې ده او په هغې کي ئې د وفات تاريخي ماده داسي بيان کړې ده:

ســن (غــصق) د پنجــشنبې پــه ورځ اې جانــه
د رجـــب پـــه غـــرې لاړ شـــه لـــه جهانـــه

(د ځمکنو مياعمر رحمة الله عليه: ۳۰ مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (غصق) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. د دادين له بيانه داسي ښکاري چي مياعمر صاحب د همدې کال د رجب په اوله د پنجشنبې په ورځ وفات سوی دئ. د تقويم تاريخي په حواله د ۱۱۹۰ هـ ق کال د رجب لومړۍ ورځ جمعه وه (د ۱۷۷۶ع داګسټ ۱۶مه).

***

د ځمکنو د مياعمر صاحب په کلام کي

د ځمکنو ميا صاحب د خپل منظوم اثر شمايلنامې د ويلو کال په نظم کي داسي ويلی دئ:

په مقام د پېښور په ځمکنو کي
شمايل شه د طالب د زړګي نهال
زر و سل او دري شپيته د هجرت سن و
چي راوخوت دا مذکور لکه هلال

(د ځمکنو مياعمر: ۵۳مخ)

د شمايلنامې د ليکلو کال (۱۱۶۳هـ ق) دئ.

***

د عليخان په کلام کي

عليخان په يوه شعر کي خپل نوم د معماپه صنعت کي راوړی دئ:

معما مِده اووه سوه د اسم
لاهم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

(دېوان ۵۳ مخ د ۱۹۵۱ع کال چاپ)

د ۱۹۳۹ع = ۱۳۵۸هـ ق چاپ دېوان ۳۶مخ کي دوهمه مصرع (لا يو کم دی که دوه ځله ورله لام لاړ) ده. دغه ثبت کټ مټ په هغه چاپ کي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم اخیستل سوی دئ چې د ښاغلي حبیب الله رفیع په مقدمه د پښتو ادبی مرکز سرای نورنګ (بنون) له خواپه ۱۹۹۱ع کال خپور سوی دئ. دا ثبت ځکه ناسم دئ چې مقطع د غیر منقوط غزلي ده او دلته دوې کلمې (یو، څله) ټکي لري. د لومړي ثبت حل داسي ښوول سوی دئ:

حل:

له (۷۰۰) سره چې د "ورله" په قرینه دوه واره (ل = ۳۰) جمع سي، (۷۶۰) لاس ته راځي. خو شاعر وايي چې دا عدد د ده د نامه له پاره "لا هم کم دئ". دا چې څونه کم دئ، باید د ده د نامه (علیخان) ابجدي ارزښت معلوم سي. دا ابجدي ارزښت (۷۶۱) دئ. په دې ډول:

ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ټول	=	۷۶۱

(۷۶۰) تر پورتني عدد (یو) کم دئ او شاعر د غیر منقوط صنعت په حکم ټکي لرونکی توری (ي) نه سی لیکلای ځکه ئې (لاهم) لیکلی دئ او مراد ئې (۱) دئ. دا هغه توجیه ده چې د دېوان علیخان شارح او مقدمه لیکونکي سیدتقویم الحق کاکاخېل د دغه دېوان د (۵۳مخ) په اوله حاشیه کي کښلې ده.

د دغي غیر منقوطي غزلي مطلع داسي ده:

دا مِ دم که مِ هـــمدم که دلارام لاړ
هم مِ روح وه لاړ له ما هم مِ آرام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپي دېوانو د ثبت له مخي له (لا) څخه د (يو) مفهوم اخيستلو له پاره هيڅ راز منطقي قرينه نسته. (لا) که عربي وګڼو، د نفي معنا لري او که ئې پښتو وبولو د (هنوز) معنا لري.

خوشحال خان وايي:

لا تر اوسه ئې مـــاغزه پر قرار نه دي
چا چي ماسره وهلی سر پر سنګ دئ

د (لا) توري څخه په عربي او پښتو دواړو معناوو کي د (۱) مفهوم اخيستلو ګنجايش نسته. په نتيجه کي ويلای سو چي د (لا) پر ځای په اصل شعر کي کومه بله کلمه وه او د کاتب د ناپوهۍ و بې پروايۍ له اسيته ئې پر ځای (لا) راوړل سوې او پسې عامه سوې ده. د دغه ګومان د سموالي له پاره به زه اول د اورنګزېب ارشاد د (بديع او د پښتو شعر) کتاب له (۳۰مخ) څخه دغه معما رانقل کړم. هورې ئې د (لا) پر ځای (بيا) راوړی دئ:

معـــــما مې ده اووه ســـــوه د اسم
بيا هم کم دی که دوه ځله ورله "لام" لاړ

ښاغلي اورنګزېب ارشاد خپل مأخذ نه دئ ښوولی خو په دوهم نيم بيتي کي (دی) فعل ته توجه په کار ده. عليخان دا فعل د (معما) له پاره راوړی دئ. (معما) کلمه د جنس له مخي مؤنثه کلمه ده او اړوند فعل ئې بايد هم مؤنث وي او (بيا هم کمه ده) بايد ليکل سوې وای. دغه اعتراض د (لا) په کارولو کي هم وارد دئ. د دغي ماشوړې د حل له پاره زه پخپل کتابتون کي د عليخان د دېوان د خطي نسخې کاپي په مثال کي راوړلای سم. هورې د دغي غزلي مقطع داسي ده:

معـــمام ده اووســـوه داســـم
دا هم کم وو دوه واړه وله لام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (لا هم)، (بیا هم)، (دا هم) بېلابېل ثبتونه دا ګومان پیاوړی کوي چې د معما په ثبت کې لاسونه وهل سوي او اصل ثبت بل راز دئ.

زما یقین دئ چې په دغه معما کې دوهمه مصرع ("آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ) ده. د (آ) ابجدي ارزښت (یو = ۱) دئ او مطلوبه سنه هم د (۱) په زیاتولو سره په لاس راځي. زما د دغې یقیني توجیه له مخې به نو د معمااصلي بڼه داسې وي:

معـــما مې ده "اووه ســــوه" د اسم
"آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

له "آ" سره (دی) فعل هم کومه ستونزه نه لري او په ګرامري لحاظ ورسره وایي.

***

علیخان په یوه بل بیت کې وایي:

سن د هجر غــــروه سر د کاڼي ترې کمـــتر وه
ورځه دیارلسم د ذوالحجې وه په تحریر کښې
(۵۵مخ)

د دې مادې سمدستي حل د چا ذهن ته داسې ورځي چې تاریخي ماده "غر" ده چې ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۰) کېږي. له دې عدد څخه چې د (کاڼي) سر یعنې (ک = ۲۰) کم سي، (۱۱۸۰) پاتېږي. د ده مطلوبه واقعه د ۱۱۸۰هـ ق کال د ذوالحجې په دیارلسمه پېښه سوې وه. ډاکټر سید تقویم الحق کاکاخېل د (دېوان علیخان،چاپ ۱۹۵۱ع د سریزې په "ک" مخ او د متن ۵۵مخ) کې هم همداسې حل کړې ده. د پښتو ژبې نقاد څېړونکي ارواښاد قلندر مومند (۱۹۳۰ – ۲۰۰۳ع) د محمدي صاحبزاده د دېوان د سریزې په "و" مخ کې دا تاریخي ماده بل راز حلوي او هغه دا چې مطلوبه سنه تر (غر = ۱۲۰۰) د کاڼي د سر (ک = ۲۰) په اندازه کمه وه او په دې ډول باید(۲۰) له (۱۲۰۰) سره جمع سي چې (۱۲۲۰) لاس ته راسي. دا کال

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمدي صاحبزاده د وفات کال دئ چي عليخان ئې ګويا ورځ هم راښوولې ده چي د ذوالحجې ديارلسمه ده. محمدي صاحبزاده ته د عليخان ارادت (مريدي يا مخلصي) اروانښاد قلندر د عليخان په دې بيت سره ثابتول غواړي:

زه پيرو د محمدي يم هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ما ده ځـــکه کړې اقـتدا دا

د عليخان دا بيت د ده د ديوان په (۱۳۵۸ھ ق = ۱۹۳۹ع) چاپ کي داسي دئ:

زه پس رو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړ پسې مـــا ده، ځکه کـــړې اقـــتدا دا
(۶مخ)

او د (۱۹۵۱ع) په چاپ کي:

زه پيرو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړو پسې ما ده، ځـکه کـــړې اقتدا دا
(۸مخ)

دا بيت په همدې شکل د ديوان په (۲۰۰۵ع – چاپ دانش) کي هم ثبت دئ.

زما د کتابخانې په خطي نسخو کي د عليخان ديوان د يوې خطي نسخې کاپي سته چي اصلي نسخه د ښاغلي صحاف په کلکسيون کي خوندي ده. په دغه خطي نسخه کي پورتنی بيت داسي راغلی دئ:

زه پس رو د محمد يم، هم تابع د لـوی احد يم
په دوی دواړو پسې ځکه، ما ده کړې اقتدا دا

د اروانښاد قلندر مومند له خوا د دغه بيت په ثبت کي تر "محمدي" دمخه (د) ور زيات سوی او د بيت وزن ئې يوه هجازيات کړی دئ. که بيت پخپل پخواني ثبت کي ولوستل سي د هجا د زياتوالي عيب ئې له

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځه ځي او په هغه صورت کي له "زه پيرو محمدي يم" څخه مراد د آنحضرت ﷺ پيروي ډېره غالبه ايسي نظر د "محمدي صاحبزاده" تر پيروۍ. زما د کتابتون د خطي نسخې ثبت خو بېخي په څرګنده توګه "د محمد" پيروي يادوي، نه د محمدي صاحبزاده. دا هغه خبري دي چي يو نقاد څېړونکی هرومرو ورسره مخامخ کېږي، خو د دې معنا به دا نه وي چي د قلندر مومند مرحوم استنباط دي هرومرو غلط وي.

د قلندر مرحوم له دغه استخراج سره ارواښاد پوهاند رشتين موافقه نه لرله او د "غر" له ابجدي ارزښت څخه ئې د "ک = ۲۰" تفريق کول صحيح ګڼل (د عليخان دېوان چاپ ۲۰۰۵ع د سريزي د "پينځه" مخ په حواله).

د پښتو ژبي معاصر نقاد ليکوال پروفېسر راج ولي شاه خټک هم په دې برخه کي د ارواښاد قلندر مومند له دې استنباط سره موافق نه ښکاري او ليکي چي: د "سن د هجر ..." بيت اړونده "... ټول غزل ډېر شوخ او رنګين دئ د مرثيې هيڅ رنګ نه لري او نه په کې څه غم و اندوه ښکاره کړه شوی دی؛ نو په داسې حال کې، چې علي خان د محمدي صاحبزاده پيرو يا مريد ګڼلی کېږي؛ نو په دا قسم رنګين غزل کې د هغوی د وفات تاريخ څومره امکان لري؛ ځکه، چې د غزل په وړاندې او وروسته شعرونو (مراد بيتونه دي. هوتک) کې د واقعي نوعيت په هکله هيڅ اشاره نشته".
(وګ: د عليخان دېوان، چاپ ۲۰۰۵ع، د سريزي پنځه – شپږ مخونه).

***

د عليخان په کلام کي پر يوه بل بيت باندي هم د احتياط په قيد سره د تعميې خيال کېدلای سي. بيت داسي دئ:

مرسته مې واجب شوه د جهان په نرو ښځو
هسې شـــان ځـــپلی د يوه کاف استيلا يم
(۹۱مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شارح ورته کښلي دي چي له (کاف) څخه مراد (کفر) دئ او که د کوم ځای پر مسلمانانو د کفر استیلا غلبه وکړي د ټول جهان پر نروښځو باندي له دغه مظلوم قوم سره مرسته کول واجب ده.

***

د یونس په کلام کي

یونس په پښتو ژبو شاعرانو کي هغه څوک دئ چي تر بل هر چا ئې په شعر کي د تعمیې صنعت ته ډېره پاملرنه کړې ده. د ده دېوان په کابل کي د څېړندوی خدمتگار په سریزه او تصحیح چاپ سوی دئ. وایي هغه خطي نسخه چي دغه دېوان ورڅخه ترتیب سوی دئ، د څمکنو د میا عمر رحمة الله علیه د زوی محمدي صاحبزاده تر نظر تېره سوې ده او ښه ډېري معماوي ئې د هغه له خوا حل سوي دي. څه چي پاته دي، زیاتره ئې د چاپي دېوان مصحح څېړندوی خدمتگار حل کړي دي. په ناحلو کي ئې یو دوې د ارواښاد علامه رشاد رحمة الله علیه په قلم حل سوي دي او پر پاته باندي به زه خپل فکر وازمویم، وگورو، چي څه تر وزي.

د معماوو په رانقلولو کي مي د چاپي دېوان لیکدود کټ مټ پاللی دئ.

یونس وایي:

ثلث لام چه لیرې که په قول کښې یو نسه
ســـتا نامـــه به و کاږي هـــله له مُعَمّا

(دېوان: ۱۰مخ)

دا معماد یونس په نامه ده. شاعر د غزلي په مقطع کي د خپل نامه پر ځای دغه معما راوړې ده. حل ئې داسي دئ:

د "قول" ابجدي ارزښت (ق = ۱۰۰ + و = ۶ + ل = ۳۰ = ۱۳۶) دئ. د لام ابجدي ارزښت (۳۰) دئ، ثلث (دریمه برخه) ئې (۱۰) کېږي. لس چي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (قول) له ابجدي ارزښت (۱۳۶) څخه د "ليرې" کلمې په قرينه منفي سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (يونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

ی = ۱۰
و = ۶
ن = ۵۰
س = ۶۰

ټول = ۱۲۶

دا معما په چاپي دېوان کي خدمتګار صاحب په همدې شکل حل کړې ده.

* * *

د يونس په نامه بله معما چي د غزلي په مقطع کي راغلې ده:

چي سل شپږ پنځوس و دوه او يا دوه نام که
هغه پوه ګـــڼه يونسه په ابجـــد ســـــتا
(۱۲مخ)

دا معما په چاپي دېوان کي نه سمه ليکل سوې ده او نه سمه حل سوې. هورې ئې کښلي دي: "که (۱۵۶) د (۷۲) سره يو ځای کړو نو (۲۲۸) ترې راووځي، که د (ابجد) د کلمې توری (ا، ب، ج، د) د ابجد په حساب وګڼو نو (۱۰) ترې جوړېږي او چه دا (۱۰) په پورتني عدد واچوو (۲۳۸) کيږي. د يونس د کلمې توري (ی، و، ن، س) د ابجد په حساب (۱۲۶) کيږي، چه دوه ځله يې وګڼو نو هماغه (۲۳۸) ترې جوړيږي. يعني:

۱۵۶ + ۷۲ + ۱۰ = ۲۳۸ تقسيم پر ۲ = يونس"

د دې معما د حل اوله خښته کږه ايښوول سوې ده او هغه داچي دا معما ئې د (يونس) په نامه تصور کړې ده. که د يونس او نورو شاعرانو دېوانونه په دقت سره وکتل سي، ترې څرګندېږي چي شاعر په مقطع کي هغه وخت خپل نوم د معما په شکل راوړي چي يا د ادبي صنعت (غيرمنقوط صنعت) مجبوري وي، يا ئې نه وي غوښتي چي خپل نوم په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

صراحت سره راوړي. په پورتنۍ معما کي يونس خپل نوم د مقطع په دوهم نيم بيتي کي راوړی دئ، نو د دوهم وار راوړو له پاره ئې د معما جوړولو ضرورت نه وو. طبيعي ده چي پر دغسي يوه ناسم تصور (کړې خښتي) باندي چي د استدلال او محاسبو دېوال تر ثريا پوري لوړ سي، لا به هم کوږ وي.

دوهمه حسابي غلطي دا ده چي وايي (۲۳۸) که پر(۲) تقسيم سي، (يونس = ۱۲۶) په لاس راځي؟! (۲۳۸) چي پر دوو ووېشل سي (۱۱۹) پاتېږي، يا (۱۲۶) که دوه چنده سي (۲۳۸) په لاس نه راځي، بلکي (۲۵۲) په لاس راځي.

د استدلال او محاسبو دغو غلطيو زموږ يوه اروابناد محقق ته مېله جوړه کړې ده او په (پټه خزانه فی الميزان) کي ئې د خپل مدعا (د پټې خزانې د جعليت) د اثبات له پاره د پورتنۍ معما پر دغه ناسم حل باندي ښه پوره شخوند وهلی دئ او د دې پر ځای چي د دغي حسابي تېروتني له پاره يو سم حل پيدا کړي، د تصور نيلی ئې په هوا کي ځغلولی دئ او د تصوراتو په دې هوايي اټکلو کي پخپله هم ښو ځايه تېروتلی دئ.

اروابناد ناقد تر دې ځايه پوري سم روان دئ چي وايي دغه معما "د يونس سره څه علاقه نه لري بلکې لکه چې څنګه عرض وکړی شه دَهغه دَ اَب (پلار) او جد (نيکه) سره تعلق لري ..." [1]. ناقد مرحوم د يونس په دېوان کي د اعدادو ضرب و تقسيم هماغسي کړی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ. تر دغه ځايه پوري د ناقد نقد سهي دئ.

تر دې وروسته وايي چي (۱۵۶) د يونس (اَب = پلار) او (۷۲) ئې

---

[1] وګ: پټه خزانه فی الميزان – ۳۰ مخ. نقل قول د کتاب پخپل مخصوص ليکدود کټ مټ رانقل سوی دئ. د دغه ليکدود اردو وشمه پرته "ی" زه د خپل کمپيوټر په پروګرام کی نه لرم او هغه مي د بې ټکو (ی) په شکل راوړې ده. هيله ده ښاغلي لوستونکي مي عذر ومني (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(جد= نیکه) دئ. دا خبره هم د بیت له الفاظو څخه یو څه سمه ایسي. یونس غواړي چي د خپل پلار نوم موږ ته راوښيي، نه د (جد= نیکه) نوم. دا چي په مقطع کي ئې له (اَب) سره (جد) یو ځای کړی دئ، سبب ئې دا دئ چي له یوې خوا ئې د غزلي قافیوي تسلسل ساتلی دئ ځکه نوري قافیې ئې (حسد، ابد، بد، نمد، قد، عدد، مرقد، حد، ید) دي او د مقطع قافیه هم باید پر دغه وزن او ریتم باندي برابره وای. دوهم دا چي د (ابجد) په کلمه ئې په یوه غشي دوې نخښې ویشتلي دي، هم ئې لوستونکي ته د خپل پلار د نامه قرینه په لاس ورکړې ده او هم ئې د ابجد له حساب څخه د استفادې لارښوونه ورته کړې ده.

د (آّب) او (جد) له پاره ناقد مرحوم بیا د هوا نیلی ځکه ځین کړی او د تصوراتو لار ئې ځکه په خوله ورکړې ده، چي دی خو پټه خزانه جعلي ګڼي او هورې چي د یونس د پلار نوم (نورمحمدخان) لیکل سوی دئ، هغه هم له ځانه جوړه سوې خبره بولي. ده لیکلي دي:

"دا (۱۵۶) او (۷۲) د چا نومونه دی؟ هسی خو د َدې عددونو ځنې ډېرې نامې جوړېدې شی خو هر کله چې دَ دیوان دّ معمو حل دَ "محمدی" په دسخط شوی دی نو پکار دی چې دَ دې عدد اولنی تعلق "محمدی" سره فرض کړی شی ...". تر دې خبرو وروسته یو وار ئې د یونس د پلار نوم (محمدی جان = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (احمدجیو= ۷۲) ګڼلی دئ، بیا ئې پر "دوه اویا" د دوه ځله (۷۰) یعني (۱۴۰) خیال کړی دئ او د یونس د پلار نوم ئې (یوسف = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (یسع = ۱۴۰) تصور کړی دئ. البته په قرآن عظیم کي د نبي په توګه د (یسع) نوم دوه واره راغلی دئ (سورة الانعام: ۸۶ آیت او سورة "ص" ۴۸آیت) خو په پښتنو کي د دغه نوم څرک زه نه لرم او خدای سته، که مي تر ننه پوري اورېدلی دئ.

د ناقد په خبرو کي دا خبره حقیقت لري چي د یونس د دېوان ځیني

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

معماوي د (محمدي) په لیک او دسخط حل سوي دي او دانوم د مصحح په قول (محمدي صاحبزاده) ګڼل سوی دئ. خو دغه پورتنۍ معما د (محمدي) دسخط نه لري او ښاغلي بختاني خدمتګار حل کړې ده. ناقد دغه ځای ته دقت نه دئ کړی. له بلي خوا د (محمدي صاحبزاده) په قلم د یونس د دېوان د معماوو حل کول، د دې له پاره دلیل کېدلای نه سي، چي د یونس د پلار نوم دي نو هم (محمدي) یا، دې ته ورته نوم وي!

دا معما ما (هوتک)اول سمه لیکلې ده، بیا مي حل کړې چي خپله څېړنه غواړم له ښاغلو لوستونکو سره شریکه کړم. یونس د معماوو په جوړولو کي خورا زیات ماهر دئ. د معما د جوړولو اول کمال باید دا وي چي لوستونکی ژور فکر ته راوبولي. داسي کلمې پکښې کار کړي چي لوستونکی ئې په اول نظر مفهوم ته و نه لوېږي. په دغه معما کي یوه کلمه (نم) ده . خطاط دغي کلمې ته دقت نه دئ کړی او (نام) ئې لیکلې ده. ملامت هم نه دئ ځکه (دوه نام) تر (دوه نم) ژر ذهن منلای سي. خو په دې معما کي د شاعر مراد (نم) دئ، (نام) نه دئ.

چي سل شپږ پنځوس و دوه اویا دوه نم که
هغه پوه ګنه یونسه په ابجد ستا

حل ئې داسي دئ: ۱۵۶ + ۷۲ = ۲۲۸

په حساب کبیر (جُمَل) کي له ښی خوا څخه د یوه عدد اول رقم (اُحاد)، دوهم رقم (عشرات)، دریم رقم (مِآت) نومېږي. خواجه ابو نصر فراهي ویلي دي:

یګان یګان شمر ابجد حروف تا حطی
چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس آنګه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمام مستخلص

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یونس د دېوان په دغه معما کي (۲۸) د عشرات په کور کي شامل دي. (عشر) په پښتو (لس) ته وايي. د (لس) ابجدي ارزښت (ل = ۳۰ + س = ۶۰ = ۹۰) کېږي. د (نم) ابجدي ارزښت هم (۹۰) دئ یعني (ن = ۵۰ + م = ۴۰ = ۹۰). شاعر موږ ته وايي چي د "سل شپږ پنځوس او دوه اویا" یعني (۲۲۸) د عشرات = لس = نم = ۹۰) کور دوه چنده کړئ. په (۲۲۸) کي د عشراتو کور(۲۸) دئ او دا چي دوه چنده سي (۵۶) کېږي او نتیجه به (۲۵۶) راووځي. دا عدد د (نور) کلمې ابجدي ارزښت هم دئ یعني (ن = ۵۰ + و = ۶ + ر = ۲۰۰ = ۲۵۶).

(نور) د یونس د پلار نوم دئ او د پټې خزانې دا روایت چي وايي: "... محمدیونس ،... په قوم موسی خېل و چه پلار ئې نورمحمدخان له موسی خېلوځخه د کسي د بابړو سره راغلی او په خیبر کي اوسېدئ،..."[1]. د یونس پخپل کلام کي هم ملاتړ لري. یونس پخپلو اشعارو کي (محمدیونس) نه لیکي او د پلار له نامه سره ئې هم (محمد) نه دئ کښلی.

په زړه پوري دا ده چي په هغه بیت چي ناقد غوښتي دي د پټې خزانې جعلیت ثابت کړي، د هغه بیت په سم لوستلو سره د پټې خزانې اصلیت ثابت سو.

***

دا بل بیت هم د معما رنګ لري:

په یو ه خال یو په لس شي عجب نه دی
که په دو ه خـاله شمېره شي ده په صـد
(۷۰مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

"په دې دوو بیتو کښې د الف قدې معشوقې داسې توصیف وشو چه

---

[1] پټه خزانه، اول چاپ ۱۱۵مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یې یو خال په مخ کښېږدو نو ښایست یې یو په لس او په دوو خالونو یو په سل کېږي.

لکه څرنګه چه الف هم د لیک له مخه (ا) او هم د ابجد د حساب له مخه یو (۱) دی که د هغه په مخ کښې یو ټکی (۰) کښېږدو، لس (۱۰) او په دوو ټکو(۰۰) سل (۱۰۰) جوړېږي". فهوالمراد.

***

بل بیت:

چه عیسی موسی په لاس د یونس شته دی
ســـر وږیره څنې وســـاته غـــــمازه
(۱۰۲مخ)

د دېوان مصحح ورته کښلي دي: "دغه بیت ما ته معماښکاري، د ګرانو لوستونکو توجه غواړم".

د دې معماحل ما (هوتک) داسې موندلی دئ:

د دوهم نیم بیتي "سر و ږیره" له یوې خوا هغې تاریخي کیسې ته تلمیحي اشاره لري چې د یونس د دېوان مصحح په لمنلیک کې داسې راوړې ده: "د مذهبي آثارو د روایاتو له مخه حضرت موسی علیه السلام په وړکتوب کښې د فرعون په کور کښې لوی شوی دی. وایي کله چې فرعون، ماشوم موسی په غېږ کښې نیوه، نو موسی د فرعون د ږیرې سره لوبې کولې او په پای کښې موسی د فرعون د سر خطر شو". له بلې خوا لوستونکی د معما د حل پر لور رهبري کوي او د قرینې په توګه ورته وایي چې خبره د عیسی و موسی په "سروږیره" کې ده. د عیسی او موسی سر وږیره په ترتیب سره د (عي) او (مو) توري دي چې ابجدي ارزښت ئې (۸۰) او (۴۶) دئ. په دې ډول: (ع = ۷۰ + ی = ۱۰ = ۸۰) او (م = ۴۰ + و = ۶ = ۴۶). د دې عددو مجموعه (۱۲۶) کېږي چې د (یونس) له ابجدي ارزښت سره برابره ده او ګویا عیسی و موسی د یونس په لاس کې سته، نو

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر غماز ته وايي چي ته دي پر ځان پام کوه. فهوالمراد.

***

بل ځای د عبدالرحمان بابا د وفات په ويرنه کي وايي:

له رحمانه فيض ياب عـبد الرحـمان شه

چه له دې سرايه په نوي سرای مهمان شه

(۱۱۴مخ)

دغه مهمه تاريخي ماده زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله عليه حل کړې ده چي زه به ئې د "رحمن بابا په کوم کال کړ دئ؟" مقالې دغه اړونده برخه د هغوی له ټولو تشريحاتوسره ځکه رانقل کړم چي (د محمدهوتک ياد) نومې مجموعې په ۳۵ - ۴۸مخونو کي دغه مقاله د چاپ يو څه تخنيکي ګډوډۍ لري، حاشيې پر ځای سمي نه دي ايښوول سوي او د علامه مرحوم له ليکدود څخه ځای ځای سرغړونه سوې ده.

علامه مرحوم د دغي مقالې په يوه برخه کي ليکلي دي:

"دا بيت په پښتانه شعراء کي د اقتباس سوي ټوټې دوهم او د يونس په ديوان کي د غزلي اووم بيت دئ. خو سره له دې چي نه مطلع دی او نه حسن مقطع، بيا هم تصريح لري يعني دواړه نيم بيتي ئې سره هم آهنګه دي. زماپه خيال دا اعنات[1] شاعر ځکه کړی دئ چي د لوستونکو توجه دغه بيت ته ورواړوي او دا وروپوهوي چي په دغه بيت کي څه خاص مطلبونه سته.

له دغه بيته د تاريخي مادې استخراج په پنځه ډوله کيږي:

۱ - (پنوي سرای مهمان = ۴۷۵) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحم =

---

[1] اعنات هغه صنعت ته وايي چي شاعر بې له کوم لزومه پر ځان باندي التزام کنبږدي. په دغه بيت کي شاعر مجبور نه وو، چي دواړو نيم بيتيو ته قافيوي هم آهنګي ورکړي مګر پر ځان ئې دا التزام د يوه خاص مقصد له پاره ايښی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۴۸) = ۱۱۲۸

"رحمان" د ډېر رحم كوونكي په معنا د "راحم" د مبالغې صيغه ده لكه: سكران (ډېر نشه)، هيبان (ډېر بېرووكى) چي د لومړي په زوَر ويل كېږي.

په دغه بيت كي د رحمان. له "فيض" څخه مراد د رحمان "رحم" دئ او د معماپه اصطلاحاتو كي دغه عمل "تبديل" نومېږي، "فيض" ئې فاسد او "رحم" ئې كائن دئ[1]. چي د "ياب" كلمې په قرينه سره په نوره تاريخي ماده پوري نښلول سوى دئ.

حسن توارد دئ چي د دغي تاريخي مادې د لومړي عبارت بشپړه جمله "پنوي سراى مهمان شه" كه په عربي ژبه واړوله سي، هم دغه تاريخ ځني راوزي، په دې ډول:

(ضييف[2] = ۹۰۰) + (بدار = ۲۰۷) + (جديد = ۲۱) = ۱۱۲۸.

له دې امله چي معمايان مشدده ياء پر (۲۰) نه شمېري، كېداى سي دغه عربي جمله داسي وويله سي: ضَيِفِي بِدَارِجَدِيد.

د دې عربي جملې معنا به نو دا وي چي "الرحمان" دى په نوي سراى كي خپل مېلمه بللى دئ.

۲ - (د[3] دې سراى = ۲۸۹) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحمن[1] =

---

[1] د معما پوهان مبدل منه "فاسد" بولي او مبدل ته "كائن" وايي - فاسد غيرمطلوب او كائن په معما كي مطلوب جزء وي. (وګ : كشف الرموز د تبديل بحث).

[2] د تضييف له مصدره څخه د واحد مذكر غائب له پاره د ماضي زمانې مجهوله صيغه "ضييف" راځي چي د ضاد په پېښ ويل كېږي. "مهمان شه" هم د مهمان كېدل (مېلمه كېدل) له مصدره څخه كټ مټ دغه صيغه ده، البته زياتره پښتانه د "شه" پرځاى "شو" وايي.

[3] "له" او "د" په پښتو كي د ابتداء معنوي توري دي. "د" د اضافت معنوي حرف هم دئ - معمايان كله يوه كلمه راوړي مګر مراد ئې د هغې كلمې بل مرادف وي لكه په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹۸) + (مهمان = ۱۳۶) = ۱۱۲۸.

دلته "رحمن" د "فیض یاب" په قرینه سره په تاریخي ماده کي راغلی دئ.

۳ که د ذکر سوي بیت په لومړي نیم بیتي کي راغلی "رحمان" مضاف الیه او "عبدالرحمان" (شاعر) مضاف وبولو، او د " فیض یاب" په حکم د اضافت معنوي توری" د "د ترکیب په سر کي ورزیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د رحمان عبد الرحمان

د حساب الکبیر[۲] د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۱۴۱۹) لاس ته راځي چي د (زر سل اته ویشت) له ابجدي ارزښتو سره برابرېږي. معادله ئې داسي ده:

د (دال)	=	۳۵	ز	=	۷
ر (راء)	=	۲۰۱	ر	=	۲۰۰
ح (حاء)	=	۹	س	=	۶۰
م (میم)	=	۹۰	ل	=	۳۰
ا(الف)	=	۱۱۱	ا	=	۱

عربي کي چي "من" راوړي او "عن" ځني مراد وي. دلته د "له" او "د" یو له بله سره اړول (تبدیل) هم له دغي مقولې څخه دئ.

[۱] دا د دغي کلمې قرآني رسم الخط (لیکدود) دئ.

[۲] د محمد هوتک یاد په ۴۴مخ کي یوه حاشیه په دې ډول راغلې ده: "په حساب الکبیر کی د تورو د شعرونو کی نه راځی او که کوم دی". زه (هوتک) له دغي جملې څخه پوره مطلب نه سم اخیستلای؟ بنایي د علامه استاد مرحوم مراد دا دئ چي دلته د تورو د تلفظ عدد شمېرل کېږي. د مثال په توګه په جُمل کي (د = ۴) دئ خو د یوې بلي قاعدې له مخي (د = دال = ۳۵) کېږي. په دې لاندي معادله کي هم د تورو د تلفظونو ابجدي ارزښتونه راوړل سوي دي او ما په لېندو کي اړوند تلفظ ورسره کښلی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ن(نون)	=	۱۰۶
ع(عين)	=	۱۳۰
ب(باء)	=	۳
د(دال)	=	۳۵
ا(الف)	=	۱۱۱
ل(لام)	=	۷۱
ر(راء)	=	۲۰۱
ح(حاء)	=	۹
م(ميم)	=	۹۰
ا(الف)	=	۱۱۱
ن(نون)	=	۱۰۶
ټول	=	۱۴۱۹

ت	=	۴۰۰
هـ	=	۵
و	=	۶
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ت	=	۴۰۰
ټول	=	۱۴۱۹

۴ – که د ذکر سوي بيت په دوهم نيم بيتي کي راغلی "نوی سرای" مضاف اليه او "مهمان" مضاف وبولو او د اضافت معنوي توری "د" د ترکيب په سر کي ور زيات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د نوي سرای مهمان

د حساب الصغير د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۵۷) لاس ته راځي او د "زرسل اته ويشت" له هغه ابجدي ارزښته سره برابرېږي چي د حساب الصغير د قاعدې له مخي حاصلېږي. معادله ئې دا راز ده:

د	=	۴
ن	=	۲
و	=	۶
ی	=	۱۰
س	=	صفر

ز	=	۷
ر	=	۸
س	=	صفر
ل	=	۶
ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۸
ا	=	۱
ی	=	۱۰
م	=	۴
ه	=	۵
م	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۲
ټول	=	۵۷

ت	=	۴
ه	=	۵
و	=	۶
ی	=	۱۰
ش	=	صفر
ت	=	۴
ټول	=	۵۷

۵ – د پښتو ژبي په ځينو لهجو کي "نوی" کلمه په غير مستقيم حالت کي " نويي – Nawyi" وايي. که د ذکرسوي بيت په دوهم نيم بيتي کي راغلی "نوی" کلمه چي په غيرمستقيم حالت کي ده، نويي (Nawyi) ولوستله سي، نو هغه نيم بيتی به داسي کښل کيږي:

"چه له دې سرايه په نويي سرای مهمان شه"

له دې تاريخي مادې څخه هم د جُمل په حساب ۱۱۲۸ راوزي. په دې ډول:

چه	=	۸
له	=	۳۵
دې	=	۱۴
سرايه	=	۲۷۶
په	=	۷
نويي	=	۷۶
سرای	=	۲۷۱
مهمان	=	۱۳۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شه = ۳۰۵
ټول = ۱۱۲۸

د مرثیې په یوه بل بیت کي "نوبهار" کلمه راغلې ده. زه چي د معما په فن کي د یونس مهارت ته ګورم[1]، ګومان مي دا دئ چي دلته به د نوبهار کلمه د ربیع الاول (لومړۍ خور) معنا لري او حسن توارد دا دئ چي د دغه کال د نوروز ورځ د ربیع الاول له پنځه ویشتمي ورځي سره برابره هم ده. که زما دا ګومان سهي وي نو د رحمان بابا مرګ به د ۱۱۲۸ هـ ق کال د ربیع الاول په وروستۍ هفته کي پېښ وي. هغه بیت چي "نوبهار" پکښې راغلی دئ، دا دئ:

انجمن د ښو یارانو، نوبهار دئ
جدایي وربانديې پیر وکه خزان شه

د پټې خزانې د خطي نسخې په ۴۵ مخ کي د رحمان بابا د مرګ کال د ۱۱۲۸ پر ځای په عدد سره ۱۱۱۸ ښوول سوی دئ، سهوالفکر نه دئ. دا یوه عددي تېروتنه ده چي د مطلوبي سنې د عشراتو په کور کي پېښه سوې ده. کېدای سي د دې سهوالقلم سبب د پټې خزانې د نقل کوونکي هغه تلوار وي چي ده د کتاب په پای کي د "باستعجال تمام قلمی شد" په جمله سره د هغه عذر غوښتی دئ او زما په خیال د دغه استعجال نتیجه به وي چي د خطي پټې خزانې په شپاړسم مخ کي د "ژمي" کلمه په "دوبي" ځني اوښتې ده او په ۹۶ مخ کې عبدالقادر خان خټک د حلیمې د ورور پر ځای د حلیمې پلار کښلی دئ. د نقل کوونکی دې ته نه دئ پام سوی چي د ده پخپل قلم درې لیکي (کرښي) دمخه حلیمه د نوموړي عبدالقادر خان

[1] دلته علامه مرحوم په لمنلیک کي د یونس د دېوان د معماوو شمېر او د هغو د حل په باب لنډه څرګندونه کړې ده او په دغو معماوو کي ئې یوه ناحله معما حل کړې ده چي زه به ئې د دې کتاب په بل ځای کي رانقل کړم.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خټک سکه خور بلل سوې ده.

* * *

د یونس د چاپي دیوان په (۱۸۴ مخ) کي یوه شپاړس بیتیزه غزله راغلې ده چي هر بیت ئې یوه معما ده. له دغو شپاړسو معماوو څخه پنځلس دانې د (محمدي) په قلم پر حاشیو باندي په پارسي ژبه حل سوي دي. دغه (محمدي) د دیوان د مصحح په نظر د څمکنو د میاعمر صاحب رحمة الله علیه مشر زوی (محمدي صاحبزاده) دئ.

دا نظر زموږ نورو محققینو تائیدکړی هم دئ. زه به د دغومعماوو د حل ژبه له پارسي څخه پښتو ته له یو څه اضافاتو سره یو ځای ځکه راواړوم چي یوازي به مي د ټکي په ټکي ناقل رول لوبولي نه وي او خپله ونډه به مي هم یو څه پکښې شامله کړې وي.

د غزلي اول بیت د "بیګ" په نامه معماده:

چه محرم یې د کعبې وایي په راه
مې باید نهفته ذِکر کا د ماه

حل:

مُحرِم (احرام تړونکی، حاجي) د کعبې پر لار " لبیک" وایي. "ماه = میاشت" دېرش ورځي ده او لام د ابجد په حساب هم (۳۰) دئ چي له "لبیک" څخه (نهفته) سي یعني پټ سي، "بیک" یا "بیګ" پاتېږي. دلته د "تبدیل" عملیه راغلې ده. شاعر "ماه" وایي مګر مراد ئې د (لبیک) کلمې لام دئ. دلته "ماه" ته د معما په اصطلاح فاسد (غیر مطلوب)، لام ته کائن (مطلوب) ویل کېږي.

* * *

د غزلي دوهم بیت د " محمد" په نامه معما ده:

په ویل آخر د مدح مقدم کړه
سر د مُلک ئې کړه په سر باندي کلاه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (مدح) آخر (ح) ده چي سر ته ورولوېږي، (حمد) ځني جوړېږي او د (حمد) پر سر چي د (مُلک) سر يعني (م) خولۍ (کلاه) سي، (محمد) لاس ته راځي.

* * *

د غزلي دريم بيت هم د "محمد" په نامه معما ده:

له نسکوره خُمه يو څڅوبکی پرېووت
له مدهوشه نه هوش لاړ په هغه ساه

حل:

(خُم) چي نسکور يعني سرچپه سي، (مخ) لاس ته راځي او "څڅوبکی" يعني ټکی چي ځني پرېوزي (ولوېږي)، (مح) ترې جوړېږي. له "مدهوش" څخه چي "هوش" ولاړ سي، (مد) پاتېږي او (مد) چي له (مح) سره يو ځای سي (محمد) لاس ته راځي.

* * *

د غزلي څلرم بيت د "صمد" په نامه معما ده:

چه يکی په ميان د صد کښي نهاده شي
د يار اسم ځني خېژي خواه ناخواه

حل:

"يکی" د ابجد په حساب (۴۰) کېږي: (ی = ۱۰ + ک = ۲۰ + ی = ۱۰ = ۴۰).

د (م) ابجدي ارزښت هم (۴۰) دئ. شاعر وايي چي (م) د (صد) په "ميان" کي کښېږده او له هغه څخه به (صمد) جوړ سي. دا چي د (م) پر ځای ئې (يکی) کلمه راوړې ده، دليل ئې له (صد) سره حُسن تلازم دئ او شعر ته ئې يو څه رنګيني ورکړې ده.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزلي په پنځم بيت کي د (لطيف) په نامه معما سته:

ستا د مخ طومار مې درست لوستلی نه و
طې په زلف ســـرانداز و کښې شــه، آه

حل:

"زلف سرانداز" معنا د (زلف) ويي ځخه سر ايسته کړه چي (لف) پاته سي. د (لف) په منځ کي (طې = ط + ی) ورواچوه چي (لطيف) ځني جوړ سي.

* * *

په شپږم بيت کي د (رفيق) په نامه معما ځای سوې ده:

يو نقطه[1] کړه له اوله د نرم ليرې
له دغه نه به پيدا شي ستا هـمراه

حل:

په دې معما کي د تبديل عمليه بايد تر سره سي. شاعر يوه کلمه ليکي، خو مراد ئې د هغې معادل کلمه ده. دلته په ليکنه کي (نرم) راغلی دئ چي غير مطلوب (فاسد) دئ. مطلوب ئې د نرم معادل لغت (رقيق) دئ چي (کائن) ورته ويل کېږي. د (رقيق) له اول قاف ځخه چي يوه نقطه ليري سي، (ف) پاته کېږي او له ټولي کلمې ځخه (رفيق) جوړېږي.

* * *

په اووم بيت کي د (جعفر) په نامه معما سته:

د ستا عفو مې په جرم کښې ده ياره
منــتها د دواړو نشـــــته کارآگاه

حل:

---

[1] په چاپي دېوان کي (يوه نقطه) ليکل سوې ده چي په گرامري لحاظ خو صحيح ده، مگر د بيت وزن ئې يو سپوږ (ځپه) زيات کړی دئ. (نرم) هم بايد يوه ځپه ولوستل سي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (عفو) او (جرم) څخه چي منتها (و) او (م) ليري سي، (عف) او (جر) پاتېږي. (عف) چي په (جر) کي داخل سي، (جعفر) ځني جوړېږي. د (عفو) او (جرم) ادبي تلازم بيت ته رنګيني وربخښلې ده.

***

په اتم بيت کي د (نجم) په نامه معما ځای سوې ده:

نی ناقص له جام اجوفه سره وايه

اشنا وباسه له دې مشـــکله چاه

حل:

ناقص (نی) يعني (ن) او اجوف (جام) يعني (جم). د دواړو له يو ځای کېدلو څخه (نجم) جوړېږي. فهوالمراد.

اجوف هغي کلمې ته ويل کېږي چي منځ ئې تش سوی وي. د دې له پاره چي د (جام) کلمې منځ تش سي (الف) ئې بايد وغورځول سي.

***

په نهم بيت کي د (قطبی) په نامه معما سته:

قد د يار او طوبی مـــه وای چه دوه وای

يو له دوو وای تر دوه تېر شه نيک خواه

حل:

(قد) او (طوبی) سره يو کړه (يو ځای ئې کړه) چي (قدطوبی) سي. په دې کلمه کي تر دوو تورو تېر سه، يعني تر (دال) او (واو) تېر سه چي (قطبی) پاته سي. او همدا ئې مطلوب حل دئ.

***

نهم بيت د (شبلی) په نامه يوه معما:

د فلک طاس دي نګون شي چه خونخوار دی

همېـــــــشه په وينو ډک د بې ګـــــــــناه

د دې معما حل په چاپي دېوان کي نسته او په لمنليک کي ئې ورته

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښلي دي: "دا معما د قلمي نسخې په حاشيه کښې چا حل کړې نه ده او زمونږ له خوا هم ګرانو لوستونکو ته پاته شوه".

ما (هوتک) ئې حل داسي ومونډ:

حل: د "خونخوار" کلمه که د قرينې په توګه ومنو، نو دلته د شاعر مراد له خونخوار څخه (شِبَل) دئ. شبل په قاموسو کي د "بچه شير درنده" په معنا ثبت دئ (غياث). "درنده" صفت له خونخوار سره هم وايي. ګويا د شاعر مراد (شبل) دئ. له (شبل) څخه (شبلي) په دوه ډوله جوړېدلای سي.

اول ډول ئې دا دئ چې شاعر (طاس = جام) کلمه راوړې ده خو مراد ئې (مى = شراب) دي. (مى) چې نګون سي يوازي (ى) پاتېږي او له (شبل) سره تر يو ځاى کېدلو وروسته (شبلى) کېږي.

دوهم دا چې د "نګون" کلمه د (زېر) په معنا واخلو. (زېر) لاندي ته هم وايي او د کلماتو حرکت (کسره) هم (زېر) بلل کېږي. که د (شبل) لام ته د (نګون) په قرينه (زېر) ورکړو، (شبلِ) يا(شبلى) لاس ته راځي.

* * *

په لسم بيت کي د (عماد) په نامه معمارا غلې ده:

مګر ييا مي و بســمل ته تيا ريږي
چه لمن عمدا په ميان کړه هغه شاه

حل:

د (عمدا) کلمې لمن (الف) دئ. دغه الف چې د کلمې ميان ته يووړل سي، (عماد) ځني جوړېږي.

* * *

د يوولسم او دوولسم بيت معما د (قاسم) په نامه ده:

غنچې خار لکه خنجر په لاس کښې و اخست
يــو قا بــل يــې د بــسمل و غو ښــت همــراه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه بلبـل بانـدې اختـر شـه لـه دې شـوقه
لــه دغــه میانــه وروالــوت بــې پــرواه

حل:

د محمدي له خولې ویل سوي دي چې له "قا" سره چې "بسم" یو ځای سي، (قابسم) ځني جوړېږي او (ب) چې ئې له میانه والوزي، (قاسم) پاتېږي.

✶✶✶

د دیرلسم بیت معما د (بهار) په نوم ده:

چه یې سر په ځای د پښو، پښې یې سر شو ای
دا ســــزا (ئې) د راهب غــوندي هــمراه

حل:

د (راهب) سر چې پښې او پښې ئې سر ته ولاړې شي، یعني معکوس (سر چپه) سي "سزا ورکړه سي"، بهار ځني جوړېږي.

✶✶✶

څورلسم بیت د (وحید) په نامه معماده:

قدح ونیسه په لاس کښې فارغ کښېنه
پای ســـرولـــره ورکړه د قــد جــاه

حل:

له (لاس) څخه مراد عربي (ید) دئ. (قدح) چې ئې سر ته ورولوېږي،(قدحید) ورڅخه جوړېږي. د (قد) پر ځای چې د (سرو) کلمې پای (و) واچول سي، (وحید) ځني جوړېږي.

✶✶✶

پنځلسم بیت مقطع ده او د شاعر پخپل نامه (یونس) معما سوې ده:

چه د قول لام دریمه حصه کم شي
باقي قــول د یونس په نام گــواه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (قول) ابجدي ارزښت (۱۳۶) دئ. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دریمه حصه ئې (۱۰) کېږي. دغه دریمه حصه (۱۰) چي له (۱۳۶) څخه کمه سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (یونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

* * *

د یونس د چاپي دېوان په (۱۹۳مخ) کي یوه اته بیتیزه غزله سته چي اووه معماوي پکښې ځای سوي دي. په دې معماوو کي دوې د چاپي دېوان مصحح، ښېړندوی خدمتګار حل کړي دي. نوري پنځه پاته دي. په دغو پنځو کي یوه علامه رشاد مرحوم حل کړې ده او درې ئې ما (هوتک) کړي دي. یوه دانه ئې چي د (خدابِردی) په نامه ده، ناحله پاته ده.

د غزلي د لومړي بیت (مطلع) معما د (توری) په نامه ده:

چه موقوف د ستا په اسم زما کام شه
نیم ابرو هـلال دې تام لره تمام شــه

په دېوان کي ناحله پاته ده. حل ئې ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

له (دستا= دتا) څخه مراد (تو) دئ. هلال، نرۍ میاشت د (قوس = لیندۍ) په شکل وي. د لیندۍ "نیم ابرو" د (ر) شکل لري له (تو) سره چي یو ځای سي، (تور) ځني جوړېږي، د هلال چي تام (بشپړ) سي، لیندی ئې پوره کېږي یعني پخوا چي کنډو وه، (ی) ئې نه درلوده. چي پوره سي (ی) باید پر زیاته سي. پر (تور) چي (ی) زیاته سي، (توری) ځني جوړېږي.

* * *

په دوهم بیت کي د (محمد) په نامه معماده:

وا خــله دوه میمه فقط له یوه میمه
امر بې نُقَطه لوله، د دوست نام شه

دا معماهم په دیوان کي ناحله پاته سوې ده. ما (هوتک) داسي حل

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه:

(واخله) د امر صیغه ده چي په عربي کي (خُذ) ورته وايي. له (خذ) څخه چي نقطه ایسته سي، (حد) پاتېږي. له (حد) سره چي دوه میمه یو ځای سي، (محمد) ځني جوړېږي. فهوالمراد.

✶✶✶

په دریم او څلرم بیت کي د (یوسف) په نامه معمار اغلې ده:

له یعقوبه پونده لیرې شوه ښه نه وه

په هغه عوض بهي ورته انعام شه

بیا هغه بهي چه پښه ورلره نه وه

د یوسف اسم ترې هله سرانجام شه

دا معماپه دېوان کي ناحله پاته ده. علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړې ده.

په دې ډول:

په عربي پونده "عقب" بولي. د عقب کلمې توري چي له یعقوب څخه وباسئ، "یو" پاتېږي. د بهي مېوه په عربي "سفرجل" بولي او پښې ته "رجل" وايي. رجل چي له سفرجل څخه وباسئ، "سف" پاتېږي. "یو" چي له "سف" سره وتړئ، یوسف سو. (د محمدهوتک یاد: ۴۷ مخ).

✶✶✶

په پنځم بیت کي د (قوام) په نامه معما سته:

د زُهادُ زړه لـه ډېرې ریا ډک دی

جمع قوم یې بې سره کړ قوام شه

دا معماپه دیوان کي داسي حل سوې ده:

د (قوم) جمع (اقوام) دی، چه بې سره شي، یعني د سر توری چه الف دی ایسته شي نو (قوام) پاته کیږي.

✶✶✶

د شپږم بیت معما د (کلیم) په نامه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یار صاف کرم که درد ستم دی
په میان د این وآن ثابت اقدام شه

دا معماهم په دېوان کي ناحله پاته ده. ما (هوتک) داسي حل کړې ده:

(کرم) چي صاف شي (ک) پاتېږي. د ستم او درد معادل لغت (اَلَم) دئ چي له (ک) سره يو ځای سي (کالم) کېږي. د (این) میان (ی) ده. دغه (ی) چي د (کالم) دالف پرځای ثبت يا ثابته سي، کليم ځني جوړيږي.

∗∗∗

د اووم بيت معماد (خدابِردی) په نامه ده:

څه ښه شپه وه چه مې يار په لاس ساغر که
مــنوريې په جـــمال د مـــيو جـــام شه

دا معماپه ديوان کي ناحله ده. زما هم اوس نوک نه په جگېږي. بل وخت ته دي پاته وي.

∗∗∗

د غزلي مقطع د (یونس) په نامه ده:

څو چه نيم لب يې نمک اخيستی نه دی
د یونس نمکي اســم پرې حـــرام شه

دا معماد دېوان مصحح حل کړې ده. په دې ډول:

لب د ابجد په حساب (۳۲) کېږي، چه نيم يې کړو (۱۶) شي.

نمک (۱۱۰) راځي چه (۱۶) ورسره يو ځای شي نو (۱۲۶) ترې جوړيږي.

د یونس نوم هم په دغه حساب (۱۲۶) کېږي.

∗∗∗

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیر محمد کاکړ په کلام کې

پیرمحمد کاکړ د دېوان په الف ردیف کې یوه غزله په غیرمنقوط صنعت کی ویلې ده. د دې غزلي په مقطع کې ئې خپل نوم ځکه نه سوای راوړلای چې هغه خو منقوط دئ. ده په دغه مقطع کې خپل نوم د معما په شکل راوړی دئ:

محمد رسول امام د کل عالم وو
دا مسلم له دله مدح د امـــام کا
(۵۷ مخ، د صحاف چاپ)

(امام) کلمه د همزې په زېر (کسره) سره د (پېشوا) معنا لري. (پیر) هم د خپلومریدانو له پاره د لاربنود او پېشوا مقام لري او په دغه مقطع (امام) له (محمد) سره د شاعر د نامه (پیر محمد) له پاره راوړل سوی دئ.

***

د دېوان په پای کې ئې د هغه د بشپړېدو کال (۱۱۹۶هـ ق) هم په یوه صریحه تاریخي ماده کې راوړی دئ:

زر ســـل شـــپږ نـــوي کلونـــه
د هجـــرت تېـــر شـــوي وونـــه
مـــا انـــشاء د عـــشق دېـــوان کـــړ
پـــه پـــښتو مـــي بـــنـــه بیـــان کـــړ
(۲۰۳مخ)

***

د شمس الدین کاکړ په کلام کې

شمس الدین کاکړ هم په غیرمنقوط صنعت کې یوه غزله ویلې ده

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مقطع ئې داسي ده:

هر کلام که د مسلم کړي ملال عطر
معطره کړه اسلام د ساده لوح

(۲۸ مخ، د کابل چاپ)

حل: دا معما حل غواړي. زما سد کار نه پکښې کوي.

***

د "ر" رديف د يوې غزلي مطلع داسي ده:

چي به اشنای خوله ورکوله "شمس الدين" به نه کړه
اوس په خواست غواړي (ب) و (و) و (س) و (ه) د دلبر
(۳۹مخ)

حل:

ب + و+ س+ ه = بوسه

***

ده هم د خپل دېوان د بشپړېدلو تاريخي ماده ويلې ده:

له تاريخه د هجرت
کړم و تا ته روايت
د هجرت کلونه څه وو
دوولس سله دېرش اته وو
ما تمام دوهم دفتر کړ
تر اول مې مختصر کړ
(۱۶۹مخ)

***

د صديق په کلام کي

صديق د (ې) رديف په يوه غزله کي وايي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا خـــو زه یار ته خس کـــړی وم غـــمازه!
خدای تر ما نه ته پخوا شپږ سو شپیته کړې
(۲۳۹ مخ)

له (۶۶۰) څخه مراد (خس) دئ. (خ = ۶۰۰ + س = ۶۰ = ۶۶۰)

***

د سعید په کلام کې

سعید د (سرفراز، عبدالقادر او محی الدین) په نومو د خپلو زامنو یا لمسیو په یاد سوي غلبلې لري. د ده د کورنۍ دا درې ګلان یو په بل پسې تاندلباند سوي دي. د محی الدین په مرثیه کې وایي:

دِمـازړه! (دا) څـه (عجبـه) غمکـده یـې
لکـه زلفـې د بتـانو شکـستـه یـې
غـم پـه غـم بانـدې پتـا متـواتر دی
پـه دا هو مره غم لـه ژواک سره بسته یې

....

پـه انـدوه د سـرفراز لا نـه ... نـه وې
د عبـد القادر پـه غـم بیـا مـا لیـده وې
پسې غم د محی الدین جانکاه ګرفت کړې
پـه دا درې غمـو عجبـو خمیـده یـې

......

پـه اتـه میاشتې دوه ورځې وې د پاسـه
ځویـه! تـه چـه لـه دنیـا نـه رمیـده یـې
پـه دوه داغـه دِ دریم کښیښن پـه زړه مې
د هجـرت پـه زر سـل تللی پـه هژده یـې

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دِ ذوالقعده په لسم دي تولد وه
دوولسم صبح رجب کورد ایزده؟ یې

(دیوان: ۱۲۰مخ د همېش خلیل چاپ)

په دې شعر کې دا څو نېټې ستّه:

محی الدین د مرګ پر وخت د اتو میاشتو او دوو ورځو عمر درلود.

په ۱۱۱۸ ه ق کال د رجب په دوولسمه مړ سوی دئ.

زېږېدنه ئې د ذوالقعده میاشتې پر لسمه پېښه وه.

✶✶✶

د عبدالقادر په ویرنه کې وايي:

برېښنا شان عبدالقادر راته عیان شه
د اجل په ابر بیا هسې پنهان شه

....

سرفراز مي عین د زړه په سر تصویر دی
اوس تازه ترې احاطه د ده ارمان شه

....

د جمعې په شپه ئې راغله په جهان وه
هم په شپه بیا د جمعې د ګور مهمان شه

....

د رجب په پنځویشتم دا نور سعید لید
د شوال په نولسم ګور ته روان شه

(۱۳۳مخ)

په دې ویرنه کې راته وايي چې:

عبدالقادر د رجب پر (۲۵مه) د جمعې په شپه زېږېدلی وو.

د شوال پر (۱۹مه) د جمعې په شپه مړ سوی وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کال ئې هماغه دئ چي د ده نور بچيان يا لمسيان پکښې مړه سوي دي او ده په تېره مرثيه کي (۱۱۱۸هـ ق) بللی دئ.

∗∗∗

په يوه بله غزله کې (د محی الدين ويرنه) ويلې ده:

د ښادۍ دَرئې همېش په ما مسدود کړ
په مين ئې له ما تا غوندي مفقود کړ

....

د وروستۍ خور اتو يشتم شپه د جمعې وه
چه دِ تا سره خلاف حيات عهود کړ
دا دِ کال دی د وفات "دميدی غمی"
چه سعيد زړه له ښاديو ناخوشنود کړ

(۸۰ مخ)

په چاپي دېوان کي تاريخي ماده (دميدبې غمې) ليکل سوې ده چي ناسمه ده. سم شکل ئې (دميدی غمی) فارسي جمله ده، چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۱۸هـ ق) کېږي. په دې ډول:

د	=	۴
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۱۱۱۸

په اوله مرثيه کي شاعر ويلي دي چي دا درې واړه بچيان يو په بل

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسې (متواتر) مړه په يوه کال کې سوي دي.

محی الدين نومی بچی ئې د ۱۱۱۸ هـ ق کال د وروستۍ خور (جمادی الثانی) پر (۲۸مه) د جمعې په شپه مړ سوی دئ.

***

د ابوالقاسم په کلام کي

د ابوالقاسم د چاپي ديوان (ترتيب او مقدمه د قلندر مومند) په (۲۰۸ مخ) کي د غير منقوط ادبي صنعت دوې غزلي لري او څرگنده خبره ده چي د دواړو په مقطع کي ئې خپل نوم (ابوالقاسم) نه دئ راوړی.

اوله مقطع داسي ده:

دردِ دل لره دارو دَ دلدار وصل
ولې کله دارو کا له ما کا عار

حل:

د دې معماحل ما (هوتک) داسي مونډلی دئ:

د "درد دل" له پاره دارو (لِقاء = ديدن) دئ. له (لِقاء) سره تړلی جزء شاعر د "دلدار وصل" بللی دئ. د "وصل" مستلزم (بوس = مچېدل) دي. د (دل) په قرينه بايد (لقاء) د (بوس) زړه ته ورواچول سي چي (بولقاس) ځني جوړ سي. شاعر وايي چي د (دارو) په وخت کي دلدار له (ما) څخه عار کوي (شرمېږي). د شرمېدلو مستلزم عمل (پټېدل) دي، يعني دلدار په (ما) کي ځان پټوي. شاعر دلته يوه بله قرينه هم راکړې ده او هغه د (دل = قلب) قرينه ده. قلب سرچپه کولو، معکوس کولو ته وايي. (ما) چي معکوس سي (ام) کيږي. (بولقاس) چي په (ام) کي پټ سي، معنا يو توری ئې سر ته او بل ئې پای ته ولوېږي. په دې ډول الف د (بولقاس) سر او (م) ئې بايدپای ته ولوېږي. چي په دې ډول (ابولقاسم)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځني جوړېږي.

زه منم چي دا د نوموړي معماد حل ډېره سخته لار ده. هيله ده ښاغلي لوستونکي ئې اسانه حل هم ومومي.

***

دوهمه مقطع داسي ده:

سر د هر مرام وصال سره له مـــهره
هسې طمع کړم که سر دې دا مرام کړ

حل: حل ئې لوستونکو ته پرېږدم.

***

د ميافقير الله صاحب په کلام کي

ميا فقير الله صاحب د (فوايدفقير الله) په پای کي کښلي دي:

چـې نـادر راغـی کابـل تـه
هندوسـتان و تخـت نيـول تـه
"جن خراب شد" يې تاريخ شه
پـه دوزخ کـې بيـا پـه سيخ شـه
پـه کابـل کـي دی مقـام ؤ
د ډيلـــی پـــه ســـرانجام ؤ
زر سل او سل يو پنځوس يـاره
وه ســـنه اې برخـــورداره
د ربيـــع الثـــانی خوبـــه
تـــاريخ نـــولس ؤ محبوبـــه
چـــی تمـــام دغـــه کتـــاب ؤ
نمـــازيگر پـــه ځـــای آفتـــاب ؤ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کتـــاب چـــې مـــې تمـــام کـــه
مـــسمی مـــې پـــه خپـــل نـــام کـــه
چـــې زه ولاړ شـــم و عقبـــی تـــه
پـــسته نـــوم مـــي وي حیاتـــه

(فوایدفقیرالله: ۱۰۳مخ)

په دې نظم کې دوې تاریخي مادې راغلي دي. یوه د نادر افشار د وژل کېدلو نېټه چې په (جن خراب شد) کې ښوول سوې ده او ابجدي ارزښت ئې ۱۱۶۰هـ ق راوزي او بله د کتاب د بشپړېدو نېټه چې د۱۱۵۱هـ ق کال د ربیع الثانی ۱۹مه ورځ ده. شاعر وایي چې په دغه کال نادر کابل ته هم راغلی وو.

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف ته د میا فقیرالله صاحب د همدغه اثر کومه خطي نسخه په لاس ورغلې ده او پر هغې ئې د (کیمیای سعادت) خیال کړی دئ او د شاعر نوم ئې (فقیر) بللی دئ؟ او دا ټولي خبري ئې په ادبي ستوري لومړي ټوک کې کښلي او خپل حدسیات ئې هم پر زیات کړي دي. د ادبي ستوري د دغي برخي (۱/۹۳، ۹۷مخونو) مطالب سهي نه دي او استناد باید په و نه سي.

***

د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي

د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي راغلي معماوي علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړي دي او زه به ئې د دغه دېوان له سریزي (۷ مخ) څخه رانقل کړم.

علامه مرحوم کښلي دي چې: "د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي دا غزله د ابجدي معماوو څخه ډکه ده":

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـا نــن د ورا دوه ســویو ولس پــه ښــه شــان ولیــده
دوه سـو اویـا[1] رنگـه مـې سپین تنـدی تابـان ولیـده
شپږ سـو ثلو ښنت ئـې پـه مثـال لکـه مـشال بلېـده
پونـسو پنځوس رنگـه مـي ځـان بانـدي بريـان وليـده
شـپږ سـو نـوي ئـې لکـه سـل اووه ښـکاريږي خلکـه
يــو ســل پــنځلس مــي پــه وصـف کـي گويـان وليـده
شپېته ئې دي لکه ثلو ښنت چي د ثلو ښنت وکارږي[2]
سـل نـه مـي تـول تـر دوه سـو يـو دېرشـو تابـان وليـده
د درې اتيــا وو آبــداري ئــې ترســـل دېرشـــو زياتـــه
اوه ســو يــو مــي د ثلــور دېرشــو پــه شــان وليــده
"جمعه" يو زر اووه سو دېرش جوړه پر شپږ پنځوس کړه
پـه خلاصـول کـي مـي درمانـده عـاقلان وليـده
(ديوان: ۱۰۸مخ)

حل:

د مطلع د اول نيم بيتي له (۲۱۱) ثخه مطلب (يار) دئ.

د مطلع د دوهم نيم بيتي له (۲۷۰) ثخه مراد (لمر) دئ.

د دوهم بيت له (۶۴۰) ثخه مراد (مخ) دئ.

له (۵۵۰) ثخه مراد (فتنگ = پتنگ) دئ.

د دريم بيت له (۶۹۰) ثخه مراد (سترگي) دي.

له (۱۰۷) ثخه مطلب (گولان = گلان) او له (۱۱۵) ثخه مراد (بلبلان) دي.

د ثلرم بيت له (۶۰) ثخه مراد (دهن = خوله) ده.

[1] په چاپي متن کي "دوه سو اوه اويا" دي.
[2] دا بيت له متن ثخه پاته سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له (۴۰) څخه مراد (اطل = خالیگاه) د میم د الغې (حلقې) تش ځای دئ.

له دوهم (۴۰) څخه مراد (م "میم") دئ.

له (۱۰۹) څخه مطلب (دندان) دي او له (۲۳۱) څخه مراد (گوهر) دي.

د پنځم بیت له (۸۳) څخه مطلب (لبان) او له (۱۳۰) څخه مراد (لعل) دئ.

له (۷۰۱) څخه مراد (پاریشاني زلفي = پرېشاني زلفي) دي او له (۳۴) څخه مطلب (جال) دئ.

د مقطع له (۱۷۳۰) څخه (غذل) راوزي چي د (غزل) ناسمه لیکنه ده. خو علامه رشاد کنبلي دي چي "کېدای سي دا نیم بیتی داسي وي: جمعه یو زر او اووه دېرش جوړه پر شپږ.پنځوس کړه. له (۱۰۳۷) څخه مراد (غزل) ده.

له (۵۶) څخه مراد (مهبوبا = محبوبا) ده.

* * *

په (۹۱مخ) کي یوه معما داسي ده:

له جفا څخه دي مرمه یو وار زمـا پر لـور صنمه
که رښتیا کړې تېر سو یو زر اتیا وا چوه پر سین

دا معما علامه رشاد مرحوم داسي حل کړې ده:

(د تکملي عمل) ۱۳۸۰ + (سین = س = ۶۰) = ۱۴۴۰

(د عددي تبدی عمل) ۱۴۴۰ = (دَ کرم نظر و کَ)

* * *

د رنگین په نامه معما:

"واو" و "تې" لـه "تـوره" وکـاږه چي سپین سي
"قـاف" و "سین" ورسره واچـوه چي شین سي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تصحيف سرې مخ پرې مينځه چې سين سي
معـون ئـې دوه سـو لـس كـه چـې رنگـين سـې
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تخرجې عمل) تور ت، و = (ر = ۲۰۰).

(د تكملې عمل) (ر = ۲۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (س = ۶۰) = (۳۶۰ = شين).

(د تصحيف عمل) د شين درې ټكي لوېږي، (سين) پاتېږي.

(د تكملې عمل) (سين = ۱۲۰) + (۲۱۰) = (۳۳۰ = رنگين).

* * *

د محمدامين په نامه معما:

نور دي ټوله په يوه نيم جانشين سي
جوړ لـه دغـه يـوه نيمـه بـه امـين سي
بې لـه نهـو بـه ذكـي و تـه تعـين سي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تبديل عمل) – (يو = الف) + د قلب په عمل (نيم = مين) = امين.

(د تخرجې عمل) – (امين = ۱۰۱) – ۹ = (۹۲ = محمد).

ځكه چې دا دواړي معماوي د مسبع په يوه بند كي راغلي دي، كېداى سي چې "رنگين محمدامين" ځني مراد وي.

* * *

بله معما:

په بار بار به دي حاجي جمعه منت وړي
كه دي دو اتيا مخلوط كړه په پنځو كي
(۱۵۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په چاپي متن کي اول نیم بیتی داسي دئ:

"په بار بار به د حاجي جمعه منت وړې"

حل:

(د عددي تبدیل عمل) - دواتیا = ۴۲۲.

(د تکملې عمل) - ۴۲۲ + ۵ = ۴۲۷.

(د عددي تبدیل عمل) - ۴۲۷ = په مسا[۱] دي لبان وا کړه

★★★

بله معما:

د جمعه مطلب به هلته در ښکاره سي
که ته لام ضم له "برکوهَ" کړې دانا

(۴۱مخ)

په چاپي متن کي "مرکوه" دئ.

حل:

(د عددي تبدیل عمل) - لام = ۷۱.

(د تکملې عمل) - ۷۱ + (برکوه = ۲۳۳) = ۳۰۴

(د عددي تبدیل عمل) - ۳۰۴ = د پیر دیدن کَ

★★★

د حاجي جمعه په دېوان کي ساده معماوي:

که وصال د الف قدو دي په کار وي
نور په مینه کي ئې خم لکه څلور سه

(۱۱۹مخ)

له څلور څخه د شاعر مراد (د) دئ.

★★★

---

[۱] مسا = وړه خندا چي عربان ئې "تبسم" او پارسیوانان ئې "لبخند" بولي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"جمعه" پرپرده غیري چاري همېشه کړه
د الف او مـــــیم ثنا په هـــــر نفـــس
(۶۹مخ)

د شاعر مراد له الف څخه (الله) او له میم څخه (محمد) دئ.

***

د الف او دال تر منځ چي خوبرویان دي
د الله په نزد مرغـــوب و امـــین ته یې
(۱۶۲مخ)

دوهم نیم بیتی په متن کي "د اشنا په نزد مرغوب وامین ته یې" ثبت دئ.
د شاعر مراد به له الف څخه (ازل) او له داله څخه (ابد) وي.

***

له ذرې څون سوپنځوس ساتلای نسم
یو څه سخـــته معـــما سي راته پېښه
(۱۱۹مخ)

که دا بیت سهي رانقل سوی وي نو داسي ښکاري چي د ذرې معهود في الذهن مقدر "شر" دئ او له څونسوپنځوس (۴۵۰) څخه به د شاعر مراد "تن" وي؟

دا وې هغه معماوي چي د حاجي جمعه بارکزي د دېوان په سریزه کي علامه رشاد مرحوم رااخیستي او حل کړي دي.

***

بل ځای وایي:

زر یـو کـم اتیـا لـه غیـرو څخـه واخلـه
سـرومال نـور پـه بـاقي بانـدي نثـار کـه
د "جمعـــه" پـــه معمابـــه وپـــوهېږي
که ئې څوک د ابجدو په حساب شمار که
(۱۲۶مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې معما څخه علامه رشاد مرحوم د حاجي جمعه بارکزي د قوم ذيلي ښاخ (ګرجي زی) استخراج کړی دئ او ليکلي ئې دي: "زما په خيال کېدای سي چي دغه مطلب د شاعر په دې معماکي هم راغلی وي" (وګ: د ديوان د سريزي اول مخ) د معماحل ئې داسي کړی دئ:

(د تخرجې عمل): (غيره = ۱۲۱۵) - ۱۰۷۹ = ۱۳۶

(د تبديل عمل): (سرو= الف = ۱)

(د تکملې عمل): ۱ + (مال يعني۱۳۶) + (باقي = ۱۱۳) = (۲۵۰ = ګرجی زی)

علامه مرحوم د "زماپه خيال کېدای سي ..." عبارت په ليکلو سره د دې معما په باب د نوري څېړني لار خلاصه پرې ايښې ده.

ما (هوتک) د دغي معما په اړونده غزله کي د ځينو قرينو، لکه "سرومال باندي نثار که"، "اصلي حُسن ته لار که" او نورو له مخي په دغه معما کي د شاعر ما فی الضمير يو مقدس څوک وګاڼه او د دغه حدس په حکم مي د معما حل پخپل فکر داسي وموند:

" غيرو" کلمه د " غير" کلمې مغيره جمع ده. د " غير" جمع " اغيار" هم کېدلای سي. دلته له (غيرو) څخه مراد (اغيار) دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۱۲) کېږي.

(د تخرجې عمل): (اغيار = ۱۲۱۲) - (۱۰۷۹) = ۱۳۳

(د عددي تبديل عمل): ۱۳۳ = امامنا (زموږ امام)

* * *

د ديوان په (۱۲۷مخ) کي حاجي جمعه بارکزی وايي:

يو آزار مــــه کــړه د زړونو بې حسابه عـــذابونه

په دا کار کي "فی" ولاړه "تا" له "سينه" سره ضم که

دا معما د علامه رشاد مرحوم په حل سوو معماوو کي نسته.

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د تکملې عمل): (ولاړه فې = فیا= ۹۱) + (تا = ۴۰۱) + (سینه = ۱۲۵) = ۶۱۷

(د عددي تکمیل عمل): ۶۱۷ = دوزخ

شاعر وايي چې په زړه آزارولو کې د (دوزخ) ډېر عذابونه سته.

٭٭٭

دا لاندې څو ساده معماوي هم د علامه رشاد رحمة الله علیه په حل سوو معماوو کې نه دي راغلي او زه (هوتک) به ئې وڅېړم.

د مـــيم مدحـــه ده لازم تـــرا ابـــدا
چې حیات ئې کل له رویه سو پیدا
میم ماضي په آینده وو کې ئې نسته
دال دویـم پـرا وو زمکـو پـر سـما
(۴۳مخ)

حل:

له اول او دوهم میم څخه مراد (محمد) دئ. د (حیات) او (مدح) حاء هم د (محمد) له نامه سره تړلي دي. (د) هم د (محمد) د نامه توری دئ او هم د (دال) معنا (دلالت کول) دي.

٭٭٭

بله:

ضد د وصل له "جمعه" سره وو هلته
پر خاکي آدم چې نوم د عدم پرېووت
(۴۹مخ)

حل:

د (وصل) ضد (هجران) دئ. شاعر وايي چې (هجران) له انسان سره له وخته ملګری دئ چې (خاکي آدم) لا پیدا سوی نه وو.

٭٭٭

بله:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ښایسته په صورت ډېر، مطلب مي "ت" و "ه" ده
بې تا دلـــبره مینه نه کـــــوم په (پر) بې و پر لام
(۸۲مخ)

حل:

له (ت) او (ه) څخه مراد (ته) د مخاطب مفرد ضمیر دئ. او (ب) و (ل) څخه مطلب (بل) دئ چي په پارسي (دیگر) ورته وایي.

✶✶✶

بله:

"جمعه" ځان تر هر سړي په کښته گوره
چي و نه تړې له مـــــیمه ســره نون
(۸۸مخ)

حل:

(م) او (ن) چي سره وتړل سي (من) کېږي. (من) د "خودی، تکبر، هوا" معنا لري چي شاعر ئې د نه کولو توصیه کوي.

✶✶✶

بله:

مقصود نزدې کړه، له مـخي هې کړه
واو ئې په میان کي دُرُست د سین که
(۱۲۹مخ)

حل:

د (ه) او (س) تر میان چي (و) راسي، (هوس) ځني جوړېږي. هوس او خوشحالي هغه وخت له چا څخه ځر گندېږي چي (مقصود) ته نزدې سي.

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند کبیر په کلام کي

د حافظ کبیر مشهور په اخوند کبیر مشهور کتاب "معجزات" نومېږي چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) د پاچهۍ پر اووم کال ئې په لیکلو پیل کړی دئ:

دی وایي:

پـه شـروع د دې کتـاب شـوم
پـه وکـښو دُر نایـاب شـوم
سن د هجـر چې مي شمار کـړه
"سوغق" مي تـرې اظهـار کـړه
چـي زر سـل او شـپږ شـپېته وو
دا وو تللـي نـور پـه تلـه وو
احمد شـاه بابـا پـښتون و
اووم کـال ئـې پـه رفتـون و

(د افغانستان نومیالي: ۴۴۲/۴مخ)

د "سوغق" ابجدي ارزښت (۱۱۶۶) دئ.

دغه بیان د پښتانه شعراء په ۸۲۵/۳مخ کي هم سته.

زما (هوتک) په کتابخانه کي د "معجزات" یوه خوشخطه نسخه سته چي له بده مرغه د سر او پای له خوا کنډو ده او دغه تاریخي ماده نه لري.

***

د طالب رشید په کلام کي

طالب رشید د (گل صنوبر) کیسه په پښتو ترجمه کړې او د پېښور

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو اکېډيمۍ له خوا نشر سوې ده. دغه چاپ سوې ترجمه اوس زما سره نسته خو د هغې د نظمولو تاريخي ماده به د ارواښاد پوهاند رشتين د (ادبي او تاريخي سمونې) نومي کتاب له ۱۳۹مخ څخه رانقل کړم. پوهاند صاحب مرحوم د کيسې نوم "گل سنوبر" بللی دئ.

د هجـرت وو زر سـل کالــه
څلـور نـوي وربانـدې لالـه
چې پـښتو گـل سنوبر شـوه
پــه سـينه کـې مقــرر شــوه
۱۱۹۴هـ ق

ارواښاد پوهاندصاحب زياته کړې ده چي د دې کيسې په سريزه کي ميرشرف خان وزير د دغي کيسې د نظمولو کال ۱۱۰۴ه بللی دئ او "د (نوې) کلمه ئې د (نور) په شکل لوستې ده.

ارواښاد دا هم ليکلي دي چي د سريزي ليکوال د طالب رشيد د نيکه نوم په سهوه سره "اخون عطفي" کښلی دئ چي سم ئې "اخون مصطفی" دئ.

***

د صدر خان خټک په کلام کي

صدرخان د ادم خان درخانۍ مثنوي د نظمولو نېټه داسي ويلې ده:

سن، يبغا بلبل د لا ؤ
جيم د عمر نن د ما ؤ
(فراقنامه، تعليقات: ۳۸ مخ)

د دغي مادې ابجدي ارزښت هيوادمل صاحب ۱۱۱۸ هـ ق راايستلی دئ چي گويا تاريخي ماده "يبغا بلبل د لا ؤ" ده او جيم ئې (۵۳) بللی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه عدده سهي دي. يعني په ۱۱۱۸ هـ ق کال د شاعر عمر دروپنځوس کاله وو.

صدرخان خټک د ادم درخانۍ کيسې په پای کي (د چاپي متن ۱۸۲مخ) دا بيت داسي راوړی دئ:

سـن "يبغـا بلبـل دلا و"
حـم د عمـر نـن ځمـا و
دا کتـــاب د عاشـــقانو
چـه مـا نظـم کـړو يـارانو

حل:

ی	=	۱۰
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ب	=	۲
ل	=	۳۰
ب	=	۲
ل	=	۳۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ا	=	۱
و	=	۶
ټول	=	۱۱۱۸ هـ ق

په دغه کال خپل عمر "حم" بولي چي ابجدي ارزښت ئې (۴۸) کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغي تاريخي مادې ثبت ډول ډول سته. د چاپي (آدم درخانۍ) د ديباچې په (۲۸مخ، چاپ ۱۹۵۹ع پېښور پښتواکيډيمي) کې ثبت داسي دئ:

سن "قيبغاد" بلبل لا وو

"حم" د عـــمر نن زما وو

"حم" ته ئې په لمنليک کي کښلي دي چي "په کابل کالنۍ کښې دا مصرع داسې ليک ده: "جيم" عمر نن زما وو.

له "قيبغاد" څخه (۱۱۱۷هـ ق) راوزي او د ديباچې ليکوال محمدنوازخان طائر کښلي دي چي: "... خو د سن هجري د دې کال او د هغه کال چه د هغه د پلار د مرگ نه اتلس کاله وروستو ښودلی شوی دی، تر منځه د يو کال فرق معلومېږي. او اصل تاريخ مشکوک کوي. ممکنه ده چه دا لاندی باندی د يو کال د وروستۍ او د بل کال د وړومبۍ مياشتې د برکته پېښ شوی وي. په کابل کالنۍ کښې د "جيم" په حساب په دغه وخت کښې د صدرخان خپل عمر درې پنځوس کاله او د دې کتاب د لفظ مطابق د هغه عمر اته څلويښتو کالوته قابو شوی وو".

د همدې چاپ په متن (۱۸۲مخ) کي بيا "سل يبغابلبل د لا وو + حم د عمر نن ځماوو" ليکل سوی دئ. "سل" چاپي غلطي ده او مراد "سن = سنه" ده.

د تاريخي مادې د ثبت دې گډوډيو ته ښاغلي حبيبالله رفيع په ادبي ستوري (۳۱۴/۲ – ۳۱۵ مخونه) کي تفصيلي اشاره لري چي همدا مطلب بيا (د صدرخوشحال ژوند او آثار) نومي کتاب په ۳۱مخ کي هم اخيستل سوی دئ[1].

---

[1] د دغه کتاب په (۸۰مخ) کي دغه تاريخي ماده د ټايپيسټ د بې پروايۍ له امله داسي ثبت سوې ده:

سن ينبعا؟ د بلبل ولا وه – جيم د عمر نن دما وه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه تفصيلي بيان څخه ئې نتيجه داسي رااېستلې ده چي د (ادم درخانۍ) منظومه کيسه صدرخان په (۱۱۱۸هـ ق) کال ليکلې ده او دا کال له "يبغابلبل د لا و" څخه راوزي. دغه راز ئې د برېټيش موزيم د ادم خان درخانۍ د نسخې په حواله دوهمه مصرع، ("جيم" عمر نن زما وه) بللې ده او په دې حساب د صدرخان عمر په دغه وخت کي (۵۳) کاله وو. ما (هوتک) چي د برېټيش موزيم د خطي نسخو کتلاک (۱۰۱مخ – د ۱۹٦۵ ع چاپ) وکوت، هورې د دغي تاريخي مادې ثبت داسي دئ:

زاغ حاسد زغن جاهل دي
بلبل څوک دردمند عاقل دي
سن قيبغاد بلبلو لا وه
جيم عمر نن ځما وه
دا کتاب د عاشقان
چه ما نظم کړ ياران

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف د دغي تاريخي مادې د همدې ثبت اوله مصرع "سن قيبغاد بلبلو لا وه" نه ده منلې خو دوهمه مصرع "جيم عمر نن ځما وه" ئې منلې ده. د دوهمي مصرع د منلو له پاره به ئې د کابل کالنۍ ثبت ښايي مِلاک گرزولی وي.

د ادم درخانۍ مثنوي صدرخان خټک په تقريباً ځلوېښتو ورځو کي ويلې ده. دی وايي:

کم وزياته يو چله شوه
چه تمامه دا قصه شوه
(۱۸۱مخ)

✶✶✶

صدرخان خټک د (دلی او شهۍ) داستان هم په نظم ليکلی دئ او د هغه د ويلو تاريخ ئې داسي راوړی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه رنګ تم شوه سن ئې دا دی بې اشکاله
"د شـــهی دلي قـــصه تمامـــه لاله"

دا نېټه ما (د صدر خوشحال ژونداو آثار) نومي کتاب (۷۴مخ) څخه رانقل کړې ده.

حل:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ق	=	۱۰۰
ص	=	۹۰
ه	=	۵
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
ه	=	۵
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۱۱۰ هـ ق

که د نورو خطي نسخو په شان د دغي تاريخي مادې د "تمامه لاله"

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود (تمامَ لالَ) وي، نو بیا لس له تاریخي مادې څخه کمېږي.

***

د صدرخان بل منظوم اثر (معجزات) نومېږي چې د بشپړېدو ماده ئې داسي ویلې ده:

دا کتـــاب چـــې آخـــر تـــم و
مـــاه رجـــب وه دوه ویـــشتم و [1]
څـه خـو یـاد پـه زړه کـښې غـم کـړه
او اظهـــار لـــه ســـترګو نـــم کـــړه
ســـن هجـــري و پـــه ابجـــد کـــښې
تېربېـــر نـــه شـــي پـــه عـــدد کـــښې
دا تـــصنیف صدر خوشـــحال کـــه
توفیـق د رب چـې د ی یـې قـال کـه

(د صدر خوشحال ژوند....: ۸٦مخ)

ما چي له پورتني کتاب څخه دغه بیتونه رانقل کړي دي، هورې ئې د معجزات د لیکلو کال نه دئ ښوولی. له دغو بیتو څخه زما په خیال د "سن هجري" او "تېربېر" کلمې تاریخي مادې دي چې له هغوڅخه (۱۱۵۰) لاس ته راځي. زموږ محققینو د صدرخان ژوند تر ۱۱۲۴هـ ق پوري یقیني بللی دئ[2]، که په پورتنیو تاریخي مادو کي زما اټکل سهي وې نو د صدرخان ژوند نور هم اوږدېدلای سي.

---

[1] وايي چي د پښتو اکېډیمۍ په خطي نسخه کښې ئې څه دا رنګ راوړي دي:
زه هـــر ګوره ګناه ګاریم
ســـتا کرم ته امیدواریم
دا کتاب چې آخـــریم و
ماه روزه وه دوه ویشتم و

[2] هیوادمل – سرمحقق – د پښتو ادبیاتو تاریخ ۱/ ۱۵۸مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

صدرخان خټک د خپل پلار یوه درنه ویرنه ویلې ده او په هغې کې ئې د پلار د مرگ تاریخ داسې ښوولی دئ:

ته مړ په حوت کښې سنه زر سل دویمه خور وه
ورځ جمعه د څــابنت په وخت دې بیله ســا ده

(د صدرخوشحال ژوند ...: ۱۹۴مخ)

د دغه بیت اول نیم بیتی ناسم دئ. سم شکل ئې ما ته داسې ایسي:

ته مړ حوت کښې سن زرسل دویمه خور وه

په دغه شکل کی د بیت د هجاوو شمېر د قصیدې د نورو بیتو په شان (۱۲) کېږي.

***

د سکندر خان خټک په کلام کې

سکندرخان خټک د خوشحال خان خټک زوی دئ. پر مردف دېوان سربېره د (لیلی مجنون) او (مهر و مشتری) مثنوي گانې هم لري.

پـه شـلمه د رمـضان پـه جانـه گـړ کـښې
افـضل خـان سـره یکرنـگ پـه اهتمـام
کـه تـاریخ د سـن د سـال غـواړې لـه مانـه
د ابجد پــه حــروف عــین و غــین و لام

(دیوان مرتبه دوست محمدخان کامل – مقدمه: ۱۳ مخ، ۱۹۶۲ع چاپ)

ع	=	۷۰
غین	=	۱۰۰۰
ل	=	۳۰
ټول	=	۱۱۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل مرحوم لیکلي دي: "جانه کړ چراغ چاونړئ نه سهیل لویدیز لوری ته د حسن خیلو اپریدو (چه په آدم خیلو ورګډیږی) په علاقه کښې دی". زلمي هیوادمل د سکندخان خټک د شمایل نامې او پندنامې په سریزه (۱۲مخ) کي د دغو بیتو په ارتباط کښلي دي چي د خوشحال خان تر وفات وروسته چي د سرداری پر سر د افضل خان خټک او بهرام خان تر منځ کوم جنګونه سوي دي، په هغو کي سکندرخان د افضل خان پر سیله ولاړ وو. په دغو بیتو کي همدې واقعاتو ته اشاره ده.

٭٭٭

د قنبر علیخان په کلام کي

قنبرعلیخان د تیراه اوسېدونکی وو. د ۱۲۰۷ هـ ق کال په رجب میاشت کي په پېښور کي مړ او هورې ښخ دئ. مردف پښتو دېوان لري[1].

د دېوان یوه نسخه ئې ما (هوتک) په ۲۰۱۲ع کال په کندهار کي (د علامه رشاد په کتابتون) وکتله او دغه یاداښتونه مي ځني واخیستل.

زه قنبرعلي غــلام یم د حسین
چه شریف عمر کالو نه ئې مجید
(دیوان: ۵۸ مخ)

مجید = (م = ۴۰) + (ج = ۳) + (ی = ۱۰) + (د = ۴) = ۵۷.

حضرت حسین علیه السلام د شهادت پر وخت د ۵۷ کالو وو.

٭٭٭

مــصطفی د علـم شــهر علـی بــاب دی
دغــه بــاب دی چــه مفــتح الابــواب دی

[1] وګ: فرهنګ زبان و ادبیات پښتو: ۱/۳۸۹مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ابجد کښې پنځه باب دوولس ابواب دي
که دي علم حاصل شوی په حساب دی
د سالک قرب حاصل شي له حجابه
د معبود په ذات قریب د نور حجاب دی
په ابجد دوولس جواب څوارلس حجاب دی
اشارت له دې کلامه د احباب دی
(۱۲۵مخ)

حل: علامه رشاد د خپل کتابتون د قنبرعلیخان د دېوان پر همدغه مخ یو یادابښت ورته کښلی دئ:

آل عبا = ۵

امامان = ۱۲

ابواب = ۱۲

حجاب = ۱۴ (چارده معصوم)

جواب = ۱۲

***

حجج شمار که په ابجد چارده معصوم دی
دا وینا ده په کتاب کښې مروجَ
(۴۴مخ)

حل:

ح = ۸

ج = ۳

ج = ۳

ټول = ۱۴

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احــد د یگــانگی ئـې حــساب نــشته
د ابجـــد پـــه دیـــارلس دی "احـــد"
دغـه دیـارلس یـو نبي دوولس امـام دي
دوازده امـــــــام آلِ محمـــــــــد
(۵۵مخ)

حل:

ا = ۱
ح = ۸
د = ۴

ټول = ۱۳

۱۲ (امام) + ۱ (محمد) = ۱۳

٭٭٭

د فهیم په کلام کې

فهیم په پښتو ژبه نورنامه کښلې ده چې د هغې د نظمولو تاریخ ئې ښاغلي رفیع په ادبي ستوري (۱/۸۹ مخ) کې داسې ثبت کړی دئ:

چـــې خاتمـــه د نورنـــامې وه
هغـــــه ورځ د عاشـــــورې وه
ســـنه د هجـــر پـــه داتـــم وه
پــه ثلــور حرفــه کــې ضــم وه
"غین" او "قاف" کړه په شماره
"مـــیم" او "ط" کـــړه ننـــداره

له دغې تاریخي مادې څخه ئې د نورنامې د لیکلو کال داسې رااېستلی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غ = ۱۰۰۰
ق = ۱۰۰
م = ۴۰
ط = ۸

ټول = ۱۱۴۸هـ ق

گویا فهیم دغه نورنامه د ۱۱۴۸هـ ق کال عاشورې په ورځ (د محرم الحرام پرلسمه) نظم کړې ده.

ارواښاد پوهاند رشتین پخپل اثر (ادبي او تاریخي سموني: ۹۴مخ) کي د دغي تاریخي مادې بیتونه "مات و گوډ" بللي دي او سم شکل ئې داسي لیکلی دئ:

خاتمـــــه د نورنـــــامې وه
اول ورځ د عاشـــــورې وه
ســـن د هجـــر پـــه داتـــمؤ
پـــه ثلـــور حرفـــه یـــې ضـــمؤ
غ او ق تـــــه پـــــه شـــماره
مـــیم او طـــې هـــم کـــړه ورســـره
(۱۱۴۹هـ)

زما (هوتک) په خیال د آخري نیم بیتي "ورسره" باید د لهجوي تلفظ په اغېزه (ورساره) ولوستل سي.

په دې دواړو ثبتونو کي د کال پر سر اختلاف نسته، یوازي د ورځي پر سر باندي موافقه نه لیدل کېږي. د ارواښاد پوهاند رشتین له ثبت سره سم باید د محرم الحرام اوله ورځ وي.

د محمدفهیم د نورنامې یوه چاپي نسخه (نورنامه کلان) زما (هوتک) په کتابخانه کي سته. په دغه نسخه (۳۱مخ) کي د خاتمة الکتاب تر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرخط لاندي داسي راغلي دي چي زه به ئې کټ مټ رانقل کړم:

نورنامــه مِ پــه پــښتو کــړه
دَ پــــښتون مِ د لو ســـتو کـــړه
کــه خطــا پــکښ لــه مــا وی
روره عفـــوه دِ لـــه تـــا وی
چـــه خاتمـــه د نورنـــامې وه
هغــــه ورځ د عاشـــــورې وه
ســـن د هجرپـــه ا ؟ (پـــدا) تـــم وه
پـــه ثلـــور حرفـــه کښ ضـــم وه
غـــین او قـــاف کـــړه پـــشماره
مـــــیم او ط کـــــړه ننـــــداره
شـــکر شـــکر کتـــاب تـــم شـــه
بـــار د زړه نـــه ثمـــا کـــم شـــه

....

محمـــــد فهیم و تــــــا تـــــه
زاری کــــړی لـــه حـــده زیاتـــه

***

د افضل خان خټک په کلام کې

افضل خان خټک د علم خانه دانش پښتو ترجمې د بشپړېدلو کال داسي ويلی دئ:

نصیحت په غوږو کله ځای نیولی د کښو دی
شنوا به پند ترې اخلي، دا کتاب د زمانو دی

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که تاریخ ئې له ما غواړئ راشئ واورئ:
"که یې وګورئ یو ګنج د پښتنو" دئ
(په ګلشن روه کې ...: ۳۸مخ)

حل:

۱۱۲۸هـ ق

علامه رشاد رحمة الله عليه کښلي دي: "د دغه نیم بیتي (دی) کلمه په تاریخي ماده کې داخله نه ده، او له دغه امله مشوشه معما بلله کېږي"[1].

***

د میرزا حنان بارکزي په کلام کې

د حنان د دېوان په میم ردیف کې د غیر منقوط صنعت یوه غزله سته چې مقطع ئې د معما په شکل د حنان نوم لري:

معما مي ده د اسم دوه سَمَکه
حا د دوو سِمَکو سر کړه واَعلَم
(دېوان: ۸۹مخ، د ۱۳۸۸ش کال چاپ)

حل:

سِمک په عربي (ماهي، کب) ته وایي. نون ئې هم بولي. د (حا) توري (ح، الف) چې د دوو (نونو) سر سي یعني د یوه نون سر ته (ح) او د بل نون سر ته (الف) ولوېږي، (حنان) کېږي.

ح + ن + ا + ن = حنان

***

بله معما:

[1] د افضل خان په تاریخ مرصع کې زیاتره تاریخي مادې په فارسي ژبه دي او زما د دې کتاب په چوکاټ کې نه سي راتللای.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـــو ایلچـــي راغـــئ لـــه هنـــده دلاوره
ورســـره عجـــب حیـــوان وو بـــرادره
دا حیـوان قـادر جـوړ کړئ پـه قـدرت وو
لس ئې خولې او دېرش ئې پښې اتیا ئې سره
(۲۰۹مخ)

حل:

دا معما د (فیل) په نامه ده.

(۸۰) = ف + (۱۰) = ي + (۳۰) = ل = فیل

***

بله معما:

افلاکونـــه ئـــې پـــه نـــور د جبـــین ونیـــو
درســـت جهـــان ئـــې نبـــوت پـــه نگـــین ونیـــو
پـــر نامـــه د مـــدینې معجـــزه گـــوره
چي "مه" خیري سوه په میان کي ئې "دین" ونیو
(۲۰۹مخ)

حل: دا معما د "مدینه" په نامه ده.

د "مه" توري چي سره خیري (جلا) سي او په میان کي ئې "دین" ور ولوېږي، (مدینه) ځني جوړېږي.

***

حنان د خپل پلار د مړیني درېتاریخي مادې ویلي دي:

زمـا پـلار محمد حـسن د دیـن پنجـه
خدای دي ور کړي په جنت کښي سرچه
لـه هوښـیاره مـي د مـرگ پوښتنه وکـړه
راتـه وې ویـل تـاریخ سـو "مرغـی چـه"
(۲۰۸مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
غ	=	۱۰۰۰
ی	=	۱۰
چ	=	۳
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۵۸هـ ق

***

بله ماده:

قبله ګاه مې په عمل لکه يېضه
دريا له غشي ئې خلاصه فِضه
هاتفي ئې په وفات کښې دغه ووې
چې تاريخ ئې دا "مقام سو روضه"
(۱۵مخ)

حل:

م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
س	=	۶۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ض	=	۸۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـ	=	۵
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

بله ماده:

قبلـه گـاه مـي و جـوارتــه د كـريم
ســو روان الحكـــم لله الحكـــيم
لـه هوښـياره مـې د مـرګ پوښـتنه وكـړه
ول تــاريخ ئــې دئ "لــهُ اجــرٌ عظــيم"
(۲۰۹مخ)

د دې مادې د "اجر" كلمې د سر الف (همزه) په محاسبه كې نه راځي.

حل:

ل	=	۳۰
هـ	=	۵
ج	=	۳
ر	=	۲۰۰
ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

د حنان د ورور (اخوی) "برهان" د مړيني تاريخي ماده:

د برهــان مــرګ مــي پــر زړه اور بــلاوه
پــه پوښــتنه مــي همــه ځــای لټــاوه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وفات تاریخ ئې دا هاتفي ووې
"لَدا نیم برهانَ مخ وګرزوه"
(۲۰۸مخ)

حل:

ل	=	۳۰
د	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ب	=	۲
ر	=	۲۰۰
ه	=	۵
ا	=	۱
ن	=	۵۰
م	=	۴۰
خ	=	۶۰۰
و	=	۶
ګ	=	۲۰
ر	=	۲۰۰
ز	=	۷
و	=	۶
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۷هـق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "دوران" نومي د مړيني تاريخي ماده:

د دوران د مرگ خبر مات کړم پر ملا
چي مشفق او مهربان وو پر هر چا
له هوښياره مې د مرگ پوښتنه وکړه
وې ويل تاريخ زر دوه سوه اويا
(۲۰۹مخ)

د برهان د مړيني کال (۱۲۷۰ه ق) دئ.

***

د کندهار د ذاکر شريف د مياجان محمداخند رحمة الله عليه د وفات ماده:

چي ولي وو د خپل وخت فاني في الله
نااميده ئې څوک نه تله له درگاه
يو هوښيار ئې په وفات کښي دغه ووې
دا تاريخ "مياجان محمد رضی الله"
(۲۰۸مخ)

حل:

م = ۴۰
ی = ۱۰
ا = ۱
ج = ۳
ا = ۱
ن = ۵۰
م = ۴۰
ح = ۸
م = ۴۰
د = ۴

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ض	=	۸۰۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۳هـ ق

***

د سردار مهردل خان مشرقي (۱۲۷۱-۱۲۱۲هـ ق) په نامه ئې يوه معما د نوموړي سردار په مرثيه کې داسي ويلې ده:

چې ئې ملا په عبادت لکه دال خم وه
د سکوت مهر ئې پر خوله مزرى د دين ولاړ

حل:

د (دال) ملا چې (الف) دئ د (خم) په قرينه ايسته کېږي او (دل) پاتېږي. پر خوله يعني په سر کې ئې (مهر) ورزياتېږي او (مهردل) ځني جوړيږي.

د خپل ديوان د بشپړېدلو تاريخ ئې داسي راښوولی دئ:

په اتمام کښي چې مي وکړ استفسار
عقل وويل تاريخ ئې "اختصار"
(۲۱۰مخ)

حل:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ت	=	۴۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص = ۹۰
ا = ۱
ر = ۲۰۰
ټول = ۱۲۹۰هـ ق

***

د علامه حبيب الله کندهاري (حبواخندزاده) په کلام کي

علامه مرحوم د پښتو منهاج العابدين په خاتمه کي ويلي دي:

کتاب شکر دئ تمام شه
نا آرام خاطر آرام شه

.....

تمام پُر له ښو نکتو دئ
له نفيسو مسئلو دئ
د گوهرو خزانه ده
پُر له دُرو يکدانه ده

.....

نوم ئې ښايي چي تعين
شي معراج السالکين
يا "اخلاق التايبين" شي
چي تاريخ ځني مبين شي
مکتوبي حرفونه ياره
له دويمه اسمه شماره
په حساب د ابجد
کړه معلوم د دوی عدد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کلونه له هجرته
په دا شمار و نېک سيرته
(۲۷۷مخ، د ۱۳۴۰ هـ ق چاپ، لاهور)

د اخلاق التاييين ابجدي ارزښت داسي دئ:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ب	=	۲
ی	=	۱۰
ن	=	۵۰
ټول	=	۱۲۳۶هـ ق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرم څپرکی

تعميې داوسنۍ دورې په ادب کې

د انجيل د پښتو ترجمې کال:

د اتمام تاريخ ئې روح په دا شان ووې
" چې انجيل راغی له ربه پر مسيح"
(په گلشن روه کي دبابو جان ...: ۳۴مخ)

له دوهم نيم بيتي څخه (۱۸۶۰ع) په دې شرط راوزي چې نيم بيتی داسي وليکل سي (چِ انجيل راغی لَ ربَ پرمسيح). دغه ترجمه د ميجر جورج راورټي تر نگرانۍ لاندي سوې ده.

***

د مولوي صالح محمدهوتک په کلام کي

د خپل نيکه مولوي عبدالرؤف کاکړ (خاکي) د وفات تاريخي ماده:

شپاړسمه د شوال شپه د شنبې وه
چي زما جد مغفور له دې جهان ولاړ
هم سنه ئې د وفات "جد مغفور" سوه
رب دي دی لري مغفور چي ناتوان ولاړ
(پاشلي ويناوي: ۴۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

ج	=	۳
د	=	۴
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
ټول	=	۱۳۳۳هـ ق

مولوي عبدالرؤف کاکړ د ۱۳۳۳هـ ق کال د شوال پر شپاړسمه د شنبې په شپه وفات سو.

✶✶✶

بله تاریخي ماده:

د مولانا صاحبزاده صاحب محمدعمرجان اغا غفرله د وفات تاریخي ماده:

کراچـــي کـــي دا ژړا راڅخـــه وســـوه
د صـــاحب مرگـــی زمـــا پـــر زړه خنجـــر دئ
د وفـات کـال ئـې (حـاجي مغفـور) وشـمېره
یو ویـشتم د ذی الحجـې چـي لـوی اختـر دئ

(پاشلي ویناوي: ۶۲مخ)

حل:

ح	=	۸
ا	=	۱
ج	=	۳
ی	=	۱۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
ټول	=	۱۳۴۸هـ ق

محمدعمرجان صاحبزاده د ۱۳۴۸هـ ق کال د ذی الحجې پر يوويشتمه د حج ادا کولو پر وخت د موټر په ټکر کي وفات سو.

***

د ابوالفيض مولوي عبدالغفار بريالي په کلام کي

مولوی عبدالغفار بريالی (۱۳۵۷ش شهيد) د کندهار په معاصرو شاعرانو کي د هندي سبک پيرو معلومېږي. د ده په اشعارو کي يو لړ معماوي او تاريخي مادې سته خو له بده مرغه ځيني مشوشي معماوي دي او ځيني به بيا غالباً ناسمي ثبت سوی وي. زه به دلته د ده له چاپي ديوان (اهاړ) څخه ټولي رانقل کړم او هغه چي د حل وړ دي، هڅه به وکړم چي حل ئې کړم او نوري به د لوستونکو پر غاړه ورواچوم.

اوله معما د (بدر) په نامه:

عربـي فقـر تـه لـږ ورکـه تخفيـف
مفتـوح لـس کـه پـه فارسـي سـره سـخيف
که دوه نور باندي زائد کې سي به دوولس
رانـه ورک بـه دوولـس کالـه سـي تکليـف

(اهاړ: ۱۷۲مخ)

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"فقر" ته چي تخفيف ورکړه سي (ر) پاتېږي.

له (ر) سره چي فارسي لس (ده) مفتوح يعني(دَ) يو ځای سي (دَر) ځني جوړېږي.

پر دغو تورو چي دوه يعني د ابجد په حساب (ب) زيات (زائد) سي (بدر) ځني جوړېږي.

د دغه مطلوب نوم له پاره قرينه "دوولس کاله تکليف ورکېدل" دي او د هغې تاريخي سابقه داسي ده. د اسلام د بعثت د سر دوولس کاله پر مسلمانانو باندي د مکې د کفارو له خوا د تکليف خورا سخت کلونه ول. په دغه زمانه کي لا د جهاد امر پر حضور ﷺ باندي نه وو سوی او يوازي ئې د تبليغ له لاري خلک د حق لور ته رابلل. په دغو دوو لسو کلونو کي پر مسلمانانو باندي تکليف دونده (دومره) زيات سو چي د بعثت پر دوولسم کال له مکي څخه مدينې ته هجرت پيل سو. د مکې کفارو په مدينه کي هم مسلمانان پر آرامه پرېنښوول او لښکر ئې پر ورووست. د بعثت پر پنځلسم د (بدر) غزا وسوه، کفارو ماته وخوړه او پر مسلمانانو باندي تکليف کم سو.

مولوي بريالي صاحب له دغي تاريخي واقعې سره په ارتباط کي خپله قرينه موږ ته په لاس راکړې ده.

په چاپي مجموعه کي چي دغي معما ته په حاشيه کي کښلې دي: "عربی فقريعنی (لؤس)" د معما له حل سره هيڅ مرسته نه سي کولای بلکي د لاسه لا لوستونکي پر نورو توجيهاتو باندي رهنمايي کوي.

٭٭٭

دوهمه معما د (غفار) په نامه:

د مغزو ماغزه را واخله وچه غوا ده

د صفت په لړمانه کي مدعا ده

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه ادراکـه سـترگي وکـارډه اشـنايه
"بريـالي" درتــه ليکلــې معمــا ده
(۱۷۲مخ)

حل:

د "مغز" ماغزه يعني د منځ توری (غ) دئ. غوا ته په عربي ژبه (بقر) وايي. چي وچه سي يوازي (ر) پاتېږي. د (صفت) لړمون يعني منځ (ف) ده او د (ادراک) سترګه (ا) دئ. دا څلور توري چي سره يو ځای سي (غفار) ځني جوړېږي.

دغي معما ته ئې په چاپي مجموعه کي کښلي دي: "معما کښی مطلب په عربی ژبه قبله راکه په تفصيلی توګه يی تاسی تطبيق کړی شکريه". خو په دې معما کي د قبله له پاره هيڅ راز قرينه او اشاره نسته.

***

دريمه معما د (علی اسدالله) په نامه:

يــوه حـرف تــه لبـاس ورکــړه د اسـد
څلــرم ســتوری مــشهور د محمــد
نـازولی نـوکر مـخ ځـي لـه پاچـا نـه
شهنـشاه دئ محمــد نــوکر اسـعد
معمـا ده ډېره سخته کـه حل غـواړئ
پــه صـلوة وربانــدي وغــواړه مــدد
(۱۷۳مخ)

حل:

له يوه حرف څخه مراد (علي) دئ او قرينه ئې دوهم نيم بيتی دئ چي وايي د محمد ﷺ مشهور څلرم ستوری وو. له (څلرم ستوري) څخه مطلب (څلرم خليفه) دئ. دغه حرف ته چي د (اسد) جامه ورواغوستل سي (علی اسد) ځني جوړېږي. (اسدالله) د حضرت علی کرم الله وجهه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لقب وو. ورپسې دوه بیتونه ټول د حضرت علي کرم الله وجه له پاره د قرینې کار ورکوي. دا چي نازولی نوکر تر پاچا دمخه روان وي او شهنشاه خو (محمد) دئ نوکر ئې اسعد یا (اسد) دئ، مراد ورڅخه دا دئ چي حضرت علي کرم الله وجهه پر حضور مبارک ﷺ ډېر ګران وو. د دغه ناز نتیجه ده چي روافض هغه ته تر حضور ﷺ لا لوړه درجه ورکوي. دغو توجیهاتو معما یو څه مشکله کړې ده ځکه نو بریالی صاحب وایي چي "معماسختته" ده.

* * *

څلرمه معما د (علی، محمد) په نامه:

د علیم حمید ویل حب شفا ده
تغافل ئې په فتحه د شین شفا ده
تر تفریق او جمع وروسته "بریالیه"
مرداني یار ته حاضر سه لار صفا ده
(۱۷۳مخ)

حل:

شاعر وایي چي د "علیم" او"حمید" ویل (لوستل) او له هغه محبت درلودل (شِفا) ده. (شِفا) د شین په کسره، صحت، روغوالي او تندرستۍ ته وایي. خو که دي له دغو نومونو سره "تغافل" وکړ یعني بې خبري دي ورڅخه وښووله یا دي انکار ځني وکړ، نو (شَفا) د شین په فتحه (زوَر) درته راغله. (شَفا) د شین په زوَر د (مرګي، د عمر د پای) معنا لري (غیاث اللغات). د اهل سنت و جماعت عقیده هم دا ده چي د حضرت علي کرم الله وجهه په باب تغافل روا نه دئ. د ده نوم د جمعو او اخترو د لمانځه په خطبو کي ویل کېږي.

د (علیم) او (حمید) پر کلماتو باندي چي د تکمِلې یعني (جمع) عملیه تطبیق سي، (علیمحمید) ځني جوړېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا چي د تخرجې یعني (تفریق) عملیه پر اجرا سي، وروستۍ (یا) به ځني کمه سي یعني (علی، محمد) به پاته سي.

لوستونکي به ووایي چي ولي نو لومړۍ (یا) نه کمېږي. د دې دپاره قرینه (مرداني یار) ده. (یار) دلته د خلیفه په معنا دئ. پښتانه راشدینو خلفاووته (څلوریاران) وایي او (شاه مردان) د حضرت علي کرم الله وجهه لقب دئ چي په یوه پارسي بیت کي داسي راغلی دئ:

شاه مردان شیر یزدان قوت پروردگار
لافتی الا عــــلی لاسیف الا ذوالفقار

له (مرداني یار) څخه مراد حضرت علي (ک) دئ.

په چاپي مجموعه کي یوازي یوه حاشیه "حرف یعنی (علی) اسدالله" له معماسره ارتباط لري، نوري حاشیې ئې ټولي زوائددي.

* * *

پنځمه معما د (احمد) په نامه:

یــو د خـدای علـیم حمیـد وایـه سـپاس
بــل د لاســه نــه لــس لیــري کــه پــه لاس
د هغــه صـدر سـرمد نـوم بـه بیـا مـومې
چي په لیک باندي ئې فخر کړي قرطاس
(۱۷۳مخ)

حل:

سپاس ته په عربي (حمد) وایي. د (لاس) کلمې څخه چي (لس) یعني لام او سین لیري سي، (ا= الف) پاتېږي. الف چي له حمد سره یو ځای سي (احمد) ځني جوړېږي او دا هغه "صدرسرمد" یعني حضرت محمد ﷺ نوم دئ چي په لیکلو ئې کاغذ فخر کوي. د (سرمد) معنا(دایم، همېشه) ده او (قرطاس) کاغذ ته وایي او (قرطاسیه) هم له دغه لغت څخه راوتلې کلمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایدووایم چي په چاپي مجموعه کي د (صدرسرمد) پر ځای (صدرسرحد) راغلی دئ چي تېروتنه ده.

***

شپږمه معما:

لس له کاله پوره وړی لـمر کـندو سو
دپرش ټیکه د اضافت وهي کندو سو
(۱۷۳مخ)

حل:

په دغه معما هیڅ نوک نه جګېږي. د ثبت پر سموالي ئې هم شکمن یم. دوهم نیم بیتی ښایي "دپرش ټیکه د اضافت وهي هندو سو" وي.

***

اوومه معما د (مهدي آخر زمان) د راتګ کال:

که له نو حه ثـــخه کې زړه د آدم لـــیري
په هغه کال به مهدي کي حجاب ثیري
(۱۷۴مخ)

حل:

د (نوح) ابجدي ارزښت (۶۴) دئ.
د (که = ک) ابجدي ارزښت (۲۰) دئ.

د دواړو مجموعه (۸۴) کېږي. له دغه مجموعي عدد ثخه چي د (آدم) زړه یعني (د = ۴) لیري سي، (۸۰) پاتېږي.

د مهدي آخرزمان په باره کي پخوانیو خلکو د شاه نعمت الله ولي رحمة الله علیه د پیشګویۍ له مخي چي د مهدی آخرزمان په باب ئې ویلي ول: "در هزار وسه صدوهشتادآن پیدا شود"، د ثورلسمي هجري قمري پېړۍ اتیایمه لسیزه (۸۰) کال باله. دغه رازپیشګویاني د هغه وخت په فارسي کتابو کي راغلي وې. شاه نعمت الله ولي (۷۳۱ – ۸۳۲هـ ق) د کرمان وو او

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات کې ئې هم عمر تېر کړی وو. ځيني کسان ئې د حافظ شيرازي "پيرطريقت"بولي؟ ده په تصوف کې يوه خاصه طريقه چې (نعمت اللهي) نومېږي را ايستلې وه.

شاعر دلته د (مهدي) په باب دغه عنعنوي خبره په معما کې ځای کړې ده.

***

اتمه معما د (عبدالواحد) په نامه:

د اختـر لـه دوو څـه يـو صـفر معـدوم کـړه
يـو د زړه پـه زړه پيونـد روح ورمـضموم کـړه
محققــه مطلــب تــام د "بريــالي" ســو
نــوم د عبدالواحــد جان ځنــي معلــوم کــړه
(۱۷۴مخ)

حل:

اختر ته (عيد) وايي . د عيد له دوو ټکو څخه چې يو (صفر) معدوم (نېستي) سي، (عبد) پاتېږي.

زړه ته (قلب) وايي او د (قلب) کلمې زړه بيا (ل) دئ. له دغه (ل) چې (يو = واحد) پيوند سي (ل واحد، الواحد) ځني جوړېږي.

که (عبد) او (ل واحد = لواحد = الواحد) سره يو ځای سي، (عبدالواحد) ځني جوړېږي.

په چاپي مجموعه کې د (صفر) پر ځای (صرف) ليکل سوی دئ او معمائې ړنده کړې ده.

***

تاريخي مادې:

د کدني د بابک صاحب (سيد عبدالغنی جان اغا) د وفات مادې:

په شمسي حساب:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهارشنبه دیارلس د حمل وخت سهار
له هیبته رنګ د ورځې اصفرار
پاو بالاشپږ بجې وخت د مصیبت
اسمان توی کړ پر عالم باندې حیرت
دوځلوېښت و دیارلس سوه وه سنه
"یاغفران" ئې په ابجد سوه نمونه
(۲۰۳مخ)

حل:

د (یا غفران) ابجدي ارزښت (۱۳۴۲ه ش) کېږي او دغه د سید عبدالغني جان اغا د وفات کال دئ.

په قمري حساب:

قمري وه دیارلس سوه دو اتیا
بابک رحمة الله علیه ولاړی د اجل په مېلمستیا
په تذکار بې د تاریخ کوي تعلیم
یا واحد یا غنی و یا کریم
یا د نوح له نامه زړه د نوح کړه لیري
د نوحې په سېلاب وړه د سترګو خیري
یادګار هم د تاریخ قمري
مستنبط کړه په حساب شجري
جیم د حا څه، جیم د واوه که موضوع
جیم له ها بې له الفه که موضوع
که راتلونکي کال ته غواړې نښاني
ننګ وه سیدالناس عبدالغني
(۲۰۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

یا واحد	=	۳۰
یا غني	=	۱۰۷۱
یا کریم	=	۲۸۱
ټول	=	۱۳۸۲هـ ق

بله قمري ماده:

له (نوح) لغوي معنا ئې (ژړا کوونکی) ده چي له دې څخه د شاعر مراد خپل ځان (عبدالغفار) دئ.

د (عبدالغفار) ابجدي ارزښت (۱۳۵۸) کېږي. له دغه عدد څخه چي د (نوح) زړه یعني (و = ۶) وایستل سي (۱۳۵۲) پاتېږي.

د (سیلاب) کلمې یوه سترګه (س، ي) ده او بله سترګه ئې (ا، ب) ده. د شاعر په ژبه چي د دواړو سترګو دغه خیري د (نوحې = ماتم = اوښکو) له امله یوورل سي (ل) پاتېږي. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دغه ارزښت چي پر (۱۳۵۲) واچول سي (۱۳۸۲هـ ق) راوزي او دا د بابک رحمة الله علیه د وفات قمري سنه ده.

دغه راز د (سیدالناس عبدالغني) څخه د ابجد په حساب (۱۳۸۳هـ ق) راوزي چي دا ئې د وفات راتلونکی کال دئ.

د پورتني شعري ټوټې پنځم بیت ما حل نه کړ. که ئې ثبت همداسي صحیح وي، نو دي ښاغلي لوستونکي ځان پر وګوري او حل دې پیدا کړي.

***

د شهید مولوي بریالي صاحب د شهادت تاریخي پېښه چي له حج څخه د بیرته راتلو په وخت کي پېښه سوې ده، د ده یوه خواخوږي دوست ابوالمغفور مولوي عبدالحکیم په یوه اوږده مثنوي کي ویلې ده، چي زه ئې یو څه برخه دلته رانقلوم:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

را رهـــي افغانـــستان تـــه نـــازنين ســـو
ورتـه پـټ خلقـي ظـالم کمـين نـشين سـو
پــر ميــدان د کنــدهار چــي ســو معلــوم
آمــــاده و انتظــــار وه د مظلــــوم
چــي راکــوز لــه طيــارې ســو حــق شــناس
ظالمــــانو فــــوراً ونيــــوی تــــر لاس
اجــازت ورلــره نــه ســو بــالا نــور
نــه ئــې وليــدی قريــب، عيــال و کــور
ربــاني شــيخ الحــديث چــي ســو مــسجون
کنــدهار لــه ډيــره غمــه ســو محــزون
يــو زر درې ســوه اووه پنځــوس تــاريخ
شــل د قــوس وو پــر جانــان ســو اوقــات تــريخ
رفقــاء ئــې راســتانه ســو لېــک تنهــا
ســو راتــګ ئــې و قريــو تــه پــه ژړا
(ابــو الفيض) ئــې برابــر بــوتی محــبس تــه
د هـــوا آزاد مرغـــه ولاړی قفـــس تـــه

......

اغلبــاً مــي پــر زړه دا راځــي شــهيد دئ
ربــه اِغفِــر شــهادت ئــې پــر توحيــد دئ
(۲۱ – ۲۲مخونه)

***

د علامه رشاد په کلام کي

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"شهادت يې نصيب سو" = ۱۱۸۸هـ ق

(حافظ الملک ...: ۷۶مخ)

بل:

چې شجاع د پرنگيانو سره مل سو

مرور له (دې دنيا) "د خداى رحمت" ولاړ

حل:

د	=	۴
خ	=	۶۰۰
د	=	۴
ا	=	۱
ى	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ټوله	=	۱۲۶۷

له دې مجموعې څخه چې د (دې دنيا = ۷۹) قيمت د مرور په قرينه تفريق سي (۱۱۸۸هـ ق) پاتېږي.

* * *

علامه مرحوم د نواب محبت خان يو عربي زبر په پښتو نظم اړولى دئ چې دلته به اصل نظم او ترجمه يو په بل پسې راوړم:

اذا لـم يبـق فـى الاسـلام آثـار

جـرى مـن مقلتـى دمـع كانهـار

فقالـت الهـاتف: مـن يظهر الـدين

فجاء الصوت: "سلطان الجهاندار"

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ترجمه ئې:

چې د اسلام په ملک کې سوې د اسلام چارې ګرانې
ويالې د اوښکو مې تر سترګو کړې غمو روانې
هاتف مې وپوښتېد چې څوک به زموږ د دين غاور سي؟
ول: په "سلطان الجهاندار" به سي سختۍ اسانې
(حافظ الملک: ۱۳۶مخ)

***

د علامه حبيبي د وفات تاريخي ماده ئې داسې ويلې دي:

درېغه، نن د شلم قرن بيروني ولاړ
د افغان ولس له ټوله حبيبي ولاړ

حل:

"د افغان ولس له ټوله" تاريخي ماده ده، ابجدي ارزښت ئې (۱۶۷۳) دئ، د بيروني او حبيبي کلمو ابجدي ارزښت (۳۱۰) چې ځني وباسو (۱۳۶۳) پاتېږي. په دې استخراج کې د تخرجې له عمله کار اخيستل سوی دئ. (ولاړ) ئې په دواړو مصرعو کې د اسقاط (نفی) قرينه ده. (د استاد ياد: ۱۴مخ).

***

علامه رشاد مرحوم د غالب جنګ بخشي الممالک غازي نواب احمدخان بنګښ د مړيني تاريخي ماده د يوه پښتانه شاعر له خولې رانقل کړې ده خو ما د دوی (د علامه) د کلام په برخه کې راوړه. تاريخي ماده داسې ده:

د دنيا تر "يوويشت" کالو نوابۍ وروسته
"احمد ولاړی جنتوته" کامراني کړي

حل:

"احمد ولاړی جنتوته" جمله د ابجد په حساب ۱۱۶۴ کېږي د نوابۍ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلونو شمېر (یوویشت) چي پر زیات سي ۱۱۸۵ ځني جوړېږي. نواب احمدخان بنګښ د دغه کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) یا د برات په میاشت کي مړ سوی دئ. (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ او د هغه کورنۍ: ۱۴۴مخ).

***

د احمدشاهي کندهار د تاداو ایښوولو تاریخي ماده:

"دا ښار احمدشاهي کندهار دئ" = ۱۱۶۹هـق

(د کندهار یاداښتونه: ۱/۱۲۶مخ)

***

علامه رشاد د سردارمحمد داؤد او د هغه د کورنۍ د ډله ییز شهادت جریان په یوه اوږده مرثیه کي ویلی دئ چي "د محمدزیو کربلا" نومېږي او (د افغانستان بدي ورځي) نومي شعري مجموعې په (۳مخ) کي چاپ سوې ده. د دغي مرثیې د پای درې بیته، چي تاریخي ماده پکښې ده، دلته راوړم:

دا د هغـــو نـــازولو وژلتـــون دئ
ورکـه کـړې چـي ئـې ظلـم هـدیره ده
دوی چـي ولمبـل پـه ډنـډ کـي د سـرو وینـو
د غـــوایي اوومـــه، ورځ ئـــې جمعـــه ده
"شـهادت" چي پـر زیـاتی سي معنـوي سي
یــو زر درې ســوه اووه پنځــوس ســنه ده

حل:

(یو زر درې سوه اووه پنځوس) صوري تاریخي ماده ده چي د تورو ابجدي ارزښت ئې (۶۴۷) کېږي. د "شهادت" ابجدي ارزښت (۷۱۰) چي پر زیات سي، (۱۳۵۷ ه ش) سنه ځني جوړېږي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل وراره مولانا محمد د شهادت تاریخي ماده:

تــاریخي مــاده د مــرگ دي" مولانــا " ده
چي"د خدای په رحمت" ستا قدرداني سوه
بـل تـاریخ دي هـاتف ووې: بـې لـه "شـکه"
"علـی خـدای تـه یـې قبولـه قربـاني سـوه"

د اولي تاریخي مادې حل:

(مولانا = ۱۲۸) + (د خدای رحمت = ۱۲۷۴) = ۱۴۰۲هـ ق.

د دوهمي مادې حل:

(علی خدای ته یې قبوله قرباني سوه = ۱۷۲۷) - (شکه = ۳۲۵) = ۱۴۰۲هـ ق.

په شمسي حساب ئې تاریخي ماده داسي ده:

"ســتر شــهید دئ مولانــا " ملَکــو ووې:
چـي قبـول تـه ئـې د "رحـم" غېـږ خـالي سـوه

حل:

د تکملې عمل: (ستر شهید دئ مولانا = ۱۱۲۱) + (رحم = ۲۲۸) = ۱۳۶۹.

د تخرجې عمل: (۱۳۶۹) - (د رحم غېږ = ح = ۸) = ۱۳۶۱هـ ش.

***

د خپل کشر ورور حبیب الله د شهادت تاریخي ماده ئې داسي ویلې ده:

"د شنبې ورځ د حوت شـلمه" ســتا د مرگ نېټه ده
د زړگي سر چي دي ترې پرې سي نو د کال شمېره ده

حل:

(د شنبې ورځ د حوت شلمه = ۱۳۶۸) - (د زړگي سر = ز= ۷) = ۱۳۶۱ش.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خالق رشید په کلام کي

د ډاکټر زیورمرثیه:

پوهاند دوکتور زیورالدین زیور په ۱۳۹۰ش کال مړ سو. استاد دوکتور خالق رشید ئې د مړيني تاريخي ماده ویلې ده:

د اغیار مخ کې راته او ښکه په سلګو واو ښته
د پښتو ناوې بې زیوره په مرګو واو ښته
له "غرش" "علي" کم شو د خدای په امر[1]
اروا یې واولته په سپینو فرښتو واو ښته

که زما (هوتک) اختیار وای، ما به د ځلوریځي دریم نیم بیتی داسي اړولی وای:

"علي" راولوېد، له "غرش" څخه د خدای په امر

په دې ډول به له یوې خوا د شعر سکته ورکه سوې وای او بل به تاریخي ځلوریځي یو څه معمائیت موندلی وای او هغه دا چي (راولوېد) به د تخرجې علمیې له پاره د قرينې کار ورکړی وای.

***

زما (هوتک) په کلام کي

ما اوله معما د (قيوم) په نامه جوړه کړې ده. په باختر آژانس، پښتو څانګه کي مو له متين خوږیاني سره د شعري صنایعو په باب بحث کاوه، دغه معما مي فی البدیهه وویله. قیوم اتمانخېل زموږ د دفتر پښتونستاني

---

[1] په حل کې ورته کښلي دي: "غرش" او "علي" تاريخي مادې دي چې له لومړۍ دویمې کمه کړئ د ډاکتر زیور د مړيني کال (۱۳۹۰) ښیي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړی وو.

له قوي څخه زړه پرې کړه
او په پښو ئې کړه ورپورې
می بې پایه باندي توی کړه
د اشـــنامخ بـــه وګـــورې

حل:

د (قوي) زړه (واو) دئ، چي ځني پرې سي، (قي) پاتېږي. د دغي کلمې له پښو سره چي (واو) پوري سي، (قیو) لاس ته راځي. له بې پایه (می) څخه مراد (م) دئ، چي له (قیو) سره یو ځای سي، قیوم کېږي.

٭٭٭

د علامه حبیبي د وفات نېټه:

ښایي دا چي ویې بولم د "غـم قرن"
"دا حبیب "چي ځني ولاړی حقیقي

حل:

په وروستي بیت کي د (غم قرن) تاریخي ماده ده، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۳۹۰ دئ. (دا حبیب) چي ځني ولاړ (کم) سي، ۱۳٦۳ پاتېږي. لوی استاد د ۱۳٦۳ ش کال د ثور میاشتي پر شلمه د چارشنبې په ورځ (۹ شعبان ۱۳۰۴ ق) چي د ۹ می ۱۹۸۴ ع سره برابره ده، وفات سو او په دا سبا کې په شهدای صالحین کي په درناوۍ سره خاورو ته وسپارل سو. پر جنازه ئې زه حاضر وم.

ټوله مرثیه د۱۳٦۳ ش کال د کابل مجلې په دوهمه ګڼه کي، د استاد یاد په مجموعه کي او دغه راز تر ویلو شپاړس کاله وروسته په افغاني شمله نومې مجموعه کي چاپ سوې ده.

٭٭٭

زما د پلار مرحوم د وفات نېټه:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیـارلس سـوه شـپږپنځوس وه لـه هجـرت څخـه اوښـتي
پـه شمسـي حسـاب یـې ټـول کـړ د خپـل عمـر پـاک دفتـر
څـه بـې مهـره دنیـاګـۍ ده څـه ظـالـم خونخـور فلـک دئ
چـې نیـازمن وه ټولـه ولاړل د مرګـي پـه لـوی سـفر
سربښـتـه د دنیــادا ده چـې مرګـی بـه خامخـاوي
مـړه یـې مـه بـولئ ژونـدي دي کـه پـه ښـه نـوم وو نـامور
د (معصوم) دا یو څو اوښکي د بابا روح ته هدیـه سوې
مغفـرت دې وي پـه برخـه پـه جنـت کـې یـې مقـر

زما پلار اروابښاد حاجي محمود هوتک د ۱۳۵٦ ش کال د اسد پر ۲۲ په کندهار کي وفات سو او پخپله پلرنۍ هدیره کي ښخ دئ.

***

د مهاجرت په نامه معما:

پـه قُرعـه چـي مـي ختلـې پردیسي ده
لـه ژوندونـه مزه تللـې ده، خـواري ده
پـه پاخـه کـانـې مـي تـول مهـاجرت کـړ
"لـو بـې پـایـه و اوږده سرګرداني ده"

(سرامني اوښکي: ۱۰۵مخ)

د "مهاجرت" او " لو بې پایه و اوږده سر ګرداني ده" ابجدي ارزښتونه سره یو شی دي او (۶۴۹) کیږي.

***

د اروابښاد پوهاند رښتین د وفات نېټه:

یـو لـوی ویـرمـو و کـور تـه لـه ناورینـه سـره ولاړ
محفـل د پـښتو ژبـې لـه رشـتینه سـره ولاړ

....

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر مي لټاوه تاريخ (آهونه و درونه غم) سو
چې قصر د ادب له شاه نشينه سره ولاړ

حل:

په مقطع کي (آهونه و درونه غم) تاريخي ماده ده چي ابجدي ارزښت ئي ۱۳۷۷ کېږي. پوهاند صديق الله رشتين په ۱۳۷۷ش کال (جمعه ۲۸ نومبر ۱۹۹۸ع) وفات سو. خدای دې وبخښي.

ټوله ويرنه په هغه مجموعه کي چاپ سوې ده چي په ټورنټو کي د روښان خادم له خوا د اروابناد رښتين د مړيني په مناسبت خپره سوې وه.

* * *

د عبدالاحدخان کرزي د شهادت نېټه:

لټاوه مې وخت د مړيني دا جمله مې پر زړه راغله
"د شهيدو" له "کاروان "سره سو مل " عبدالاحدخان "

حل: وروستی مصرع تاريخي ماده ده. په قوسينو کي د داخلو کلماتو ابجدي ارزښت ۱۳۷۸ کېږي، چي په شمسي حساب د اروابناد شهيد عبدالاحدخان کرزي د شهادت کال دئ. په دې ډول:

د شهيدو		= ۳۲۹
کاروان		= ۲۷۸
عبدالاحدخان		= ۷۷۱
ټول	=	۱۳۷۸ش

* * *

زما د ماما اروابناد محمدمحسن د وفات قطعه:

غيرت دوه واري سر ټيټ کړ
د محسن د مرګ پر کال
همت ووې، چي يو کم دئ
دا د ده پر حسب حال

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (غیرت) سر (غ) دئ ، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۰۰۰ کېږي. دوه واره چي سي، نو ۲۰۰۰ ځني جوړېږي او چي یو ځني کم سي نو ۱۹۹۹ پاتېږي او دا د ارواښاد محمد محسن د مړيني کال دئ.

په شعر کي د ارواښاد متوفی د غیرت ستاینه سوې ده او شاعر د (همت) په ژبه وايي، چي دوه واره سر ټیټېده لږ دي، یو وار بل هم باید ټیټ سي. خو په دې افاده کي ئې د معما په حساب د متوفی د مړيني تاریخي ماده هم جوړه کړې ده.

* * *

د ارواښاد مدیر صاحب غلام جیلاني الکوزي د وفات قطعه:

غم، اندوه، ویر او ندبه سره یو ځای سول
د مدیر جیلاني خان د مرګ په کال
عقل ووې د کال زړه هم دوه واره ډوب سو
نو د شک راپاته نسو هیڅ مجال

حل:

غم (۱۰۴۰) + اندوه (٦٦) +ویر (۲۱٦) + ندبه (٦۱) = ۱۳۸۳

د کال زړه (الف) دوه واره = ۱ + ۱ = ۲.

د تخرجې عملیه باید د (ډوب) کلمې په قرینه اجراء سي. په دې ډول: ۱۳۸۳ – ۲ = ۱۳۸۱

د ارواښاد جیلاني خان د مړيني نېټه:

۱۹ جون ۲۰۰۲ ع = ۲۹ جوزا ۱۳۸۱ ش

* * *

زما د استاد او محترم اکا حاجي عبدالمجید هوتک د وفات نېټه:

لټاوه مې د مرګ کال ورپسې ورک وم
عقل و زړه فکر و سوچ مې کړل توظیف

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویـل پـر (بـام) د جنت شخول د هر کلي سـو
چـي (حـافظِ قـرآن) ورو‌ړلـی تـشریف

حل:

بام = ۴۳
حافظ قرآن = ۱۳۴۰
۱۳۸۳ ش

حاجي عبدالمجیدهوتک د ۱۳۸۳ ش کال د حمل پر ۱۹ مه = د اپریل اوومه ۲۰۰۴ع د کراچي په ښار کي وفات او په دا سبا ئې په کندهار کي پخپله پلرنۍ هدیره کي ښخ سو.

✶✶✶

د علامه رشاد رحمة الله علیه د وفات تاریخي قطعه:

نـن پـر تـهـول قلمـستان دئ د اسـتاد غـم
پـر قیتـول و پـر خیبـر و پـر شمـشاد غـم
مجـال نـه را کـا وه او ښـکو، چـي یـې و کـښم
ورځ و کـال، میاشت و سـاعت د دې نـامراد غم
غمـشریک را سـره عقـل سـو، وې لیکـه!
پـه تـاریخ کـي د دې غـم، چـي دئ هفتـاد غـم
قـوم، ولـس، یـاران بـې سره افغـان شـوټ سـو
چـي نـازل سـو پـرې ناڅاپـه (د رشـاد غـم)

حل:

تاریخي ماده = (د رشاد غم) = ۱۵۴۹

د قوم، ولس، یاران (سر) او د افغان (پښې) = ق + و + ی + ن = ۱۰۰ + ۶ + ۱۰ + ۵۰ = ۱۶۶

د (بې سره) او (شوټ) کلمات د تخرجې عملیې له پاره قرینې دي او

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې قرينو پر بنسټ بايد له تاريخي مادې څخه (۱٦٦) منفي سي. په دې ډول: ۱۵٦۴–۱٦٦ = ۱۳۸۳.

علامه رشاد رحمة الله عليه د ۱۳۸۳ ش کال د لېندۍ د مياشتي پر يوولسمه د ۸۳ کالو په عمر وفات سو. خدای دي د ده جنتونه په برخه کړي او د ده د لاري پيروان دي خدای ډېر لري (آمين).

٭٭٭

د ميرزا عبدالودود هوتک د مړيني قطعه

چي مرګی سو د عبد الودود مقدور
کور و کلی راته سو د غم تنور
د وفات تاريخ مي وپوښتی له ذهنه
راته وې ويله لفظ د ئ د (مغفور)

حل:

د "مغفور" ابجدي ارزښت ۱۳۲٦ کېږي او دا په شمسي حساب د ميرزا عبدالودود هوتک د مړيني کال دئ. د وفات تاريخي ماده د ارواښاد حاجي عبدالمجيدهوتک استخراج دئ، چي ما د نظم په قالب کي راووست.

٭٭٭

د پوهندوی نوراحمد شاکر د وفات نېټه:

يا خو زما قلم پيدا دئ ژړېدو ته
يا اسمان دئ خښمېدلی پښتنو ته
....
کندهار راته نهار کړلی غمونو
"پوهندوی شاکر" شامل سو "مرثيو" ته

حل:

د ابجد په حساب د وروستي بيت حل داسي دئ: له (کندهار) څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي (نهار) جوړ سي، ک + د = ۲۰ + ۴ = ۲۴ پاتېږي. دا قيمت چي د (پوهندوی شاکر = ۶۰۴) او (مرثيو = ۷۵۶) له قيمتو سره جمع سي، يو زر و درې سوه څلور اتيا کېږي. اروانباد پوهندوی نوراحمد شاکر د ۱۳۸۴ هـ ش کال د مرغومي په ۲۲ مه د پنجشنبې په ورځ = ۱۲ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د کاناډا په ټورنټو کي مړ سو او په ۱۴ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د افغانانو په هديره کي ښخ سو. خدای دې وبخښي.

***

زما د محترم اکا اروانباد عبدالهادي ريشا د وفات نېټه:

پيدا په شپه و د اختر فنا په شپه د اختر
ول، راليږئ يې! دا ناره له جنتو وخته
د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو يې پَکَه درَنَه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروباخښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرګ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجدو وخته

حل:

غم = ۱۰۴۰ + ژړا=۲۰۸ + ق=۱۰۰ + م = ۴۰ = ۱۳۸۸ ش.

***

زما د مشر ماما نوراحمد صالحي د وفات قطعه:

دا چي پروت په دغه ګور کي دا ګړی دئ
د هر چا له خولې اورم چي نېک سړی دئ
"قطع" يې مه شمېرئ په مړو کي حساب نه دئ
"نوراحمد نوراغا" تل تر تل ژوندی دئ

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوراحمد نوراغا = ۱۵۶۷

قطع = ۱۷۹

د "قطع" کلمه د تخرجې له پاره د قرينې کار هم ورکوي.

۱۵۶۷ - ۱۷۹ = ۱۳۸۸

نوراغا په ۱۳۸۸ ش = ۲۰۱۰ع کال وفات سو.

***

د ويښ زلميانو د خوځښت د غړي اروانباد الحاج غلام محی الدين خان زرملوال د وفات نېټه:

په دې څو او ښکو يې حق نه ادا کېږي
بويه دا چې (زرملوال) ياد سي بې شماره
د وطن ميني ورکش کړ خپلي غېږ ته
ويښ زلمی وو، سو بيده پر خپله خاوره
د يارلس سوه نه اتيا يې د مرگ کال وو
په لمريز حساب سوه دا سانده تياره

۱۳۸۹ش

***

زما د محترمي مور د وفات نېټه:

يوه دوه کې کم وه د وفات پر وخت ئې هر څه لرل
"افتخارونه ازلي" زموږ د ادا برخه سوه

تاريخي ماده "افتخارونه ازلي" ده = ۱۳۹۱

دوه چې ځني کم سي، ۱۳۸۹ پاتېږي. زما مرحومه و مغفوره مور حجانۍ بي بي حليمه، چې موږ په کور کي (ادا) بلله، د ۱۳۸۹ ش کال د قوس پر ۲۸مه = ۱۹ دسمبر ۲۰۱۰ع کال د يکشنبې په ورځ د سهار پر څلورو بجو و لسو دقيقو په کندهارکي وفات او پخپله پلرنۍ هديره کي ښخه سوه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تولدئې د ۱۳۴۴هـ ق کال د روژې پر یوولسمه د یکشنبې په ورځ په کندهار کې پېښ سوی دئ. دغه نېټه د مولوي صالح محمدهوتک پخپل قلم لیکل سوې ده.

* * *

د دې کتاب د بشپړېدلو تاریخ:

په شل ورځو کې سو دغه کتاب تم
شپه و ورځ وم و لیکلو تې اړم
په "اتمام" کې مې ئې "دوه قلمه" صرف کړل
پر آخر مې "سرپوښ" کښېښاوه سمدم
مات و گوډ، زیات و کمبوت به پکښې ډېر وي
پردېسي ده، لاس مې تش دئ، نه یم گرم
که د ژوند پر مېنه ومه، رنځور نه وم
کمبوتی بې بل وخت کړم ورسره ضم
ما "سپېڅلي" پر کتاب دئ زړه بایللی
پر دنیا باندې بل نه لرم صنم

حل: (اتمام = ۴۸۲) + (قلم = ۱۷۰) + (قلم = ۱۷۰) + (سرپوښ = ۵۶۸) = ۱۳۹۰هـ ش.

(سپېڅلی) زما د نامه ترجمه ده.

* * *

د بیلومبې بخوله (۱۱مارچ ۲۰۱۲)

مظلوم زنگاوات

د قرآن د سونگ لمبې لا سړې نه دي
چې اورشو د پنجوایي مو کربلا سوه
په خواږه خوب ول بیده شپاړس سرونه
د وحشي امریکایي په لاس فنا سوه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "مظلوم زنګاوات" توري ئې تاريخ دئ
درې بږغونه د قيامت که تږي جلا سوه

حل:

(مظلوم زنګاوات = ۱۵۰۱) – (قيا = ۱۱۱) = ۱۳۹۰ ش.

(بږغ) د توري په معنا دئ. د قيامت له درې بږغه څخه مراد (ق، ی، ا= قيا) دئ.

د ۱۳۹۰ش کال د حوت پر ۲۱مه = ۲۰۱۲ع کال د مارچ پر ۱۱ مه د يکشنبې په ورځ د سهار پر درو بجو يوه وحشي امريکايي افسر د کندهار د پنجوايي اولسوالۍ د زنګاوات په سيمه کي درو څنګ پر څنګ کوچنيو کليو ته ورغلی او شپاړس تنه په خوب بيده کوچنيان، ښځي او نارينه ئې ووژل او پر مړو ئې اورونه بل کړل. امريکايي افسر بيرته خپلي قرارګاه ته ولاړ او هورې ئې ځان خپلو نورو افسرانو ته تسليم کړ. دا غمجنه بخوله د نړۍ د زياترو هيوادو مشرانو د وحشت او جنايت په نامه وبلله او ما ئې د واقعې ثبت په پورتنۍ قطعه کي وکړ. دا واقعه د زنګاوات د بيلومبي کلي ته نزدې پېښه سوه. (م. هوتک اوشاوا، انټاريو، کاناډا د مارچ ۱۲مه ۲۰۱۲ع کال).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني او ښکي – شعري مجموعه – ۱۳۶۹ ل = ۱۹۹۰ ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي – د مولوي صالح محمد هوتک – سريزه او حاشيې – ۱۳۶۹ ل = ۱۹۹۰ ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي دېوان – سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي – ۱۳۷۰ ل = ۱۹۹۱ ع، کراچي.
۴. پوخ کاڼی – پټه خزانه يو واقعيت دئ – ۱۳۷۵ ل = ۱۹۹۶ ع، ټورنټو.
۵. احمد شاهي کندهار – لومړی ټوک، ۱۳۷۵ ل = ۱۹۹۶ ع، ټورنټو.
۶. ميرزا عبدالودود هوتک – ۱۳۷۷ ل = ۱۹۹۸ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې – ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار – ۱۳۸۲ ل = ۲۰۰۳ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ ل = ۲۰۰۳ ع، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندي، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ ل – د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحرالعلوم د دوست محمد خټک – لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ ل = ۲۰۰۴ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روښي شپې – شعري مجموعه – ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۳. سل بگړۍ يو پوړنی – د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي څېرې – ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شين سترگي مستخدمين په افغانستان کي. څو قسطه په گوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ ل، صحاف نشراتي مؤسسه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵. احمدشاهي کندهار – دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۱٦. د علامه رشاد د کندهار یاداښتونه، (ترتیب، سمون او لمنلیکونه) ۱۳۸٦ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۷. د عبدالروف بېنوا میرویس نیکه، (سریزه او لمنلیکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۸. پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰٦ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۱۹. د سید جمال الدین افغان تتمة البیان فی تاریخ افغان، د پښتو ژباړې (د محمد رفیق حبیبي په قلم) ترتیب، سمون او لمنلیکونه – ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰٦ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۲۰. کندهاري ورونړه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۹ع، علامه رشادخپرندویه ټولنه/کندهار.

۲۱. پښتو! ستا میني بوداپیست ته بوتلم، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سریزه او لمنلیکونه – پېژندنه او تعلیقات د علامه‌رشاد، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه‌رشاد اکاډیمي، کندهار.

۲۳. د شمس الدین کاکړ دېوان، سریزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۴. د میرزاحنان بارکزي دېوان (بشپړکلام)، سریزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۵. د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲٦. له (Erinn Banting) کاناډایي مېرمني سره د (Afghanistan) نومي کتاب په لیکلو کي مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په دریو برخو (Culture, Land, People) کي خپور سو، خو پر مطالبو باندي یې په ملګروملتو کي د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پوري سیوری واچاوه، چي د لوی احمدشاه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا عکس لا هم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوتک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.

۲۷. ادیب شیخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۳۰. له کندهاره تر اټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافیایي یادښتونه – سریزه، ترتیب او کمپوز.
۳۳. پښتو متون سمېدل غواړي (لومړی ټوک)، ۱۳۹۰ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۴. د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور، ۱۳۹۱ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۵. تعمیمي او تاریخي مادې په پښتو ادب کې (همدغه اثر)

ناچاپ اثار :

۱. د هوتکو نومیالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتلیز کلیز (پرتلیزه کالینداره)، د هجري قمري اوعیسوي سنو اړونه او رااړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښې).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه – ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان انتالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټایپ سوې نسخه یې د بیهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کې خوندي وه. اوس یې حال نه لرم.

Downloaded from: www.ketabton.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library